

In memoriam Verseghy Ferenc

4.

EMLÉKKÖNYV

a Szolnokon

1993. november 12-13-án rendezett

Verseghy-tudományos ülészek anyagából

Szolnok, 1994

Szerkesztette és az előszót írta: **Szurmay Ernő**

Technikai munkatárs: **Nagyné Papp Annamária**

Borító: **Gácsi Mihály** linómetszete

Kiadja a Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár sokszorosító műhelyében 220 pld-ban, B/5-ös méretben

Felelős kiadó: Bertalanné Kovács Piroska

Szolnok, 1994. szeptember hó

ISBN 963 7613 30 7

Ny. sz.:

Bevezető

Negyedik alkalommal veheti kezébe az érdeklődő olvasó a Szolnokon hagyományosan öt évenként megtartott Verseggy-tudományos ülészek előadásainak írott anyagát.

Az 1993. november 12-13-án lezajlott ülésnek külön jelentőséget adott az a tény, hogy éppen 20 éve kezdte meg a Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár által szervezett kis munkaközösség az MTA Irodalomtudományi Intézetének és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak a támogatásával és eszmei irányításával a Verseggy-életmű addig feltáratlan anyagának feldolgozását, sajtó alá rendezését illetve a város szülöttének csak latin nyelven megjelent műveinek magyarra fordítását. Az akkor megindult folyamatos munka eredményeként ma már 14 tárgyjal kapcsolatos kiadvány hagyta el a könyvtár nyomdáját. E kiadványok sorában különleges helyet foglalnak el az In memoriam Verseggy Ferenc címmel megjelenő tanulmánygyűjtemények. Az ezekben a kötetekben helyet kapott írások részint jeles Verseggy-kutatók, részint a helyi munkaközösség tagjainak a tudományos üléseken elhangzott előadásainak szövegét tartalmazzák. Az ülészeket szervező könyvtár szándéka szerint a mindenkor előadók minden alkalommal más és más megközelítésben vizsgálják a Verseggy-életmű jellemző vonásait illetve egyes darabjait.

Így történt ez a legutóbbi alkalommal is, amikor az előadók egyrészt Verseggynek a magyar polgárosodás irányában megtett lépéseit, irodalmi megnyilvánulásait elemezték. Az ülészek másik fő témaköre Verseggy munkásságának stilisztikai szemszögből való vizsgálata volt. Ezekhez kapcsolódtak – mint más alkalmakkor is – a helyi vonatkozású, a témával közvetetten összefüggő előadások.

Ennek a kötetnek a megjelenését mindannyiunk számára szomorú esemény árnyékolja be. Az őszi ülészek alapozó jellegű bevezető előadását Benda Kálmán akadémikus tartotta. A kor legkiválóbb ismerője most is nagy ívű, szabad előadásban vázolta fel a magyar polgárosodás, a polgári gondolat kezdeti jelentkezését, benne Verseggy Ferenc szerepét. Az előadás írásos anyagának megküldését későbbi időpontra ígérte, de egyéb kötelezettségei miatt – amint a levél részletének itt közölt soraiból kiténik – franciaországi útjáról visszatérve akarta megküldeni. Tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt azonban erre már nem kerülhetett sor. Feledhetetlen emlékét őrizze előadásának most közreadott szövege, amelynek megjelenését az tette lehetővé, hogy előadását – bár a rossz akusztikai viszonyok miatt helyenként alig érthetően – egy amatőr videofelvétel megőrizte. Ennek alapján sikerült a szerkesztőnek rekonstruálnia az ott elhangzottakat. Ha tehát az írásban rögzített anyagban netán hibát talál a figyelmes olvasó, annak ódiума a szerkesztő fejére szálljon.

Az 1993. évi „jubileumi” ülészek bizonyos többletet jelentett az eddigiekhez képest. Első ízben sikerült a szervezőknek a szolnoki ifjúságot tevőlegesen is bevonni a Verseggy-megemlékezésbe. A középiskolások részére meghirdetett és Grétsy László tanár úr által értékelt Verseggy nyelvhelyességi pályázat díjkiosztására is ekkor került sor. A nevét viselő gimnázium növendékei pedig egész estét betöltő Verseggy-irodalmi műsorral léptek a Városi Művelődési és Ifjúsági Központ nagytermet zsúfolásig megtöltő közönség elé.

Mint eddig, most is abban a reményben bocsátjuk kötetünket az olvasók elé, hogy ismét sikerült új adatokkal kiegészíteni a Verseggy-életműről a tudomány által kialakított képet.

Bertalanné Kovács Piroska: Köszöntő

Kedves Vendégeink!

Tisztem szerint – a rendezőszervek nevében – szeretettel és tisztelettel köszöntöm Önöket. Önöket, akik elfogadva meghívásunkat részesei kívánnak lenni a városunk nagy szülöttének tiszteletére rendezett konferenciának. Önöket, akiket szolnoki tanárként, diákként, érdeklődő polgárként köszönhetek, Önöket, akiket a megyéből csábított hívó szavunk, és Önöket, akik az ország különböző helyein foglalkoznak tudományos tevékenységük során Verseghy Ferencsel vagy kortársaival, illetve a magyar polgárosodás nagy korszakával, a felvilágosodás történetével, irodalmával.

Köszönöm, hogy elfogadták meghívásunkat és jelenlétükkel hozzájárulnak rendezvényünk sikeréhez.

A Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár és a jelenleg is társként bekapcsolódott intézmények ezzel is a Szolnokon kezdeményezett Verseghy-kultusz ápolását óhajtják szolgálni.

A tudományos ülések és a Verseghy-életmű feltárásának 20 évvel ezelőtti elindítói kettős célt tűztek maguk elé. Ébren kívánták tartani Verseghy emlékezetét, és folytatólagosan számot akartak adni a Verseghy-kutatások állásáról úgy, hogy a legújabb kutatási eredményeket lehetőleg minél gyorsabban szóban és írásban az érdeklődők elé is tárják.

Elődeink is látták, hogy a kitűzött célok s a belőlük fakadó feladat nagysága megköveteli a minél szélesebb összefogást. Mindig értő támogatásra találtunk mind a tudományos élet prominens képviselői, mind a város és a megye, valamint azok jelentős intézményei részéről.

A Verseghy által is képviselt érték: az élő és állandóan változó, fejlődő anyanyelv ápolása készítetett bennünket az immár országos eseménnyé, sőt néhány éve országhatáron is túllépő Verseghy nyelvűvelő versenynek évenkénti megrendezésére. Ma kezdődő tudományos ülésünkön – a meghívott előadók ismeretében – joggal megelőlegezhetem, hogy a polgár, a nyelvűvelő, a költő-stiliszta Verseghyről az eddigieknél még hitelesebb, gazdagabb képet kapunk.

Eddigi hagyományainkhoz híven ezen az ülészenon is szeretnénk meglepni kedves vendégeinket egy Verseghy-kiadvánnyal.

Ez alkalommal a már csaknem kész, teljes Verseghy-bibliográfia első részletét kapják kézbe. Nem kell mondanom, hogy a teljes bibliográfia megbízható alapját képezi majd egy új, korszerű Verseghy-monográfiának, de addig is mindenképpen hozzájárul a Verseghy-kutatás fellendüléséhez országosan és reményeink szerint helyi viszonylatban is.

Mind az anyanyelv ápolása, mind a Verseghy-kutatás várja az új, elkötelezett embereket, mert nagyok a veszteségeink.

A nemrég elhunyt Lőrincze professzor úrra is gondolva szabadjon az ő szavaival emlékezni itt – Önökkel együtt – munkaközösségünk elhunyt tagjaira:

„Ha visszanézek az életemre, azt mondom, hogy nincs semmi, amit megbántam volna. Ezt belém nevelte a pápai iskola, meg a szentgáli is. Jó magyar embernek kell lenni, szeretni kell ezt a földet, ezt a népet, ezt a hazát, ezt a nyelvet. Igyekeztem hitemhez hű maradni, a felfogásomhoz, és ettől nem tudott eltéríteni semmi sem. Ez az, ami megnyugtató számomra. Ami valamikor kedves volt nekem, és amiről meg voltam győződve, hogy helyes, azt tulajdonképpen végig meg tudtam tartani, és valóban az a tanulság, hogy hit és meggyőződés nélkül nem lehet semmit se igazán elvégezni.”

A tudományos ülés házigazdájaként kedves kötelességemnek érzem, hogy megköszönjem a társrendezők és közreműködők erkölcsi, anyagi és szakmai támogatását.

Külön köszönöm a Verseghy Ferenc Gimnázium igazgatójának, tanárainak, diákjainak a lelkes bekapcsolódást és az új színpoltot jelentő ünnepi műsort.

Hálával gondolok a városi és megyei önkormányzatra. A tőlük kapott anyagi támogatás konkrét kifejezése annak, hogy nemcsak az intézményeknek, hanem a városnak, a megyének is fontos ez a rendezvény.

Valamennyiüknek jó tanácskozást kívánok.

Benda Kálmán:

A magyar jakobinusok és a hazai polgárosodás kezdetei

Verseghy életét nem értjük meg, hogy ha a polgári mozgalomban vagy a jakobinus összeskúvésben ill. mozgalomban való részvételéről nem beszélünk. Most különös alkalom van arra, hogy erről részletesebben szöljünk. A Marseillaise magyar fordítása, amelyet Verseghy készített, ha pontosan nem is tudjuk, de valamikor 1793 vége, 1794 tavasza közötti időben keletkezett. Amit biztosan tudunk, hogy júniusban már különböző helyeken feltűnnek a kéziratok.

A magyar Marseillaise, amely egykorú a különböző, más nyelvekre történő fordításokkal, már azt jelzi, hogy a francia forradalom eszméi Magyarországon is visszhangot keltettek. Tudjuk azt, hogy a magyar felvilágosodás, amelyből a polgári mozgalmak is kisarjadtak, a 18. század hetvenes éveiben jelent meg Magyarországon. Mint minden korszakhatár, így a magyar felvilágosodás is mesterséges. Mégis 1772, Bessenyei György irodalmi fellépése az a dátum, amikor először kap szót nálunk a felvilágosodás. Egyes kimagasló írók, sőt már politikusok is hangot adnak annak, hogy Magyarországon is idejét múlta a feudális rendszer. Itt van az ideje, hogy a középkorba visszanyúló elavult kiváltságokat megszüntessék, hogy szabadság, testvériség, egyenlőség legyen magyar földön is a társadalomban. Ezek, mint egyéni hangok már ekkor megszólalnak. De társadalmi mozgalommá csak az 1790-es években lesz a felvilágosodás és a polgári eszmékért vívott küzdelem.

II. József felülről próbálja meg az elavult rendszert megreformálni, elsősorban azért, hogy a Habsburg Birodalom az európai nagy versenyben nagyhatalmi állását tartani tudja. Ez már felkelti és kiváltja a magyar nemességből az ellenállást, s tudjuk azt, hogy 1790-ben II. József előremutató reformjait három kivétellel eltörlik.

Az 1790-es országgyűlés törvénybe iktatja a három megmaradt rendeletet, köztük azt, amelyik vallásszabadságot ad a protestánsoknak és görög-keletieknek, amelyik eltörlő azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem foglalkoznak tanítással, vagy betegápolással, s helyben hagyja a katolikus egyház szervezeti, területi beosztásán történt változásokat.

A küzdelem most indul csak meg igazán a polgárosodásra vágyódók és a régi nemzetvédők között. A francia forradalomnak a menete visszariasztja a nemességet. Szövetkeznek az uralkodóval minden reform ellen, és ez váltja ki 1794-ben a magyar jakobinusok mozgalmát. Magyar jakobinusoknak szoktuk őket nevezni. Ebben hangsúlyos mind a két szó. Mert francia értelemben nem voltak jakobinusok. Radikalizmusuk messze alatta maradt a francia példaképeknek. De Magyarországon ugyanazt a szerepet töltötték be, mint a jakobinusok Franciaországban. Az elmaradottabb Magyarországon az ő radikalizmusuk ugyanazt jelentette, mint a francia jakobinusoké a francia fejlődésben. A francia forradalom előttük a jelkép, de ők a hazai hagyományokból nőttek ki. Úgy akarták megvalósítani az új társadalmat, hogy az a magyar fejlődési törvényeknek a következménye legyen. Nem egyszerűen, hiszen valamennyien a magyar talajból nőttek ki, s a magyar kultúrát hordozták. De – miként a történelem megmutatta –, Magyarország és társadalma még nem volt érett 1794-95-ben a polgári

átalakulásra. Franciaországban a forradalom idején a lakosságnak 1 %-át alkotta a nemesség, a régi kiváltságok hordozója. Velük szemben állt a lakosság 14 %-át jelentő polgárság. Magyarországon viszont a társadalomnak 5 %-a volt a nemesség és maximálisan 2 %-ra tehető a polgárság aránya. Távol áll tőlünk, hogy történelmünket a számok tükrében ítéljük meg. Ez a két szám azonban önmagában is megmutatja, hogy a polgári fejlődés nálunk ez idő tájt egy gyenge és műveletlen, kicsiny polgárság körében, amely nem is volt egészében magyar, hiszen németek lakták a városok legnagyobb részét, aligha indulhatott volna meg. A polgári eszmékre közülük tulajdonképpen nagyon kevesen reagáltak. Ezeknek az eszméknek a hordozói zömükben a középnemesség ill. a honoráciorok köréből kerültek ki. A magyar jakobinus mozgalom – függetlenül a benne részvevő, az egyes személyekre vonatkozó történelmi megállapításoktól, így Martinovicsnak kalandos voltát igazoló ma már megingathatatlan nézetektől – mindenképpen bukásra volt ítélve. De Kossuth Lajosnak igaza volt 1848-ban, amikor azt mondta, hogy a magyar polgári eszméknek a magyar jakobinusok voltak az első pacsirtái.

Az irodalomtörténet-írásban sokáig az volt a vélemény, hogy Verseghy véletlenül keveredett bele a magyar jakobinusok mozgalmába. A Verseghy-monográfus Császár Elemér szerint pl. úgy keveredett bele, hogy tulajdonképpen nem tudta határozottan azt sem, hogy mi a társaság rendeltetése.

Ma már ezen a megállapításon régen túl vagyunk. Az a Verseghy, aki lefordította magyarra a Marseillaise-t, aki már az 1790-es években megjelent különböző munkáiban síkraszállt a polgári vívmányokért, az nem félreértésből és igaztalanul keveredett bele a magyar jakobinus mozgalomba.

Verseghy, jóllehet számos oka volt rá, soha nem tartotta titokban világnézetét. Miként általában a volt szerzeteseket s az alsó papságot, őt sem fűzte semmilyen érdek a feudális rendnek a fenntartásához, sőt határozottan szemben állt ezzel. Részben a felvilágosodásban gyökerező polgárosult világnézete miatt, részben érzelmi okokból az egyházi kereteken belül egyre kevesebb lehetőséget látott irodalmi tehetségének kibontakoztatásához. Egyházi jellegét ugyan mindvégig megőrizte, még azután is, hogy II. József 1786-ban feloszlatta a pálosok rendjét.

Mint világi pap, tábori pap lett. De mindez már csak külsőség volt. Gondolkodásában, világnézetében a 90-es években teljesen belesimult a demokratikus gondolkodású világi értelmiségnek a soraiba.

A 18. század végén már volt egy magyar világi értelmiség. Az államnak ugyanis a 1760-70-es években egyre több értelmiségi szakemberre volt szüksége. Megindult a mérnökök, mezőgazdák, tanárok, közigazgatási és jogi szakemberek képzése az egyetemeken. Ha Magyarországnál fejlettebb társadalmi, politikai viszonyokat láttak, a felvilágosodás és a racionalizmus eszméivel tértek haza szülőföldjükre. De azok, akik nem jártak külföldön, mint Verseghy is, olvasmányaik, barátaik révén ugyanolyan szellemben éltek s nőttek fel. Montesquieu, Voltaire, Rousseau művei kézzől kézre jártak közöttük. Ugyanígy Diderot és társai hatalmas vállalkozása, az Enciklopédia, a forradalom tanítása az emberi jogokról, Raynal, Volney s a francia felvilágosodás más résztvevőinek munkái, sőt a Hobbes, Locke materialista, szenzualista filozófiájára épülő egyéb könyvek már ott találhatóak az értelmiség tagjainak olvasmányai között.

Ha összejöttek, szabadon kritizálták s bántották az egyházat, annak a fanatikus babonákon nyugvó tanait és a katolikus klérust, amely uralkodni akart

még a lelkeken. Ez az értelmiség kitörő örömmel fogadta II. József egyházi rendelkezéseit. Mondták, az évezredes sötétség után a felvilágosodás, és a fény következik. Vallási szempontból általában közömbösek voltak; többnyire deisták, sőt egyesek már az ateizmust vallották.

Politikai elképzeléseik szintén a felvilágosodás tanaiban gyökereztek. De ekkor, az 1780-as években, még csak reformerek, és nem forradalmárok. A francia felvilágosodás íróival együtt vallották, hogy a rousseau-i társadalmi szerződéssel az emberek minden jogukat átadták az uralkodónak. Az tehát korlátlan hatalommal uralkodik, viszont ennek fejében szinte csodára képes. Az állampolgárok jólétéről is tud gondoskodni. Ennek érdekében az uralkodónak joga van alattvalóit erővel is a helyes reformokra rákényszeríteni.

Hívei tehát valamennyien a felvilágosodott abszolutizmusnak, és így hívei II. Józsefnek is. Benne szövetségesüket látják éppen a saját maradi kiváltságaik védelmében a minden reformmal szembeszegülő és azokat ellenző nemességgel szemben. Ebbe a reformista értelmiségi körbe tartozott a 80-as években Verseyhy Ferenc is. Különösen akkor, amikor II. József sikertelen török elleni háborújából visszaérkezett Budára. Ekkor szinte naponként együtt volt a reformista értelmiségekkel, együtt tárgyalták meg az eseményeket, megpróbálták közösen informálni egymást politikai állásfoglalásukról.

Közben a politikai életben Magyarországon nagy változások történtek. II. József ellen egyre nagyobb erővel lép sorompóba a köznemesség, amely az addigi nemesi jogokat és így az elmúló rendszert védelmezte. Ugyanakkor ez a köznemesség az ország függetlenségéért is kiállt elsősorban az idegen uralkodó germanizáló rendelkezései ellen. Ez a kibontakozó ellenállás végül is reformmozgalommá nőtt. II. József rendelkezései nemcsak a nemességet és a papságot, hanem hovatovább a polgárságot, sőt a falusi népességet is szembeállította politikájával. Nyelvrendelete, amely a német nyelv hivatalossá tételét jelentette az egész monarchiában, már a Habsburg Birodalom nem német nemzetének, nemzetiségeinek önérzetét sértette a társadalmi berendezkedésben elfoglalt helyüktől függetlenül. Az 1789-es uralkodói pádens már bizony Magyarország egész lakosságát érintette. 1790-ben a nemesi fölkelés már azon a ponton volt, hogy fegyveres szabadságharcot, felkelést indít, s kiszakad a Habsburg Monarchiából. II. József halálos ágyán kénytelen volt visszavonni valamennyi rendeletét, a türelmi, az alsópapság anyagi helyzetét rendező és a jobbágyrendelet kivételével. A nemesi ellenállási mozgalomnak a megindulása sokak szemében egy új társadalmi elrendezésnek a lehetőségét villantotta fel. Úgy vélték, hogy egy nyitott, demokratikus értelmiség ebben az új rendszerben megtalálhatja helyét.

Abban a hiszemben voltak, hogy a nemesség folytatni fogja a pozitív józsefi kezdeményezéseket. Bízta benne, hogy nemcsak nemzeti, hanem szociális irányban is megvalósítja mindazokat a reformokat, melyek a polgári átalakulás érdekében szükségesek. A magyar hagyományokon gyökerező demokratikus értelmiség színe-java az 1790-ben induló nemesi mozgalom mellé állt. Mindent megpróbált, hogy ezt a mozgalmat túllökje a rendi-nemesi korlátokon, elhárítsa az akadályokat a polgári reformok megvalósulása elől. Írók, költők, tudósok, Batsányi, Kazinczy, Révai Miklós, Berzeviczy, Hajnóczy, Verseyhy egyszerre lépnek elő írásaikkal, melyekben a nemességhez szólnak, s melyekben, ha nem is egységes körvonalakban, de először jelenik meg a magyar polgári átalakulásnak az eszménye. Amint mondtam, köztük van Verseyhy is. Az idegen abszolutizmusból kiábrándult patrióta lelkület őt is elragadja, s versben üdvözlí az országgyűlésre készülő rendeket. Munkája a Magyar Hazának Anyai Szózatya címet viseli. De nem egyszerű üdvözlés ez, hanem egyben intelem is; benne a haladás gondolataért aggódó költő hallatja szavát, s tesz politikai hitvallást. A

költeményben megszemélyesített magyar haza szól a nemesekhez felsorolva a legfontosabb, az elengedhetetlen változtatni valókat. Nemcsak a felekezeti viszály, ahogy mondja: a religiói dagály mérgétől óvja őket, hanem buzdít is. Töröljenek el mindent, ami a haladásnak az ellensége. Változtassák meg a feudális alkotmányt. Helyezzék új alapokra az egész magyar állami létet. A gondolatnak és a szólásnak adjanak teljes szabadságot. A jog és az igazság legyen mindenki számára természetes, emberi jog. Pártolják a tudományokat és adják meg a kiteljesülésükhöz szükséges elemi szabadságot.

„Ó e két akadályt vessétek félre! Szabadság
és bőség nélkül sílnének a nagy eszek”

A nevelésügy ne szenvedjen kárt csupán egy rendnek kénye-kedve szerint, amikor nagy óvatosan arra inti az országgyűlést, hogy tárja szélesre az ifjúság előtt a kapukat, hadd ismerjen meg mindent, ne csak „egynek ítéletét”. Valószínűleg a kapitalizmus útjára lépett angol nemességre gondol, amikor azt ajánlja a magyar rendeknek, hogy ne vessék meg a kalmárságot, a manufaktúrákat és a mesterségeket. Akiknek nincs közéleti tiszttségük, akik mostoha sorsra jutottak, közülük „Mért ne lehetnének kalmárok s mesterek?”- írja. Ez az üdvözlő vers az országgyűléshez nemcsak Verseggy reformeszméit tükrözi, – mert akkor még korántsem mondható radikálisnak, vagy forradalminak, s messze elmarad jóbarátaitól, pld. a piarista szerzetes egyetemi tanár Koppi Károlytól, vagy Hajnóczy József alkotmányszervezeti követelményeitől, – de egyértelműen megmutatja azt, hogy Verseggy mennyire bízott a nemesség reformpártjában.

Egy esztendő sem kellett hozzá, hogy önmaga is rájöjjön, bizakodása indokolatlan volt. Akkor azonban – 1790 tavaszán – még mások, politikailag képzetesebb elmék sem (?) látták. Berzeviczy pl. azt hitte, hogy a nemesség a jobbágyokat saját kezdeményezéséből fel fogja szabadítani. Koppi Károly egyetemi tanár pedig bizonyos radikálisabb polgári reformoknak nemesi kezdeményezésre történő megvalósítását sem látta lehetetlennek. Verseggy politikai tevékenysége azonban korántsem merült ki a vers megírásában. Ekkor készíti el, s adja ki nyomtatásban Millot francia abbé világtörténetének, a felvilágosodás eme roppant jellegzetes termékének fordítását, s ennek előszavában a magyar asszonyi nemzetekhez úgymint a haza gyermekeinek nevelőjéhez fordul. Az előítéletek, a babonák felszámolását tőlük várja. Azt reméli, hogy a régi rend szellemiségének eltörlésére nevelik majd az ifjú nemzedéket. Először szólítja harcra a magyar nőket történelmünk folyamán. A vallás eredetéről írt versében már egészen a francia forradalmi enciklopédisták felfogását teszi magáévá, amiből viszont azt is következtethetjük, hogy társadalmi és politikai eszméi radikálisabbak voltak, semmint a Magyar Hazának Anyai Szózatya című költeménye sejtetni enged, s ezeket csak a nemességre való tekintettel, taktikai okokból fogta vissza.

Az 1790-91. évi országgyűlés azonban a polgári demokraták, így Verseggy reményeit is csúfosan keresztülhúzta. Kiderült, hogy a nemesség a függetlenséget is csak a rendi jogok keretein belül értelmezi. Inkább készen volt az uralkodóval megegyezni, hogysem a feudalizmust felszámolja, s feladja a saját kiváltságait. Ennek ellenére a demokratikus értelmiség csak lassan jön rá arra, hogy tévedett a nemesség megítélésében. Hajnóczy, a politikailag és közgazdaságilag is legképzettebb közöttük, még 1791-ben is abban a reményben írja közjogi tanulmányait, hogy a bennük foglalt, mérsékelt dolgokat el tudja fogadtatni a nemességgel.

Verseghy 1790 őszén költeményében még „emlékező oszlopot” állít azoknak, akik az országgyűlésen a magyar nyelv érdekében felszólaltak, s akikről még akkor azt hitte, hogy ennél messzebb is hajlandók elmenni.

A csalódás azonban korántsem törte meg a demokratikus értelmiséget. Sőt azt mondhatjuk, hogy sorai új arcokkal bővültek. A francia forradalomnak a fáklyája egyre nagyobb fénnel világít Európa felett, s mindig újabb és újabb harcra tüzeli nemcsak őket, hanem a II Lipót egyezkedéseiből kiábrándult köznemességet is. 1792-ben Ferenc trónra lépésével pedig a minden vonalon megerősödő reakció egyaránt sújtja a megyei nemesség tagjait és a demokrata polgári értelmiségieket, s lassan közelebb is hozza ezt a két réteget egymáshoz. A császári besúgók már 1792-ben azzal ijesztgetnek, – még hozzá nem minden ok nélkül – hogy a nemesek és a polgári elégedetlenek megtalálták egymás kezét az udvarral szemben. E jelentésekben különösen bőven esik szó a pest-budai értelmiségről. Elégedetlenségük egyre nő, „lázongásuk” szinte minden jelentésben szóba kerül. Tagjainak forradalmi kijelentéseiről elszórtan olvashatunk. Ezeket összerakva kibontakozik belőlük a fővárosi értelmiség útja a reformizmusból a radikális változtatások felé, a forradalomba.

Pest-Budán olvasóköroket hoznak létre, önképző társulatokat szerveznek. Ezeket a rendőri jelentések kezdettől fogva kluboknak nevezik, amelyek francia mintára jöttek létre, jóllehet ez az intézmény nem Franciaországból, hanem Németországból került át hozzánk.

A radikális értelmiségieknek ugyanis Németországban is ez volt a burkolt szervezete. A budai olvasókör alapítói közt Hajnóczy, Szentmarjai, Berzeviczy mellett Verseghy is megtalálható. Ott van többek között Rátonyi Gábor, Kis Pál direktor, Kovácsics, a magyar országgyűlési emlékek tudós költője, Szentjóni Szabó László költő, egyetemi tanárok, ügyvédek, jogászok és fiatal egyetemi hallgatók. Köztük Verseghy legbizalmasabb barátai: Koppi professzor, Abafi Ferenc, az országgyűlés egyik vezérszónoka, Óz Pál, akit ki is végeztek 1795-ben a jakobinus perben és mások is.

De nemcsak az olvasóköroben, de lépten nyomon együtt vannak. Főként Abafi Ferenc vendégszerető házában jöttek össze. Az összejöveleteken rendszeresen találkozhatunk Hajnóczyval, Szentmarjaival, Koppival, az egyetem több professzorával, továbbá Verseghyvel és a helytartótanács s a magyar kamara polgári gondolkozású tagjaival.

Verseghy politikai nézeteiről ebből az időből, 1792-93-ból csak néhány adatunk maradt fenn. De ezek azt mutatják, hogy reformer álláspontja egyre jobban radikalizálódott, s mindjobban tolódott politikai nézeteiben bal felé, a forradalom irányába.

Már maga az a tény, hogy Hajnóczyval, Szentmarjaival és a későbbi forradalmi szervezkedés több vezető személyiségével együtt vesz részt a budai olvasókör megalapításában, megmutatja politikai hovatartozását. Láttam Verseghynek egy 1792 végéről való feljegyzését, melyben a pesti egyetem áthelyezésével kapcsolatban foglalt állást. Ferenc császár és király uralkodásának elején ugyanis újult erővel merült fel a már régóta vajúdo kérdés, nem volna-e helyesebb az egyetemet a fővárosból valamely kisebb városba áttenni. A klérus és a magyar királyi kancellária az Esztergomba való áthelyezés mellett foglalt állást, mondván, hogy az egyetem katolikus jellegű, így az érseki székhely a megfelelő

környezet számára, másrészt pedig a főváros, a nagyváros légköre amúgy sem alkalmas, sőt kimondottan káros az ifjúság vallási nevelésére.

Velük szemben Verseghy a protestánsok és a felvilágosodott ellenzék álláspontjára helyezkedett. Leszögezi, hogy az egyetem nemcsak katolikusoké ám, a protestánsoké is, s felsorolja a megyei betérjlesztésekből ismert érveket, amelyek Pest városa mellett szólnak. Legfontosabb érve mégis az, és ezzel a magyar vitairódalomban egyedül áll, hogy Esztergomban az egyetem konzervatív nemesi környezetbe kerülne, míg Pesten a polgárság ütné rá a bélyegét. Az a Verseghy, aki 1790-ben még a nemességtől várta az ország átalakítását, 1792-ben már csak a polgárságban bíz, mert a polgári törekvések diadalra jutásában látja a kibontakozás egyetlen lehetőségét.

Politikai hovatartozása annyira nyilvánvaló volt, hogy ezt az egyház már nem hagyhatta megjegyzés nélkül. Az ellene hangoztatott vád, miszerint egyházi emberhez nem méltó életet él, nemcsak magánéletére vonatkozott, sőt nem is csak teológiai és filozófiai nézeteit érintette, hanem politikai állásfoglalását is elmarasztalta. Köztudott, hogy amikor nagyszombati „lelkigyakorlata”, száműzetése végén bűnvallást írt alá, csak színleg fogadta el a hivatalos egyházi álláspontot, valójában sem eszméit, sem politikai céljait nem adta fel. Igazolásként elég, ha Koppi Károlyhoz címzett verses leveléből idézek: „Mért ne lehetne tehát nekem is mellembe bezárni titkos ítéletimet, s az övéket minden üdőtlen ostromlás nélkül csak azonban megsüvegelni, míg nyelvem rólok szabadabb szólásra fakadhat?”. Visszatérve a fővárosba halogatás nélkül beilleszkedett a régi baráti körbe. Az őt ért megaláztatás legfeljebb még jobban erősítette korábbi nézeteiben és elsősorban abban, hogy a papságtól el kell venni a világi hatalmat.

1793 végére az elégedetlenség az egész országban roppant méretűre nőtt. A franciák elleni háború egyre növekvő terhei, a rendőrruralom és I. Ferenc abszolutizmusa forrongásba hozta a megyéket is. A megyei nemesség ellenállását a polgári értelmiség tüzeli, bátorítja, és bizonyos fokig irányítja is. A hangulat olyan, hogy az udvar nem meri az országgyűlést összehívni. A továbbiakban most már minden azon múlott, hogy sikerül-e a polgári demokratáknak egy szilárd szervezeten belül összefogni, és újult erővel az egész országot mozgósítani a nemzeti függetlenség vagy a polgári átalakulás érdekében. Amint tudjuk, ezt a szervezkedést Martinovics Ignác szászvári apát végezte el, amikor 1794 tavaszán az értelmiségi körökben kialakult elképzeléseket konkrét formába, kátékba öntötte, és az elégedetleneket politikai szervezetbe hozta össze. Verseghyt Hajnóczy nyerte meg a titkos társaságnak. Megismertette vele mindkét társaságnak: a szabadság és egyenlőség társaságának és a nemesi reformereknek szánt kátét is, és ezzel gyakorlatilag a forradalomnak a célját. Az elmondottakból biztosan következtethetjük, hogy Verseghy örömmel vállalta a szervezkedést, amit az is mutat, hogy a titkos kátékat több barátjának odaadta, egyszersmind feleskette őket a társaságba is. Ő szervezte be volt szerzetes társát, Mák Domokost, a szintén egykori szerzetest, Juhász Jánost és a könyvnyomdász Landerer Jánost, további minden valószínűség szerint Koppi Károlyt, s másokat is, akiknek a neve azonban a bíróság előtt a nyomozáskor nem került napfényre. Tevékenysége azonban korántsem merült ki ebben. Hajnóczy kérésére lefordította magyarra a Marseillaise-t, a forradalmi indulót, valamint azt a horvát forradalmi verset, melynek szerzőjét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy 1794 pünkösdjén elfogatására országos nyomozást rendeltek el. Sőt, bizonyos más horvát eredetű izgató dalokat is muzsikára tett, mint maga is mondotta védekezésében. Mindezek a mozgalom propagálását célozták és eleve kizárják a lehetőségét, hogy költőnk ne lett volna tudatában e művek politikai horderejének. Verseghynek a mozgalom

szervezése körül kifejtett munkássága éppen azt tanúsítja, hogy a költő egyik legtudatosabb és legaktívabb tagja volt a magyar jakobinus mozgalomnak és összeesküvésnek. Ezt különben a bíróság is így ítélte meg, amikor 1794. őszén az alig megújult szervezkedést felfedte és tagjait felségsértésért és hazaárulásért perbe fogta. Verseghy a fő vádlottak között volt. Nem mentette meg őt, hogy a bíróság előtt a tudatlant és megtévesztettet játszotta. Halálra ítélték, s ha a kivégzést el is kerülte, mert az uralkodó bizonytalan időre szóló börtönre változtatta a halálos ítéletet, forradalmi verseit a máglyán nyilvánosan égettették el a hóhérrel. Bizonytalan időre elítélve 9 évet töltött el Kufstein, Graz, Spielberg várbörtöneiben. A 29 elítélt közül utolsónak szabadult.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Verseghy nem véletlenül sodródott a magyar jakobinus szervezkedésbe. Mint a magyar írók legjobbjai, ő sem maradhatott semleges a nemzet és az idegen uralkodóház konfliktusában az önmagát túlélő, sorvadó feudalizmus és a jövő ígéreteit hordozó polgári forradalmi törekvések közepette. A haladás oldalán állt, hirdette az elnyomottak igazát, s kész volt betegen is részt venni a polgári szabadságért és egyenlőségért folytatott küzdelemben. Igazi író volt, aki a költészetet és a tudományt igazán nem választotta el soha népének és nemzetének a sorsától.

Bíró Ferenc:
**A fiatal Verseggy társadalom- és
művészetszemléletének összefüggéseiről.
Egy készülő korszakmonográfia Verseggy-
fejezetének részlete**

Az ifjú Verseggy Ferenc már hetedik éve volt az egri papnevelde növendéke, amikor 1777 májusában, teológiai tanulmányainak harmadik (utolsó) éve előtt az immár húsz esztendőes fiatalember kilép a szemináriumából. Sajnálják távozását - "Dolendum", írja tanára a tényt rögzítő bejegyzés mellé. Verseggy azonban nem csak a szemináriumot hagyta ott, hanem Egert és az egyházi kereteket is: a Budára költöző ifjú a Nagyszombatból imént áttelepített egyetemre iratkozik be, de nem papnövendékként. Hamarosan azonban újabb s talán még váratlanabb fordulat következik: ismét meggondolja magát és visszatér az imént elhagyott pályára. 1778 tavaszán már magára is ölti a pálos szerzetesek fehér reverendáját.

Ez a kitérő különleges jelentőséggel bír Verseggy Ferenc életútján. Nem mintha rekonstruálni lehetne, hogy voltaképpen mi is történt – a rendelkezésre álló adatok nyomán összefüggő és árnyalt kép nem rajzolódik ki ugyan előttünk, mégis, ezek az adatok elég egyértelműen mutatják meg az események természetét.¹ Az egri szemináriumot elhagyó fiatalember nehezen, de talán pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk: sehogyan sem viselte el az egyházi pályához hozzátartozó aszketikus életet. Erre vonatkozóan a bizonyosságot a pálosok pesti könyvtárának vezetője, Kreskay Imre szolgáltatja. Ez a Versegghynél majdnem tíz évvel idősebb, művelt és széles látókörű szerzetes szoros barátságot köt az Egerből érkezett fiatalemberrel s egyik episztolájából (Dafnis Orfeusnak. Egy Tavasz mulatságnak alkalmatosságával. Pesten, 1779.)² kiderül: szerelmi históriáról volt szó. Ha a történet részletei a vers mai olvasója számára homályosak is (úgy tetszik: akiért ő „hajdan fohászokodott”, ismét feltűnt, de végül is – Kreskay megkönnyebbülésére – cserben hagyta hódolóját), az, hogy az ifjú szerzetes az imént, még Egerben, érzelmi viharon esett át, s ebben az időben még egyáltalán nem heverte ki, igen valószínűnek látszik. A figyelemre méltó e részleteiben tisztázatlan, de jellegében egyértelmű történetben nem is maga a fellobbant szenvedély, hanem az, hogy a kispap újra meggondolja magát: ha az egyház fegyelme egyszer már elviselhetetlennek bizonyult temperamentuma számára, akkor miért tér mégiscsak vissza korlátai közé?

A lehetséges magyarázathoz a kiindulópontot éppen Kreskay magatartása adja – a Rómát járt s ugyanakkor Bessenyei György legszűkebb baráti köréhez tartozó klerikus imént idézett verséből főleg az derül ki, hogy ő természetesnek tartja az egri papnövendék és „Euridicé”-je között megesett dolgokat, vigasztal, de szó sincs dorgálásról. Episztolájából az idősebb, higgadt és bölcs barát együttérző

¹ Verseggy ifjúságának eseményeit új megvilágításba Szauder József tanulmánya helyezte: [Verseggy Ferenc pályakezdése](#). In: [A romantika útján](#), Budapest, 1961. 50-89.

² Verseggy kisebb költeményeinek mindmáig legjobb kiadását Császár Elemér és Madarász Flóris rendezték sajtó alá ([Verseggy Ferenc kisebb költeményei](#), Budapest, 1910.), bár a kronológiájukat – a költői pályakezdésre vonatkozóan – a későbbi kutatások alapvetően módosították. A továbbiakban: VFKK. A legfontosabb vonatkozó publikációk: Lavotta Rezső: [Verseggy Ferencnek egy ismeretlen kéziratáról](#), Magyar Könyvszemle, 1937. 57-61., Gálos Rezső: [Verseggy Ferenc zsengei](#), ItK 1938. 165-177. és 286-293. és Szauder József i. m.

kedvessége sugárzik.³ Ez a magatartás már nyilván egy újfajta egyháziasság jeleként fogható fel, s éppen innen sejlik elő a kérdésre adható válasz. A renhez való tartozás egzisztenciális biztonságot kínált, ennek fejében viszont – legalábbis itt, Pesten és a pálosok körében – nem követelte meg a komor aszkézist: az egri jövevényt derűs emberi közeg ölelte magához. Erről szinte fényképszerűen hű és részletes képet magának Verseghynek Kreskayhoz írott verses levele (Orfeus Dafnisnak. Tavaszi mulatságokról) nyújt, amely vélhetően egyik első költeménye. „Pallas asszony Böltsei”-nek az ifjú pálosoknak – egy szabadnapját írja le, kirándulással, gyümölcszedéssel, erőfitogtatással, lányokkal való kötözködéssel és ringlispíllel.⁴ Jókedvű fiatal emberek vidám, egyáltalán nem vad, de nem is különösebben szelíd viháncolásáról szól ez a nehézkes, mitológiai álnevek mögé rejtőzködő s nem csak dokumentumértékénél fogva jelentékeny költemény, amely jól érzékelteti: a rend a túlzottan szabados életvitelt ugyan nem tűrte volna el, de nem is vette körül komor falakkal tagjait, s vélhetően az ifjú Verseghynek éppen erre volt szüksége. Újabb érzelmi kalandhoz nyilván nem volt kedve, s olyan emberi közegben találta magát, amely ha nem is igazolta korábbi eltávolodását, de nem is tekintette rendkívüli esetnek, ugyanakkor derűt, kultúrát és anyagi biztonságot nyújtott számára. A hetvenes évek végén a hazai katolicizmuson belül valószínűleg ez volt a leginkább nyitott közösség. Nyilván nem véletlen, hogy a pálosok közül a hetvenes években számos jelentékeny költő került ki, olyan írástudók, akik szakítottak a latin nyelvű tudományműveléssel, s akiknek érdeklődését a nemzeti nyelven művelt szépirodalom kapcsolta magához. A pálosok közé tartozott Ányos Pál, a hetvenes évek alighanem legnagyobb költőtehetsége, innen indult el költői pályáján – ugyancsak a hetvenes években – Virág Benedek. E renhez tartozott a már emlegetett Kreskay Imre, aki nem volt ugyan igazi költői tehetség, de sok jel utal rá, hogy jelentős személyiség volt, s döntő szerepet játszott annak a szellemiségnek a kialakulásában, amely nemcsak a világius hajlamoktól gyötört egri kispapot vonzotta magához, hanem e világius vonzalmak legjelentősebb hazai filozófusát és ideológusát, Bessenyei Györgyöt is. Ő Kreskayval igen szoros, barátnak tekinthető viszonyban volt. Az 1779 májusában megalakítani kívánt Hazafiúi Magyar Társaságban is komoly szerepet szánt a nem csak művelt, de az új eszmék iránt fogékony s a merész lépésektől sem idegenkedő szerzetesnek.⁵ A közöttük lévő kapcsolat eszmei alapzatának jellegét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Bessenyei a cenzúra által kinyomtatni nem engedett műveinek kéziratait a hetvenes évek végén a pálosok pesti könyvtárában helyezte el.⁶

Verseghy Ferenc irodalmi pályája is itt, az 1770-es évek végén, a pesti pálosok körében indult, éppen annak a szelíd, mégis erőteljes világiasságnak a jegyében, amely a fehér barátok körébe vonta őt. A kor egyházas – pontosabban: az egyháziak által művelt – irodalmán belül ezt a mentalitást Faludi Ferenc költészete fejezte ki esztétikailag a legmagasabb szinten s ugyanakkor a leginkább hatásosan. Igen valószínű, hogy Verseghy pályakezdésének idején a rohongi szegényház igazgatójaként 1779-ben elhunyt jezsuita versei már kéziratosan terjedtek, ha nem is nagyon széles körben, de a magyarul írni kezdő klerikusok körében bizonyosan. Nyilván nem véletlen, hogy a régebbi magyar irodalmi

³ Kreskay Imre jellemzéséhez l. Szauder József i. m. Verseinek kiadása: Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból... közli Hattyúffy Dezső. Budapest, 1966.

⁴ VFKK 13-17. A vers elemzését l. Szauder József i. m.

⁵ Kapcsolatukra l. Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza, Budapest. 1951. 238-256. Feltehető, hogy a fiatal Verseghy Kreskay révén ismerte meg Bessenyeit, ha személyes kapcsolatuknak nem is maradt fenn nyoma, más vonatkozásban bizonyítható az a mély benyomás, amelyet a testőr gyakorolt a fiatal pálosra. Vö. Deme Zoltán: Verseghy vígeposzainak életrajzi háttéréről. ItK 1975. 52.

⁶ Bessenyei György: Társadalombölcseleti írások 1771-1778. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Kulcsár Péter. Budapest, 1992. 9-17.

művek kiadására vállalkozó Révai Miklós először Faludi Ferenc költeményeit jelenteti meg 1787-ben. A pályakezdő Verseggy leíró költeményei mögött – mint Szauder József szövegek egybevetésével bizonyította – a mintaadó elsősorban Faludi volt⁷, nem csak a század egyik legnagyobb magyar költőjének jellegzetes szavai, szókapcsolatai és rímei bukkannak elő nála, de látásmódjának ugyancsak jellegzetes vonásai is. Az idő a kezdő poétánál is erőteljesebb szervező erő, mint a tér, a természet elsősorban szintén mesterséges természet – kert –, a virágok ugyanazok a virágok, ha pedig élőlények tűnnek fel, azok éppen úgy a klasszikus mitológiából érkeznek, mint a példakép költeményeiben. A falusias verselés Verseggy költői gyakorlatának később is lényeges eleme marad, láthatóan otthon érzi magát e költői világban, s mintha éppen ez az otthonosság diktálná a verseket is, az írás mintha az olvasmányélményt mélyítené el, mintha a fiatal poétának az lenne a becsvágya, hogy a nagy előd világát új tartományokkal bővítse. Talán ezért van, hogy a példakép színvonalát legalábbis most – lényegében egyszer sem éri el, legfeljebb megközelíteni tudja egy-egy pillanatra. E korai leíró versek szinte bizonyosan egy időben születtek az imént emlegetett, Kreskayhoz írott verses levéllel. Látható, hogy itt nem információkat vagy gondolatokat kívántak egymással kicserélni, Orfeus és Dafnis álnevek mögé rejtőzve arkádiai irodalmiaskodást művelnek, a versek inkább csak eszközök egy irodalmi légkör megteremtéséhez. Ez a költészet a poétai pályán az első lépéseket megtevő ifjú klerikus világias vonzalmainak adekvát megjelenése volt, kifejezte s egyben meg is erősítette azt a kulturális klímát, melyben láthatóan oly jól érezte magát.

Amikor azonban az induló Verseggy Faludi Ferenc követőjeként lép elénk, akkor ez a pályakezdés, pontosabban: a pályakezdésnek ez a látszólag természetes mozzanata (egy idősebb klerikus költői irányát folytatja egy fiatalabb) egyúttal élesen meg is különbözteti azoktól a költői törekvésektől, amelyek nemzedéktársai indulását jellemezték: ez a pályakezdés egyáltalán nem természetes. Éppen ekkortájt, 1777 és 1781 között jelennek meg az első deákos kötetek s mellettük nagyon is feltűnő, hogy Verseggyt láthatóan nem kísértette meg a kortársaira láthatóan mély benyomást gyakorló felismerés: nyelvünk kiválóan alkalmas a klasszikus verselésre. Pályája a versújítás meghatározó időszakában indul, s ő nemcsak nem kapcsolódik bele ebbe az áramlatba, de nincs nyoma annak sem, hogy reagálna rá: időmértékes verseket – úgy tudjuk – csak jóval később kezd el majd írni. Ugyanakkor nem vonzza a hetvenes évek nemesi költői által bevezetett és francia modellt követő poétai módi sem, a páros rímű tizenkettősök divatja, amely pedig – s ezt Ányos Pál példája is mutathatta – kiválóan alkalmas volt az érzékies deskripciókra. Ebben a „franciás” költészetben ugyanis éppen az újfajta és erőteljes világosság szólalt meg, az így készült versekben kavargtak ott ennek az érzületnek a leginkább jellegzetes témái és problémái. Barátai és rendtársai – nemcsak Ányos Pál, de maga Kreskay is – ezt az Orczy Lőrinc és Bessenyei által meghonosított verselési módot követték. Verseggy Ferencet azonban a jelek szerint nem ez a töprengő vagy töprengésbe forduló világosság foglalkoztatta. Azt mondhatjuk, hogy pályakezdésekor ugyan nem egy kirobbanó költői tehetség születésének vagyunk tanúi, nem jellemzi őt különösebben az eredetiség sem, e pályakezdés mégis rendkívülinek mondható. A pálosok művelt és derűs pesti körében olyan poéta jelentkezik, akit nem befolyásolnak pályatársai törekvései, aki feltűnő módon a maga útját járja.

Mindez vélhetően azért van így, mert Verseggy Faludi-követése olyan fedezék, amely mögött a világiságnak másfajta s hasonlíthatatlanul erőteljesebb, a korban szinte egyedülálló energiái vannak születőben – ha a Rohoncon haldokló

⁷ Szauder József i. m. 50-68. (I. Pseudo-barokk kezdet: dalköltő Faludi nyomán.)

öreg poéta költői hagyatéka a nyelvi megformálást illetően utólérhetetlen példaként lebegett is a fiatal szerzetes előtt, a világias vonzalmakat illetően e hagyatéka csak a minimumot képviselte számára. Faludit követve a tanítvány a természet szépségeiben merült el profán áhítattal, de már első próbálkozásai is arról tanúskodnak, hogy őt vélhetően nem csak, sőt, elsősorban nem is a természet szépségei foglalkoztatták. Ha személyes életében 1780 körül talán (már és még) nem sok szerepet játszott is a szerelem, úgy tetszik, a régi hajlamok újra felizzottak, s ennek látható bizonyossága, hogy nagyon is foglalkoztatta ez a téma – költőként. Az egyik, de a leginkább szembeötlő jel, hogy az ő érdeklődését is felébresztette az a műfaj, amely a hetvenes évek ifjú nemesei számára oly vonzóvá bizonyult: a heroida. Csak míg a Báróczi Sándor környezetéhez tartozó „testőrírók” a XVIII. század angol, német és – főleg – francia szerzői által készített verses leveleket kedvelték, s merültek el olyan történetek fordításában, amelyek jobbra a szerelmi érzés hatalma és az „ennek elfolytását oly keményen parantsoló vallás” követelményei között vergődő lelkek szenvedéseiről szóltak, addig Verseghy szerelmei nem „tusakodnak” két értékvilág között. Az ő forrása ugyanis elsősorban az ősminta, a műfaj feltalálója, Ovidius volt, bár őt sem követi hűen. A magyar pálost nem az antik szerző történetei foglalkoztatták, hanem a történetek hőseiben dúló indulat hatalma – a heroida nála tehát nem a lamentáló elmélkedés, de nem is az elbeszélés, hanem az ének irányába mozdul el. Őt elsősorban és mindenekelőtt a szerelmi szenvedély kifejezése érdekelt. Lényeges vonás, hogy az általa megszólaltatott hősök (Thibétől Oinoneig. Pénélopetől Atalantáig) boldogtalanok ugyan, de nincs bennük semmiféle büntudat.⁸ Az ifjú klerikus számára az antik szerelmesek felfokozott érzelmvilága teljesen természetes költői téma, s ez – ismerve a kor viszonyait s a magyarul megszólaló heroidákat – egyáltalán nem tekinthető természetesnek a kor hazai irodalmi életében. S ha a heroidáihoz igazolással is szolgált az antik irodalom nagy tekintélye, sok jele van annak, hogy a magyar költőnek erre tulajdonképpen nem volt szüksége – korán, már 1781 előtt jó néhány elkészült másfajta szerelmes énekeiből is, azokból, amelyeket a kor népszerű osztrák dalgyűjteményei nyomán készített. Itt elsősorban – de nem kizárólag – Joseph Anton Stefan udvari karmesternek, Mária Antoinette zongoratanárának Sammlung der deutschen Lieder című, 1779-től kezdve megjelenő s nagysikerű füzetei szolgáltak számára forrásként.⁹ Jó német költők szövegeit találta itt meg, igényes és behízelt dallamokkal. 1786-ig mintegy hetven szerelmes ének szövegét készíti el.

Ha Verseghy pályakezdését a költői nyelv szempontjából Faludi Ferenc inspirálta is, bizonyosra vehető, hogy a poézis műveléséhez nem kevésbé erős indítékkal szolgált számára a zene. A vers a fiatal pálos számára túlnyomórészt énekelhető szöveget jelentett, s később sem igen adott ki úgy verskötetet, hogy ahhoz kottát ne csatolt volna. A zenének egyébként a pálosok képzési rendjében kitüntetett szerepe volt, s a novíciusról hamarosan kiderült, hogy (ha nem is lett igazán jól képzett zenész)¹⁰ nem csak mélyen muzikális lélek volt, de a zenéhez szinte minden vonatkozásban az átlagot meghaladó tehetséggel rendelkezett: könnyen tanulta az elméleti tudnivalókat, jó érzéke volt a hangszerekhez, s igen szép énekhanggal bírt. 1786-ig írott költeményei – utaltunk rá – dallamokra készült szövegek voltak. Az elmondottakból egyértelműen kitetszik, hogy Verseghy zenei tehetségét elsősorban nem az egyháziasság szolgálatába állította, éppen ellenkezőleg: a szerelmi téma preferálásában is megjelenő világias vonzalma éppen

⁸ Jellemzésüket l. Szauder József i. m.

⁹ Gálos Rezső: Adatok a magyar műdal kialakulásához és forrásaihoz. ItK 1933. 100-108. 3. Verseghy dalainak forrásaihoz.

¹⁰ Major Ervin: Verseghy mint dal- és zeneszerző. ItK 1925. 258-266., Molnár Antal: Verseghy Ferenc, a muzsikus. In Verseghy Ferenc, 1757-1822. Szolnok, 1957. 27-44.

itt fordul – meglehetősen nyíltan – a hagyományos egyháziasság ellen. Az 1780-as évek első feléből fennmaradt néhány olyan vallásos tárgyú verse, amelyet szerelmi énekek dallamára írt: az Oltári szentségrül ... szóló költeményt például a Holdes Mädchen ... kezdetű szerelmi ének dallamára kellett – az utasítás szerint – énekelni. A verset egyébként Győzhetetlen szív címmel ő maga is lefordította. De a Rosa és a Töredelmes szív című verses műve ebből a szempontból talán a leginkább szélsőséges produkciója – itt ti. nem csak a dallam és a szöveg áll ellentétben egymással, a vallásos fohász és a szerelmi költemény jelentős részben közös: Krisztus szenvedéseinek és a poéta szerelmi bánatának egymással, egymásba játszatása még a vallásilag nem elkötelezett olvasó számára is ízléstelen profanizálás.¹¹ Ezekben a játékokban nyilván nem valamiféle világnézeti bizonytalanság jeleit kell látnunk, itt már egy valóban felszabadult, ahogy Szauder József írja, „papi mezében is világi, talán minden más kortársánál világibb” költő áll előttünk.

Mindez szerzetesi életének első esztendei folyamán készült, akkor, amikor (még) komoly konfliktus jeleivel közötté és rendje között nem találkozunk, de annak sincs nyoma, hogy belső bizonytalanság gyötörte volna. Ez a világi szívű poéta láthatóan jól érezte magát a rendben, ugyanakkor életrajzának tényei arról tanúskodnak, hogy őt viszont a fehér barátok nagy ígéretként tartották számon: a rendkívül tehetséges fiatalembert nem fogták munkára, hanem egyre magasabb szintű képzésben részesítették. Noviciátusát Márianosztrán töltötte, 1781 októberében pedig – miután az év tavaszán pappá szentelték – Nagyszombatban tartózkodik egy éven át. Majd újra Pesten tanul, itt szerzi meg a doktori címet, ami a legmagasabb szintet jelentette a kor klerikusainak képzési rendjében.¹² A biográfia leginkább szembeötlő tényei arról tanúskodnak tehát, hogy Verseggy egyáltalán nem érzi magát kényelmetlenül az egyházi pályán, ami elsősorban nem az ő óvatos viselkedésére enged következtetni, hanem e milió nagyvonalúságára, toleranciájára és – legalábbis a vele kapcsolatban lévő személyiségek esetében – nyitottságára is. 1780 után viszont feltehetően másról is szó van. Ebben az évben lép trónra II. József, s vele – mint ismeretes – új egyházpolitika veszi kezdetét. Ez azt jelenti, hogy az egyházak kebelében megnyilatkozó világias tendenciákat immár nem csak néhány művelt nemesi író bátorítja, hanem az állam hatalma is. Az előzmények ismeretében érthető, hogy Verseggy teljes szívvel áll az új uralkodó elképzeléseinek szolgálatába. Meggyőződéséről elsősorban – legalábbis a nyilvánosság előtt – hitszónoki tevékenysége tanúskodik, rendje ugyanis 1784-ben megbízza azzal, hogy Pesten a dominikánusok templomában prédikáljon. Ezek a prédikációk természetesen nem költői alkotások, de az a poéta mondta el őket, aki – szerzetesként – a leginkább profán szerzőnek számított már kortársai közül, s így különös jelentőséggel bírnak, hiszen itt található meg a magyarázata annak, hogy e világi szellemű poéta hogyan tudott külső és belső konfliktusok nélkül megmaradni az egyházi pályán. A prédikációk ránk maradt szövegeiből egyértelmű, hogy Verseggy nem csak nem vált hitetlenné, de nem is bizonytalanodott el hitében, viszont az egyháziasságot teljes mértékben az új egyházpolitika szellemében fogta fel. A publikálásra szánt prédikációknak¹³ egyik központi, de többféle változatban megfogalmazott tétele az, hogy az egyházi törvényt mindenképpen alá kell rendelni a polgárinak. E tekintetben nem riad vissza az olyan szélsőséges megfogalmazásoktól sem, mint: az egyház köteles a polgári rendszabásokat „ugy mint Isten akarattját s rendelését hirdetni, javasolni,

¹¹ L. Szauder József i. m. 66.

¹² Császár Elemér i. m. 16-21.

¹³ A szövegeket l. [A mostani derülésnek fontosabb kérdéseiről](#). In: [Verseggy Ferenc kiadatlan írásai](#). A szöveggyűjtés, a szövegkritika, a jegyzetek Deme Zoltán munkája. Szolnok, MDCCCCLXXXII. 41-120. Értelmezésükhöz: Szauder József i. m. 78-89.

teljesíteni.” A szószékről is ugyanaz az erőteljesen világias szellem szól, mint a költeményekből, de ami a hárfakísérettel előadott epekedő – vagy éppen gunyoros-énekek ihletője volt, az most a társadalom életét szabályozó elvek hirdetésében nyilatkozik meg. A tételek valóban radikális tételek – a hitszónok a világi hatalomnak még azt a jogát is elismeri, hogy feloszlassa a szerzetesrendeket.¹⁴ S itt nem hajlam vagy temperamentum pillanatnyi hangulatai szólalnak meg, s különösen nem valamiféle konformista buzgalom – a nézeteknek átgondolt rendszere jelenik meg előttünk. E nézetek gondolati centrumát talán abban a mondatban találhatjuk meg, amelyet a harmadik prédikációban írt le (s mondott el), s amely így szól: „... a külső boldogságnak megszerzését világ elejétől fogva mindenkor parancsolta kinek-kinek a természet, és mivel Isten a természetnek alkotója, maga Isten ama törvény által, mely üdvözítőnkől megújítatván, még most is szüntelen ösztönöz minket önnön magunknak rendes szeretetére...”¹⁵ Itt a magyar felvilágosodás első nemzedékének a hangját halljuk – a világ dolgaitól függő, „külső” boldogság és ennek folytán az önszeretet legitimációja a hetvenes évek hazai eszmetörténetének legjelentősebb, a barokk világ értékrendjét véglegesen megrendítő eseményei közé tartozik. Verseghy abban is ezt a hazai tradíciót folytatja, hogy e legitimációhoz az isteni akaratot hívja segítségül, hiszen ezt tette a pályakezdő Bessenyei György éppen úgy, mint Ányos Pál. Ám éppen e közös gondolkodói helyzet tükrében vetül éles fény arra a különbségre, amely az 1780-as évek hitszónokát elődeitől elválasztja. Míg az elődök számára ez a helyzet kimeríthetetlen és (legalábbis filozófiai szinten) megoldhatatlan belső konfliktusok forrása lett – Bessenyeire innen tört rá elementáris erővel a „rossz problémája”, s voltaképpen innen indul el gondolkodói útján, a fogalmi gondolkodáshoz kevésbé fogékony Ányos számára viszont éppen e helyzet lesz érzelmességének az alapja –, addig Verseghy megnyilatkozásaiban semmilyen jele nincs sem gondolkodói izgalomnak, sem lelkiismereti nyugtalanságnak. Ő úgy lép ki a hagyományos barokk világ jellegzetes gondolkodásmódjának keretei közül, hogy meg sem érinti olyanfajta krízis, mint idősebb, de nem csak idősebb kortársait.

Verseghy Ferencnek az 1780-as évek közepe táján lezáruló költői pályakezdése nem ajándékozta meg a magyar irodalmat remekművekkel, viszont egyedülálló dokumentuma annak, hogy miképpen rendült meg a régi típusú egyháziasság befolyása magán az egyházon belül is. A vélhetően túlságosan is érzéki természetű papnövendék¹⁶ nem egészen egy évtized alatt – látványos külső és belső konfliktusok nélkül – a korabeli magyar irodalom leginkább világias szellemű poétáinak egyikévé válik úgy, hogy nemcsak az egyházi pályán marad, de rendje láthatóan a sokra hivatott fiatal szerzetesei között tartja számon.

Így tehát az 1777 és 1778 tavasza között lefolyt, nem egészen egy év Verseghy pályáján alighanem a legnagyobb fordulatot hozta meg. Az egri és a pesti környezet közötti különbség mentalitásának alakulása szempontjából meghatározó élettapasztalat forrása lett, s nem csupán azért, mert a barokk kor hevületét idéző, aszketikus egyháziasság köréből néhány hónap alatt elfogulatlan, a világias vágyakat nem csak toleráló, de azok szelíd, s főleg: spirituális változatait egyenesen igénylő emberi környezetbe került át. Ennél több történt. Az idők haladtával egyre bizonyosabbá vált, hogy az egri papnevelde és a pálosok pesti könyvtára közötti különbség nem csak egy kedvező, de véletlen fordulat életútján, e fordulatról egyre inkább kiderül, hogy összhangban van a világ állapotában bekövetkező változások irányával. Az 1780-ban trónra lépő II. József

¹⁴ i. m. 93-96.

¹⁵ i. m. 72.

¹⁶ Verseghy érzelmi életére l. i. m. 261 lapján található adatok és hivatkozások

egyházpolitikája nyomán kialakuló új helyzet ezt egészen nyilvánvalóvá tette. A hajlamainak és vonzalmainak megfelelő új eszmék emelkednek egyre inkább a hivatalosság rangjára, s ő ezeket igen nagy nyilvánosság előtt s igen nagy sikerrel hirdetheti. Férfikorának első másfél évtizede a laicizálódás és a szekularizáció szempontjából valóban viharos gyorsasággal lefutó átalakulások időszaka volt, s ő ezt a legközvetlenebb módon, személyes sorsának (s hajlamai sorsának) alakulásában élte át – az imént még gyötrődő papnövendék felszentelt papként hirdethet olyan gondolatokat, amelyek közegében éppen ama gyötrelmek foszlottak szét. A jelek arra utalnak, hogy választásai mögött az innen származó élettapasztalat működik – ha voltak is nehézségei, felnőtt életének első másfél évtizedében minden, valóban lényeges esemény azt igazolta, hogy a világban tényleg egyre több a szabadság és a fény.

Viszont az is bizonyos, hogy az 1780-as évek második felében életkörülményei alaposan megváltoztak. Az iménti hitszónok, aki igen népszerű volt a pesti polgárok (és – utalnak rá adatok – polgárnék) körében, 1780 tavaszán állás nélkül maradt, hiszen II. József májusban feloszlatta a rendet.¹⁷ Verseghy a következő nyolc évben – leszámítva néhány hónapot – lényegében szabadfoglalkozású irodalmárként élt Pest-Budán. Ezt megkönnyíthette, hogy volt szerény, de biztos nyugdíja, sőt, a közben újra előzvegyült és Egerből a vízivárosi lakásba költöző édesanyja is rendelkezett némi vagyonnal. Egy időre talál magának állást, tábori lelkészként próbálkozott kedvezőbb anyagi helyzetbe kerülni, de viszonylag hamar kiderült, hogy ez a foglalatosság csak addig volt vonzó számára, amíg szinekúra jelleggel bírt. II. Józsefnek a törökök elleni háborúja 1788-ban hamar kiábrándítja, és gyors visszavonulásra készíti. Ha a rend eltörlése – ami aligha érte váratlanul – gondok forrásává is vált számára, úgy tetszik, az élethez való alapvető viszonyát nem változtatta meg, a borongós hétköznapok fölött a jövőt továbbra is különféle remények és lehetőségek fénye világította be. Az új lehetőségek alapjává az eddig inkább csak kedvtelésből űzött foglalatosság, az irodalom vált. Mint más összefüggésben utaltunk rá: a század közepe tájától indul el az a tendencia, amelyben az állami szekularizációs törekvések következtében az egyházi értelmiség az udvarral egyre inkább szembeforduló nemesség felé tájékozódik, s magára vállalja (magának vindikálja) a nemzet kulturális érdekeinek képviselőjét. Sőt, az igazán autentikus érdekeket elsősorban itt, e számukra otthonos és általuk könnyen művelhető terepen, a „tudományok” világában találja meg. Ez a beállítódás folyamatosan működik, s a II. József nyelvrendelete után kialakult új helyzetben mozgalommá terebélyesedik – a többnyire II. Józseffel rokonszenvező irodalmárok a nyolcvanas évek második felében minden korábbinál nagyobb jelentőséget adnak a nemzeti nyelv és a nemzeti nyelven művelt „tudományok” ügyének. Utaltunk arra is, hogy a nemesség nem tudott védekezni e nézetek ellen, amelyeket túlnyomórészt a társadalom alsóbb rétegeiből származó írók hirdettek, hiszen az idegen uralkodóval szemben a nemzeti jelek az ő számukra is fontosak voltak, s ezek közül természetesen nem lehetett kiemelni a nemzeti nyelv és a nemzeti nyelven művelt „tudományok” ügyét. Az értelmiségi mozgalom – végül is – győzelmet arat, hiszen a kulturális tényei által meghatározott nemzet fogalma az új század első két évtizedében nyilvánvalóvá válik, igaz, akkor már nemesi felügyelet alatt. A nemzet e felfogásával szemben azonban nem volt ellenérv már a nyolcvanas években sem. Erre az egyre erősödő, sokak számára evidenciaként létező tudásra – a nemzet nyelvében és irodalmában él – épült rá az az illúzió, hogy minden, a hazáját igazán szerető magyar így gondolkodik. Erre az illúzióra egzisztenciákat alapoztak: nagy, vélhetően a kor legnagyobb tehetségei fordították szellemi erőiket

¹⁷ Császár Elemér: A pálos rend feloszlata. Budapest. 1901.

a nemzeti nyelv ügyének szolgálatára, ami ha nem is kizárólag, de főleg a nemzeti nyelvű irodalom művelését jelentette. Az illúzióra még üzleti vállalkozás is épült, láttuk, hogy Révai Miklós, Verseggy későbbi nagy ellenfele éppen ekkor, a nyolcvanas évek közepén remélt – nem is titkoltan – régebbi magyar szerzők munkáinak kiadásától anyagi hasznot.

E háttér szolgál magyarázatul arra, hogy a még nem egészen harminc éves Verseggy Ferenc végül is nem vállal állást, viszont teljes erővel veti bele magát az évtized második felében nekilendülő magyar irodalmi életbe.¹⁸ Ami korábban, a rend kötelékében tevékenykedve inkább személyes kedvtelése s így az ottani mentális tér bővítésének és berendezésének vonzó eszköze volt, játék és szórakozás, az – az irodalom – most mint egzisztenciájának lehetséges alapja lép érdeklődésének előterébe. Egy jó szívből költ Szatíra című verses műve¹⁹ jól mutatja, milyen mélyen benne él az irodalom életében, de a mű legfontosabb tanulsága mégis az, hogy ez az irodalmi élet létezik, s a kor nagy szellemi erőit vonzza magához. Így immár az övét is, s ez a döntés életre szóló döntés volt. Verseggy Ferenc ettől kezdve a legtermékenyebb magyar írók közé tartozik. Ezzel azonban megváltozik irodalmi tevékenységének jellege is. Az irodalom természetesen az ő számára sem csak a szépirodalmat s még kevésbé csak a poézis művelését jelenti, mint ahogy nyilván korábban sem csak azt jelentette, írói működésében azonban mostantól nem csak jelen van a tudományos érdeklődés, de meghatározó szerepet is játszik.²⁰

Verseggy az 1780-as évek második felétől a korabeli értelmiség nyelvi-irodalmi mozgalmának egyik kiemelkedő képviselője, aki teljesen egyéni változatot képvisel ebben a mozgalomban. Az 1790-es országgyűlés szolgáltatta az alkalmat annak a két verses művének az elkészítésére, amelyből nézeteit – s egyben választásának motívumait – megismerhetjük. Az első, önálló kiadványként is megjelentetett költemény A magyar Hazának anyai Szózatya címet viseli, s ez az „ország napjára készülő Magyarokhoz” alcímmel ellátott, több, mint kétszáz soros munka²¹ a nyolcvanas évek értelmisége által kialakított ideológia egyik leginkább radikálisnak tekinthető megfogalmazása. Mint más összefüggésben ugyancsak utaltunk rá, a nyelvi-irodalmi mozgalom közvetlenül nem vagy csak igen ritkán támadta a fennálló társadalmi rendszert, ez a munka viszont az igencsak nyílt beszédek közé tartozik. Megnyilatkozásának egyéni voltára már az a körülmény is utal, hogy ő a „tudományok” és a nyelv ügyét különválasztja egymástól: az Anyai szózat nemcsak nem foglalkozik a nyelv kérdéseivel, de a nyelv kérdését meg sem említi, a másik verses mű, az Emlékeztető oszlop²² viszont csak erről szól: e rövidebb költemény „azon Hazafiak tiszteletére” készült, akik az 1790-ben megnyíló diéta első napjaiban a nemzeti nyelv ügye mellett szólaltak fel. A nyelvkérdés mellőzése azért volt az Anyai szózat radikalizmusának egyik jele, mert a költő gondolatmenetéből így azt a fogalmat iktatja ki, amely elvileg közös elem a nemesi és az értelmiségi álláspont között, hiszen a nyelv éppen úgy a nemzeti jelek közé tartozik, mint – például – az öltözék: ha merőben másképpen is értékel a két tábor, innen derül ki, hogy egymással nem teljesen ellentétes és egymást nem teljesen kizáró jelek érdekében hadakozik. Ezt a közös elvi alapot

¹⁸ Tevékenységére l. Császár Elemér i. m. 23-42.

¹⁹ VFKK 79-97.

²⁰ Verseggy Ferenc most indul el azon az úton, hogy a kor kritikátörténetének és nyelvtudományának egyik legjelentősebb alakjává váljék. Erre vonatkozóan l. Margócsy István tanulmányait: Verseggy Ferenc esztétikája. ItK 1981. 535-560. és Verseggy szerepe kora irodalmi életében. In: In memoriam Verseggy Ferenc. Szerkesztette Szurmay Ernő. Szolnok. 1983.11-29.

²¹ VFKK 53-60.

²² VFKK 61-62.

mellőzi az Anyai szózat, hiszen a teljesen kiérlelt s igen összetett gondolatmenet centrumát csak a „tudományok” fogalma képezi, amelynek nincs érintkezési pontja a nemesi ellenállás ideológiájával. A „tudományok” azonban nem egynemű kategória az ő szóhasználatában sem – nem csak a tudományok és az irodalom művelését jelenti általában véve, hanem az okosságot is, amelyet a szöveg az érvekkel alátámasztott gondolkodással azonosít: az ok szó a vers talán legtöbbször ismétlődő szava. De talán ennél is fontosabb – hiszen beszédesebb – körülmény, hogy a tudományok Verseghy felfogásában a jelen világában érzik magukat otthon, a múlt viszont teljesen idegen tőlük. Ezért azután a költő szemben is áll a múlttal: aligha van még egy irodalmár a századvég hazai irodalmában, aki annyira értéktelennek látná a nemzeti történelmet, mint az Anyai szózat poétája. A másoknak oly dicsőséges századok itt a „zordon erőszak”, a „religiói dagály” és a „régikötések” – értsd: az elavult törvények – idejeként tűnnek fel. A tudományokra éppen az a feladat vár, hogy – miként ezt szerencsés nemzeteknél már megtették – elűzzék a nemzeti múltnak e sötét árnyait.

A vers gondolatvilágának értékrendje egyértelmű és szilárd, a kifejtés logikai menete viszont távolról sem egyenes vonalú. A határozott értékvilág jól körülhatárolt témakörökben testesül meg, s habár mindegyik érdekében rendkívül körültekintően és hatásosan érvel – az olvasónak az a benyomása, hogy komolyan vehető ellenvélemény fel sem merülhet –, a terjedelmes költemény szerkezete hullámzó és belső dinamikát tükröz, nincs könnyen átlátható, külsődleges sémát felhasználó logikai váza. Ha Verseghynek van szava a mesterségek és a kereskedelem érdekében is, a gondolatmenet egyértelműen a Pallas istennő által megszemélyesített, a tudást, az alkotást és az okszerű érvelés képességét együtt jelentő „tudományok” fogalma körül örvénylik. A vers végső sugallata azonban mégiscsak egy egynemű és éppen ezért ellenállhatatlan logika erejével hat: ha minden, a nemzetet fenyegető bajt (a vadság hajdani idejét, a babonát és intoleranciát, a régi, a „durva szabású” törvényeket) csak az ő segítségükkel lehet legyőzni, akkor a nemzetnek elsőrendű kötelessége áldozni rájuk. A vers gnómaszerű élességgel fogalmazza meg a követelményeket: „A tudományoknak bő kéz kell s elme szabadság / e kettő nélkül sinlenek a nagy Eszek. / A kiket a szükség szomorú gondokba lesüllyeszt, / Nem visznek a Musák tiszteletére teményt.”

A költeményben a megszemélyesített Haza könyörgése szól (ráadásul, az anya könyörög gyermekeihez), de a könyörgésben voltaképpen az 1780-as évek értelmiségének egyik legradikálisabb követelése szólal meg. E radikalizmus velejárója, hogy – mint utaltunk rá – kilép a nemességgel közös alapot biztosító nemzeti jelek világából: a „tudományok” s velük természetesen a tudományok művelői önmagukban állva követelik maguknak a kitüntetett helyet a nemzet életében. E kitüntetett helynek itt szabatosan meghatározott ismérvei vannak. Nem elégszik meg az igazi hazafiság birtokosának erkölcsi fölényével, az erkölcsi fölényt ő rögtön a „bő kéz” áldásainak és az „elmeszabadság” megkövetelésének alapjává alakítja át. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az Anyai szózat a magyar felvilágosodás legszebb programírásai közé tartozik, amelynek fogalmi szilárdsága és a kifejtés szenvedélyessége egymást erősíti. De különleges jelentőséggel bír Verseghy életművében is. Ha alkalomra is készült, elég nyilvánvaló, hogy távolról sem alkalomszerűen: a benne megszólaló gondolatok rendjét láthatóan kiérlelt, rendszerré szilárdult meggyőződésként kell felfogni. A vers így – a költő világa felől tekintve -öntudatot fejez ki: ha a költő bebizonyítja, hogy a tudományok ügye életbevágó jelentőséggel bír a nemzet élete szempontjából, akkor ez eleve magába foglalja a tudósok szerepének jelentőségét is. Ez számára láthatóan az evidenciák

körébe tartozó eszme – vélhetően azért tudja oly vitathatatlan érveléssel előadni, mert számára valóban vitathatatlan is volt.

Ebben a meggyőződésben az őt környező világ csak megerősítette: a II. József politikájával szemben kibontakozó nemesi ellenállás rendelkezett azzal a látszólag paradox, de valójában nagyon is természetes jellegzetességgel, hogy – mivel önmagát nemzeti mozgalomnak tekintette – semmiféle, önmagát ugyancsak nemzetinek deklaráló törekvéstől nem tudta elhatárolni magát, még akkor sem, ha az vele ellentétes ideológia képviselője volt is. Ebből a helyzetből a nyolcvanas évek értelmiségének nyelvi-irodalmi mozgalma bőven profitált. A „tudományok” felé forduló Verseggy egyáltalán nem állt egyedül, ott volt mögötte a kor írott nyilvánosságát uraló írók népes, tehetséges és már igencsak magabiztos tábora. Ők jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Verseggy alapvetőnek bizonyuló élettapasztalata – a világ folyamatosan kedvező irányba halad – az 1780-as évek második felében a mindennapi és személyes gondok ellenére is új meg új megerősítést kapott. Sőt hamarosan igen nagy horderejű esemény erősítette tovább e bizonyosságot: a francia forradalom kitörése és első három esztendeje tulajdonképpen minden korábbinál élesebb fényben mutatta meg, hogy a tradíció világa törékeny, s hogy megállíthatatlan a kedvező irányú átalakulások folyamata. Verseggy eszméi e változások terében radikalizálódnak. Nem csak az Anyai szózat-nak az átlag értelmiségnél keményebb hangja tanúskodik arról, hogy talán ő vállalja a legtöbb konfliktust egyházi előjáróival. E konfliktusok során – akár a Herpin Klárával folytatott, lényegében élettársi kapcsolata,²³ akár Millot abbé görög történelméről készített fordítását kísérő tanulmányaiban kifejtett nézetei miatt robbantak ki azok – fel sem merül benne, hogy esetleg neki kellene változtatni magatartásán és nézetein, éppen ellenkezőleg. Pedig a nevezetes tíz kis értekezés valóban nagy vihart kavart.²⁴ Mindenesetre – ha ma már csak töredékesen dokumentálható is – megvolt az előtörténete annak, hogy őt is ott találjuk az első köztársasági mozgalom résztvevői között, ahogy nyilván az sem esetlegesség, hogy először halálra ítélik, majd a kegyelmet kapott vádlottak közül ő tölti a legtöbb időt a börtönben. A Marseillaise-t ő fordítja magyarra²⁵ – van felfogás, amely őt tekinti a szervezkedés poétájának. Ha eszméiről és meggyőződéséről csak töredékes ismereteink is lehetnek (iratait megsemmisítette ő is), az eddig elmondottak alapján talán valószínűsíthető, hogy abba alaposan belejátszott a másfél évtizeden át folyamatosan, újra és újra megerősödő élettapasztalat, nevezetesen: a világot ellenállhatatlan erők vezeték a nagyobb szabadság és a több fény felé.

Ha megpróbáljuk összegezni e vázlatos áttekintés legfontosabb tanulságait, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a fiatal Verseggyt élettapasztalata a jövőbe vetett feltétlen bizalomnak és – ugyanakkor – a múlt megvetésének az irányába vezette. E két viszonynak egymással semmiféle természetes vagy szükségszerű kapcsolata nincs, sőt, a jövőnek és a múltnak ez az értelmezése nagyon is egyéni változatnak tekinthető a kor művelt magyarjainak körében. Nyilván joggal tehető fel azonban a kérdés: vajon nem Verseggy mentalitásának ez a szerkezete, nevezetesen, a jövőbe vetett bizalomnak a következménye volt-e a Kufsteinben s egyebütt eltöltött kilenc esztendő, s vajon nem ugyanennek a beállítottságnak a

²³ Viszonyokról I. Császár i. m. 24-25. További részletek: Verseggy Ferenc kiadatlan írása I. Szolnok, MDCCCLXXXII. 7-10 és Deme Zoltán vonatkozó jegyzetei.

²⁴ Meghurcoltatására I. Császár Elemér i. m. 85-110. Továbbá Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. Budapest, 1952-1957. Vonatkozó dokumentumok. Általában: Benda Kálmán: Verseggy útja a jakobinus mozgalomig. In: Emberbarát vagy hazafi? Budapest. 1978. 411-418.

²⁵ Tarnai Andor: Verseggy Marseillaise-fordítása. ItK 1966. 409-415., Benda Kálmán: Még egyszer Verseggy Ferenc Marseillaise-fordításáról. ItK 1968. 677-679.

másik oldala, a múlthoz való általában vett viszony járult-e hozzá ahhoz, hogy a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb alakja számára a jelen, csak a jelen nyelvállapota legyen a kiindulópont a nyelvről való nézeteinek kialakításában.

Fried István: „...Ki eszével végre megalkattván szívét...”

/Verseghy Ferenc Hermann és Dorottya-ja/

Aligha akad olyan műfaj, amelynek újratervezését ne tűzte volna ki céljául reménytelenül hosszú börtönfogságában Verseghy Ferenc.²⁶ És aligha akad olyan irodalmi-nyelvi jelenség, amelynek próbáját ne érezte volna sürgető feladatának.²⁷ A magyar irodalom teljes rendszerét vélte újraformálandónak és újraformálhatónak. Annál is inkább, mivel az ekkor még énekében gyönyörködő, később kérlelhetetlen ellenfelévé váló Kazinczy Ferenc ugyanezt akarta és Batsányi János sem titkolta: határozott elképzelései vannak a magyar irodalom jövőjéről, lehetőségeiről. S míg Batsányi a „kufsteini elégiák”-kal valóban megkísérelte a hagyományos poétikai rendszert lazító, műfaji-tónusbeli újdonságokkal szolgáló lírai megszólalást, Kazinczy Ferencnek antikvitást tárgyazó és mindenekelőtt Winckelmann-t idéző olvasmányai a neoklasszicista fordulat előjeleiként számíthatók, Verseghy francia, olasz, német művek másolataival, fordítástöredékeivel, szótári igyekezetével és nem utolsósorban hol terv-vázlatként rögződött, hol torzóként ránk maradt, hol kidolgozott munkáival kereste a századforduló európai szellemiségével egyléptékű irodalmi megszólalás legcélszerűbbnek tetsző alakváltozatait. S ha Kazinczy kiváltképpen, – bár messze nem kizárólag – a német irodalom felé fordította figyelmét, a későbbi átültetései, levélnyilatkozataival a goethei jelenlétet érezte dokumentálandónak, Verseghy széttekintése esetlegesebb, és jóval rétegzettebb, ízlésének összetevői nem oly szervezettek, célirányosak, mint a Kazinczyéi az általa példaképnek és tolmácsolandónak-átdolgozandónak minősített irodalmi anyag kevésbé nemes, olykor triviális-populáris hangvételt igényel; nagyjában-egészében azonban a klasszicizmusnak egy jóval földközelibb változatát reprezentálja. S ha látszólag tagadja is az egyoldalúan a fentebb stílhez, a hagyományos műfaji hierarchia képzetéhez, a szinte iskolásan egyneműnek igényelt előadásmóddhoz kapcsolt művészi magatartást, maga a klasszicizmuson belül maradván, előszövegként fogja föl mind az antikvitás gondolatvilágát, mind pedig az antikvitásnak főleg francia eredetű, ám éppen a XVIII-XIX. század fordulóján a német irodalmat is foglalkoztató értelmezését. Hiszen miközben a „hagyományok” sorába utalja a régi görögök és rómaiak irodalmát, részben bölcseletét, megfosztja az utolérhetetlenül tökéletes minősítéstől; történeti korszakként aposztrofálva azt, ami a winckelmanni /és részben goethei/ felfogásban viszonyítási alap vagy esztétikai mérce. Más kérdés, hogy Winckelmann XVIII. századi, érzelmesebb görögsége vagy Goethe humanitás-ideája /az embernek a korszak ellenében vívott ön-felszabadítása/ szintén értelmező – önkomentáló eljárás eredménye, csak úgy, mint az „antikok és modernek” vitája vagy August Wilhelm Schlegel Euripidészt és Racine-t egybevető értekezése.

Ebből a szempontból érdemel az eddigieknél jóval több figyelmet Verseghynek egyik legnagyobb szabású torzója, amely csak 1930 óta ismeretes, illetőleg amelynek még mindig akadnak olyan részei, amelyek az Országos

²⁶ Verseghy Ferenc kéziratának egy része a Magyar Tudományos Akadémia, másik része a zirci apátság könyvtárának kéziratárába került. Az 1930-as években sűrűn tettek kutatók később az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárába jutottak át.

²⁷ Verseghy Ferenc fogsága utáni igyekezeteiről Virág Benedek tudósítja Kazinczy Ferencet: „Neus, mit Grundén unterstützte, Hungarische Sprachlehre et. Nagy Grammatika. Versegi írta. Láttam nála sok egyéb nyomtatás alá való munkákkal együtt.” Kazinczy Ferenc Levelezése III, 123.

Széchenyi Könyvtárban várnak áldozatos kiadójukra.²⁸ A „verses regény”-nek nevezett Égfi Ferenc-ből pusztán az első szakasz /1005 sor/, valamint a másodiknak kisebb része /214 sor/ készül el, meg az egész munka tervvázlata. Az OSZK oktáv formájú, az újabb időkből származóan egybekötött, különféle alakú, nagyságú papírokból álló kötetében a „verses regény” első szakaszát találjuk /1005 sort/, majd újrakezdve 56 sort az alábbi címmel: „Égfi Ferenc/ egy mostani történet/ A Magyar Nemességnek tisztességes/ multságára/ írta/ V. F.” Ezután következik az első szakasznak mintegy háromnegyedét tartalmazó próza: „Égfi Ferencnek Történetei, /minekelőtte a Dunába esett...” Ebben olvashatjuk azt a két német nevet /ifjú Flamingét és Lissovét/, amely a mű némely részletének gondolatisága, illetőleg alakrajza forrását jelöli, Verseghy az általa később fordított német regénygyáros, August Lafontaine nevét is leírja, valójában az 1795-96-ban, négy kötetben megjelent Leben des Quinctius Heymeran von Flaming című regényről van szó, amelyet így jellemez György Lajos:

„A korszak nevelési mozgalmához kapcsolódó románnak kedvelt tárgya volt a hagyományos nemesi keretek közt nevelt ifjút az új idők szellemével összeütközésbe bonyolítani, s így mutatni meg a nemesség igazi feladatát”.²⁹

A „verses regény”-ben Verseghy bőségesen, lírai darabjaival egybehangzóan fejt ki etikai elveit; s az „etikét”-tel nemesi konvencióval, továbbá az ál-előkelőség „udvari”-álarcos-képmutató mentalitásával szemben az „igaz emberség” tolmácsává válik. Hogy August Lafontaine-t választotta forrásul, ebben osztozott az európai irodalmak érdeklődésével /a magyaréval is, hiszen Kis Jánostól Fáy Andrásig olvasták nem csekély haszonnal íróink, fordítóink, gyermekkori olvasmányként emlékezik rá Jósika Miklós és Falk Miksa, hatása ellen küzd Bajza József/.³⁰

A kézirat a Planum Poëmatis-szal folytatódik, a Chronologia Planival, illetőleg utolsó darabként a verses kidolgozás töredéke az 573. sortól a második szakasz elkészült részeivel bezárólag. Egy későbbi időpontban majd szükségesnek látszik a szövegkritika elvégzése is, ezúttal csak arra szeretnék utalni, hogy a bőségesebb prózai kidolgozás már mintegy változatát adja a versesnek, sorok egyeznek meg; s ama, modernnek nemigen mondható elv szerint készült, hogy ti. a verses feldolgozást a prózai vázlat, változat kell, hogy megelőzze, és a kétféle kidolgozás a versszerűséget is érzékeltetni hivatott. Lássunk néhány példát!

Prózai szöveg:

Hirdette már a közelgő napnak arany sугárait a piros hajnal, mozganni kezdetek az éjjeli homályból kiemelkedő földönn a számtalan élők, s a reggeli szellőnek hús lélekzete fodrosodó színénn lebegett a szőke Dunának, ammint Bölcsi Mihály, őszi Tisztartója egy falunak, minekutánna cselédgyét felköltötte, szokott háláival a mennyei gondviselőt megtisztelvén, a víz partyára vetődött.

Verses szöveg:

A születő hajnal látszott pirosodni az égenn,
s a felüdülendő napnak hirdetni aranyát;
mozgani kezdetek földünknek az éjjeli mélyből
lassankint viradó tetejénn a számtalan élők;
s lelke az álomból felocsódott reggeli szélnek

²⁸ OSZK Kt. Oct. Hung. 1474. A kiadott szöveget idézem: Horváth Konstantin: Verseghy Ferenc egy ismeretlen verses regénye. Irodalomtörténeti Közlemények 1930. 195-218.

²⁹ György Lajos: A magyar regény előzményei. Budapest 1941. 186.

³⁰ György: i. m.; Bánrévy György: Fáy András Bélteky-háza és August Lafontaine regényei. Klny. az irodalomtörténeti Dolgozatok c., Császár Elemér 60. születésnapjára megjelent kötetből. Győr 1934.

fodrosodó színénn lebegett a szőke Dunának:
ammint Bölcsi Mihály ősz tisztartója honunkban
egy falunak, melly Marsfi Tamást ösmerte urának, /.../
költeni ment rost vaczkaibul a házi cselédet,
s innen az Istenhez felküldvén régi szokásbúl
reggeli háláját, a víz partyára vetődött.

Prózai változat:

Sok jónak elállya ám az úttját a kiszabott etikét, melly az úri
világnak sans exception mindennemű esetben souverain törvényne

Verses változat:

Sok jónak elállya
úttjait a kiszabott etikét, melly minden esetben
sans contredit! souverain törvényné az úri világnak.

Példáink igazolják, hogy szinte már a prózai szövegben előkészül a hexameteres előadás, s így Verseghy olyan (dialogikus) szövegeket alkot, amelyek egymásra reflektálva egyfelől a verses és a prózai textust csengetik össze, ily módon a par excellence epikus műfajra tartogatott hexameter és a prózai-költői előadásmód között tátongó szakadékot hidalják át, ezen keresztül a szerző a prózai előadásmódban alig rejtetten fölbukkanó hexameterre, és megfordítva a hexameteres előadásmódban benne rejlő természetesebb /s nem fennkölt, hanem pontosságra törekvő/ beszédmódra utal. Másfelől a hexameter révén hagyományt idéz Verseghy Ferenc, ám mintegy idézőjelbe téve, átértelmezve, hiszen az ő hexameterre nem a homéroszi vagy vergiliuszi mintáról ihletett, hanem egy más típusú kísérleti folyamatba illeszkedik. Pontosabbá téve megfogalmazásomat: az Aeneis állandóan jelen van az Égfi Ferencben, csakhogy visszajára fordítva, mint negativitás, mint a vitatás tárgya. Mint olyan hagyomány, amelyet megtagadnia tiszta a XIX. század első évtizede poétájának. Még nyersebben szólva: Verseghy utalásai, idézetei, illúziói egyként irányulnak a pusztán hagyomány-jelentőségű Aeneis és az Aeneis-követés ellen. Mindaz, amit régi poétikák az eposzban fontosnak és időtlenül érvényesnek hittek, és aminek korszerűségét a mind inkább kibontakozó klasszika filológia is hirdette, Verseghynél ironikus felhangot kap, már csak azáltal is, hogy a mítoszi történések, a honszerzést célzó tettek, istenek, fél-istenek és hősök küzdelmei átadják a helyüket a köznapi történeteknek; az égiek haragjából egy kétes múltú /vagy nem is oly kétes ez a múlt?/ asszony meg egy már beszélő nevével leleplezett hozományvadász kisszerű intrikái-cselszövései lesznek; a történelem végtelen perspektíváját felváltja a jelenkor háborúja; az aranykori idill pedig többszörös szerepcsere, szinte vígjátéki félreértés-félreismerés feltárulása következtében köszönhet be, itt a földön, az esendő, de nemes erkölcs, a „józan emberség” hitelesítette munkás hétköznapiakban.

Nemigen kell túlságosan messzire gondolnunk, ha az efféle típusú /időmértékes verselésű/ verses epika „európai” rokonsága után nyomozunk. A német irodalom ilyen irányú kezdeményezései közül mindenekelőtt Goethe 1797-es Hermann und Dorothea-ja említendő, amely minden bizonnyal a legsikeresebben valósította meg a homéroszi eposz polgári „regényes” idillé átalakítását, a szerzői intenciónak megfelelően. Miszerint egy német kisváros léthelyzetének tisztán emberi voltát igyekezett epikai tégelyében annak salakjától elválasztani, és egyúttal a világszínházban zajló roppant mozgalmakat és változásokat mintegy a (kisvárosi) léthelyzetek kicsiny tükréből visszaverve

szemlélte. /Ich habe das reine Menschliche der Existenz einer kleinen deutschen Stadt in den epischen Tiegel von seinen Schlacken abzuscheiden gesucht und zugleich die großen Bewegungen und Veränderungen des Welttheaters aus einem kleinen Spiegel zurückzuwerfen getrachtet./³¹

Goethe műve egyes énekeinek élére egy-egy múzsa nevét írta, és egyben jelezte, hogy az eposz történetiségét segítő istennőn kívül valamennyi művészi törekvést támogató szándékot felhasznál; amit úgy is értelmezhetünk, hogy történetírásnak fogja föl egy kisváros szerelmi eseménytörténetét. Vagy úgy is, hogy a történelem irányította, verte tragikus sorsok a hétköznapok idilljében juthatnak megnyugtató befejezéshez. A nagyvilág helyett a kisvilágban megvalósítható boldogság ad értelmet a létnek, amely nem igazodhat a szokásokhoz, a nagyvilág divatához /hiszen akkor legfeljebb kicsinyben reprodukálja a nagyvilágot, folytatja a tragikus történetet/, hanem a természetesség és szűk térbe-körbe szorított humanitás erejével harcolja ki a „magán” idillt. Ám éppen ezek a „magán” idillekben nemesedhet jóvá, amit a világszínházban játszódó mozgalmak megrontottak.

A jelen esetben nem tulajdonítok annak jelentőséget: ismerte-e Verseghy 1801-1802 körül Goethe polgári eposzát. Feltehetőleg nem; amikor felvázolta az Égfi Ferencz tervrajzát, sokkal inkább egy elleneposz vagy egy eposzparódia foglalkoztatta /ez utóbbi majd a Rikóti Mátyásban kerül a nyilvánosság elé, míg az előbbi talán azért, mert egy hosszú múltra visszatekintő, „kanonizálódott” és nemcsak esztétikai-irodalomtörténeti tekintélynek örvendő műfaj valamennyi összetevőjének kritikáját akarta vállalni, töredékes maradt/. S még valami: Verseghy egy szinte kalandregénybe való bonyodalomsort zsúfolt volna bele /a vergiliuszi eposzhoz hasonlóan/művébe, miközben valláseméleti, bölcséleti, etikai kérdések terjedelmes fejtegetése tarkította /volna/ az Égfi Ferenczet. Továbbá: költőnk lankadatlan szorgalommal küzdött az antik eszmények ellen; a maga megszenvedett-felvilágosodott evolucionizmusának talaján állva, egyként elvetette az „atheus”-ok nézetét („kik az emberi észnek erőtlen fegyvereivel szavakat helyesen bizonyítani” képtelenek), de ama doktrínának minősített szemléletet is, amely puszta olvasmányból /nem rendelkezhetvén tapasztalattal/ az antik világ követését ajánlja. S míg előbbi idézetünk az élettapasztalatai miatt keserű Égfi Ferencz bölcselkedéséből való, most következő citátumunk az eposzi expozíció részlete, amely a szerzői célkitűzést, a mű tendenciáját fogalmazza meg, és egyben a vergiliusi (és Vergiliust követő) életeszmények ellenébe szegezi a maga antikvitas-értelmezését. Miközben az eposzi struktúra egy lényeges elemét értelmezi át Verseghy, egyúttal egy művelődéseszmény és kulturális szöveg vitathatóságára mutat rá. S éppen azért, mert a művelődés- és embereszmény szövegből származtatható /hiszen „oskola”-olvasmányokból eredeztethető/, már az elkészült részekben és a tervezett filozófiai vitákban az „antikok”-kal szembe a maga „modernség”-tudatát állíthatja, itt az expozícióban pedig közvetlenül a jelenkor – történelmet pervertáló – eseményei derenghetnek föl.

... amaz elmésebb ifiak, kik az oskola pornak
fellegi közt a régi görög vagy római népnek
tetteit olvasván, s ragyogó hívságaik által
jégre vezetettvén, nagy gondolatokra hevülnek;
csalfa szabadságát a hajdani durva üdőknek
mint legkellemetesb kincset nagy tűzzel ajánlván,

³¹ Goethes Werke in zwölf Bänden. Zweiter Band. Gedichte II. Versepen. Berlin-Weimar 1968. A mű: 375-438, a levéldízet: 456.

macchiavellizmust, rablánczokat, elme-igákat,
despota czélt, fortélyt, s tudgy, Isten, mit nem akarnak
sejteni kormányzó testünknek minden érében;
s orvosságaikat nem kértt buzgással ajánlyák
sem nyavalyás, sem tébolyodott, sem béna hazánknak
vagy kik avas példái szerint sok régi betyárnak,
kik mivel a szomszéd országokat öszve tiporták,
vagy szép honnyaikat pártos harcokba keverték,
mint nagy honszeretők héros ragyogásra jutottak,
mind csak híresedést, hadi vagy polgári dücsököt,
tiszteletet, ragyogást s több illy csemegéket ügyelnek...

Nem forradalmi, hanem a forradalmat exportálni akaró Franciaországra céloz Verseghy Ferenc; felelősként nemcsak a „hajdani durva üdők” olvasmányok közvetítette „csalfa szabadságá”-t nevezi meg, hanem mindazokat, akik ezt a szöveget hatalommá változtatják, és ezáltal hamis analógiákat sugallnak /a „ pártos harc”-ok okozói „mint nagy honszeretők héros ragyogásra” jutnak; s itt igen lényeges az antikvitásra történő illúzió: „héros”, mintegy a maga formálta szöveg segítségével visszavéve azt, amit a szöveg hatalommá válása eredményezett;/ talán feltűnt az is, hogy e viszonylag rövidebb részben mily sokszor emlegeti a költő a „ragyogás”-t, jelzőként is, tárgyként is stb. Éppen ez ellen a „ragyogás” ellen száll síkra, az önnevelés és harmóniára törekvés jegyében. Ha az előbbi idézetet a verses regényt indító passzussal vetjük egybe, lesz igazán egyértelművé Verseghy értelmező horizontja: ott, azon a ponton a szövegköziség eszközével tárja föl művének többretegűségét; amire reflektál, amivel vitázó dialógust épít ki, az antikvitás két oly becses műve, mint az Aeneis meg az Iliász, ám ami reflexiója következtében műként megvalósul: az eposzok és az eposzok világának megfosztása a nekik tulajdonított értékektől, új értékszerkezet körvonalazása és ezzel együtt: fogalmi átértékelés. Ezek után a bevezető:

Bajnokot énekelek; nem mint a régi poéták,
ajtatos Énéást, vagy epével tellyes Achillest,
sem lator erkölcsű Sándort; hanem a ki eszével
végre megalkatván szívét, meggyőzte
veszélyes ösztöneit, meredekre csaló képzésivel együtt.
Ő ugyan a harcban járatlan nemzetek ellen,
ki dúzs nyájaikat fejevén, köz örömmel aratván
értt veteményeiket, s idegen földekre vitetvén
áruikat, gyönyörű honnyokban csendesen éltek,
nem vezetett fene gyilkosokat, hogy az emberi nemnek
érdemesebb részét méltatlan igába tiporván,
marha merészséggel keresett és bajnoki szívvel
rendre kitűrtt veszedelmek utánn, többféle csoportból
rettenetes de nem állhatatos birodalmat emeljen.

A Planum Poëmatis alapján arra következtethetünk, hogy Verseghy nem veti el az emberi sorsok célirányosságának tézisé, evolucionizmusát az egyes emberi életre is érvényesnek látszik tekinteni, hiszen az alacsonyabb erkölcsi fokról önnevelés útján el lehet jutni a legmagasabb fokig. A verses regény 15. sorától kezdve a 24. sorig az emberre váró külső veszedelmekről esik szó, meg arról, hogy Égfinék a hányattatásokból éppen azért sikerült „legigazb örömeke” vergődni, mivel önnevelése révén méltónak bizonyult rájuk. S így nem az isteni parancsoknak engedelmessé, hanem a magamagát erkölcsössé alakító „bajnok” a főhős, aki nem kételkedik a „köz Atyá”-ban, sem a „Mennyei Ész”-ként

megnevezett isteni princípiumban. Az Égfi Ferencz szerkezetével követi a mű elején megidézett eposzokat, az „in medias res” kezdéstől a műzsházhoz való felfohászokodásig st., de ez a rendszerré szerveződő utalásháló szüntelen konfrontálás eredménye; az európai háborúk dúlásai közben mutatja föl Verseghy Ferenc az egykori háborúkat megéneklő eposzokat és a velük vitatkozó modern alkotást, amely kétségbe vonja azt az eposzi világot, amely a nagyvilágban ismét megvalósulni látszik. Hogy más részről felvázolhassa azt az egyelőre pusztán egy irodalmi műben /tehát: megint csak szövegben/ létrejött idillt, amelyhez a költő nem életében jutott el, hanem ellen-eposzában, verses regényében. Csakhogy Verseghy szövege végül is nem készült el, nem jelent meg, nem tudtak róla a kortársak, így egyedül a maga számára érvényteleníthette a távoli „világszínház roppant mozgalmait”. S más műveiben folytathatta dialógusát az antikvitással, s szervezhette vitaszöveggé a maga antikvitas-értelmezését.³²

Persze, nem árt tudomásul vennünk, hogy Verseghy az antik példaképekhez igazodást nemcsak /vagy nem elsősorban?/ műfaji szemponttól vezetve veti el: az időmértékes verselés különféle alakzatait megtartja, számára Horatius carmenjei éppen úgy a jelenkori szituációkra alkalmazható mintaszövegek, mint ahogy azok a német érzékeny poézis egyes darabjai, sőt, még a meseíró La Fontaine-től ihletett példázatait is olykor időmértékes verselésben fogalmazza át. Az antikvitas modell-szerűsége ellen tiltakozik Verseghy – ama egyes eset érdekében, amelynek önmegvalósító szándékait egy nem antikok ihlette idillben képzeli el. Vagy még érthetőbben: az antikvitas embereszményének a XIX. századi magyar ideává átköltött változatát utasítja el, hogy egy, a hétköznapi életben megvalósítható életfelfogás poézisével szolgáljon. Rósi jellemzésekor találkozhatunk ennek a nem fennkölt, de nem is alantas (stílus)felfogásnak szókincsével – és egyben az általa érzékeltetett /életmódra, a világban elfoglalt helyre vonatkoztatott/ gondolatisággal:

Ájtatos és még sem szentecske, az édes örömmek
kedvellője, de nem hebehurgya, szelidke, de még sem
tűztelen, érzékeny szívű és még sem esengő
lévén, állhatatos szívvel zavaratlan örömmel
járta közép útytát a jónak, mellyet az erkölcs,
hogy igaz, sem imígy sem amúgy csavarogni nem enged.³³

Ami Verseghy előadásmódját illeti, még egy, igen lényegesnek minősíthető módszeres eljárására szeretnék figyelmeztetni. Az eddig idézett részekből is kitetszhet, miként hajlítja hexameterait a köznyelvhez, s még inkább a párbeszéd részekben az alig emelkedett tónust figyelhetjük meg.³⁴ Az antik elődökkel folytatott vita itt is fölbukkan: hiszen az eposzok szónoki beszédei helyébe kerülnek a bölcselkedő részek, a hétköznapi eseményekről szóló gondolatcserék. Verseghy azonban /mint a regények majdani átdolgozója előlegezné/ az intrikusok beszédmódját könnyen érzékelhetően akarta megkülönböztetni a boldogságkereső ifjak és az ő táborukba tartozók megszólalásaitól. Az ő világuk az intrikusoké – valamiképpen a konvenciók, a társadalmat bilincsező, az emberi érintkezést képmutatóvá kényszerítő udvari világ. Férgesné francia szavakat kever beszédébe, ellenben a másik intrikus, Szurkosi körülményeskedő monológja jelzi valódi szándékait és őszintétlenségét. Verseghy nem a tónust váltja, hanem a maga kialakította tónuson belül maradva keresi a nyelvi jellemzés lehetőségeit. Jóllehet

³² Olyan verseiben, mint például: A régi classicus auctorokhoz. A zsémbes öreghez.

³³ Vö. olyan verseivel, mint például: Dámonhoz, Dórishoz.

³⁴ Erről a kérdéstről részletesebben vö. tőlem: A népies hexameter kérdéséhez /Vitkovics egy elfelejtett fordítása/. Irodalomtörténet 1977. 702-711. Az Égfi Ferenczről: 703-704.

jellemei előre elkészítettek, az eseményekre való szóbeli reagálás mind újabb vonást tár föl énjükből, és az állandó, kétséget nem hagyó szerzői kommentár egyértelművé igyekszik tenni az előadottakat. Inkább a szituáció rajza lesz lényegessé, itt viszont kiválóan érvényesülhet a hexametert fenségétől megfosztani törekvő költői intenció, így az antik művekkel folytatott dialógus a Verseghy által kialakított időmértékes verselés hangján folytatódhat; a műfaji piramis csúcsán elhelyezkedő eposz /a tragédiáról most ne essék említés!/ méltóságát ugyanis csak részben kezdte ki a „furcsa vitézi versezet” vagy a „travesztia”, hiszen a deklarált szándék az olvasónak tüstént a tudtára adta, mit várhat a műtől. Goethe Hermann és Dorottyájának jelenkorisága, kis térbe szorítottsága, a hétköznapi lét egyenrangúsítása a héroszival: sokkal inkább oldotta-polgárosította az utolérhetetlen messziségből üzenő antik eposzokat. Az, hogy Goethe ennek ellenére próbálkozott /kevés sikerrel/ egy Achilleis megalkotásával, mit sem von le az idilli állapot visszaállítását legalább epikus költeményben létrehozó mű újszerűségéből. S ha Verseghy ráérezett erre a „világirodalmi” pillanatra, ez tájékozódásának korszerűségét éppen úgy igazolja, mint azt, hogy tervei alapján elképzelhetőnek tetszett a magyar irodalom új útjainak kijelölése. Hogy mennyire rendelkezett a nyelvi fölkészültség feltételeivel, amely a korszakváltás sürgetéséhez kiváltképpen szükségesnek tetszhetett, más kérdés. Valószínűleg nemcsak a mai olvasó fejcsoválását eredményezi például ez a néhány sor, a kortárs is aligha érezhette a rekonstruálható szerzői intenciót: az előadás közvetlenségét.

Étel utánn levelét attyához végre óhajtván
hajtani, Rósi leül, s valamint a százszor elúzótt
ősi legyecské megint orcánkra repülni igyekszik,
úgy sok harcza utánn megmeg levelére lebegni
látván Égfi Ferencz képét, végtére az írást
elteszi...

Egy másik példa az ízlés megbicsaklására:

A Pap elirtózik, s valamint kinek oldala mellett
a mennykő lecsapott, szófáján szerte meredvén,
gondolatoknak ered...

Pedig akár az Égfi Ferencz tervrajzával és irányzatosságával, akár a Rikóti Mátyásnak szintén az antikok és a modernek küzdelmét hasonlóképpen visszhangzó strófaival, Verseghy olyan német szerzők kortársa lett, mint Friedrich Schiller vagy August Wilhelm Schlegel.³⁵ A problémalátás és a megfelelő válasz igényének szándéka ugyancsak közel hozza kora német esztétikai gondolkodóihoz. Annál inkább eltávolítja tőlük az előadás nehézkessége, ügyetlensége, a szerkesztés gazdaságtalansága; egyszóval a művészi megoldás. Számomra mindig is talánynak tetszett, hogy miközben Verseghy több ízben a XVIII. század vége, a XIX. század eleje több fontos széptani gondolatával egybehangzólag volt képes megnyilatkozni, esztétikai törvénykönyvéül mégis, még mindig, Sulzer műveit forgatta /igaz, Kazinczy is ajánlotta Csokonainak/. S míg Horatiusban /erről fordításai tanúskodnak/ Schillerrel egyezőleg a „szentimentális költészeti nem igazi megalapító”-ját tudta fölmutatni³⁶, versesköteteiben ritkán sikerült teljes egészében jó verset közreadnia, inkább remek strófákat, találó-szép fordulatokat. Az Égfi Ferenczben a messze

³⁵ Jauß, Hans Róbert: Schlegels und Schillers Replik auf die »Querelle des Anciens et des Modernes«. In: Literaturgeschichte als Provokation. Frankfurt am Main 1970. 67-106.

³⁶ Jauß: i. m. 102.

túlméretezett terv ellenére ott volt a polgári eposz, az „idill” lehetősége³⁷, sőt az idill veszélyeztettségének drámaisága is. Ha olvasta volna Verseggy Schiller figyelmeztetését, feltehetőleg akkor sem kerülte volna el a rá leselkedő veszélyt, hiszen idillfogalma láthatólag eltért a Schillerétől, maga sokkal inkább nevezhető szentimentális költőnek, mint naivnak, a görög világhoz való viszonyáról pedig már többször szoltam. Schiller szerint: „az idillben is, mint minden más költészeti műfajban, egyszer s mindenkorra választani kell az egyéniség és az eszménység között; mert hogy a költő mind a két követelménynek egyszerre akar eleget tenni, az, ameddig a tökéletesség célját el nem érte, a legbiztosabb út mind a kettőnek egyszerre való elhibázására.”³⁸

Verseggy mind az Égfi Ferenczben, mind a Rikóti Mátyásban – a magyar irodalom roppant kárára – tévedhetetlen biztonsággal a Schiller kárhoztatta úton haladt; s jóllehet idillt fölrajzoló szándéka és az ezt az idillt tápláló eszmeiség korszerűnek minősíthető, a költő erejéből csak a tervre (a kivitelre már nem) telt. Viszont még ebben a torzó formában is jóval többet érdemel az Égfi Ferencz, mint ami eddig a magyar irodalomtörténetben osztályrészéül jutott. Ti. az egyszeri megjelenés. A XIX. század elejének magyar irodalma jóval gazdagabb /legalább is tervekben/ annál, ahogy ezt irodalomtörténeti köztudatunk sejtí. Verseggy életművének alaposabb és részletezőbb számba vétele minden bizonnyal igazolná tételemet.

Aligha nevezhetjük jelentéktelennek Verseggy tervét egy magyar Hermann és Dorottya megalkotására. Kazinczy ugyan levelezésében boldog-boldogtalannak kinyilvánítja Goethe-rajongását, de a terjedelmesebb Goethe-epika fordítására már nem futotta energiájából, csak A Római karnevál került be fordítási gyűjteményébe.³⁹ Verseggy valószínűleg anélkül, hogy ismerte volna Goethe idilljét, hasonlóval próbálkozott, méghozzá úgy, hogy ráértett a német esztétikai gondolkodás egy lényeges vitájára. Az olykor meglehetősen hosszadalmassággal fejtegetett bölcselkedéseknek, valamint a reáliáknak szinte és helyenként igen ügyes visszaadása az Égfi Ferenczet dokumentáris értéke mellett annak tanújává avatja, miképpen próbálta egy nagyra törő magyar író humanizálni a XIX. század elején az eposzt; miképpen tagadta meg a kötelező erejűnek vélt hagyományt, amely az antikvitás és a „modernség” viszonyát szabályozta; s nem utolsósorban miféle változatot ajánlott /volna, ha elkészült volna/ a magyar irodalom alkotói számára eposz, idill és regény alakváltozatainak egyeztetésére. Verseggy /költői/ hangja hamar elnémult, terveinek jó része kéziratban maradt, a magyar irodalom pedig a honfoglalási eposz zsákutcájába tévedt. A magyar Hermann és Dorottyat végül is nem írta meg senki...

³⁷ Schiller előbb „idill”-nek, majd „epikai változatnak” nevezi a Hermann és Dorottyat. Goethe és Schiller levelezése. Vál., szerk., bev.: Halász Előd. Budapest 1963. 173, 195.

³⁸ Schiller, Friedrich: A naiv és a szentimentális költészetről. Ford.: Szemere Samu. In: Válogatott esztétikai írások. Budapest 1960. 341. Schiller pozitív példája Voss Luise című műve.

³⁹ Kazinczy Ferencz Munkáji. Szép Literatura. VII. Pest 1815.

Szathmári István: Verseghy stilisztikájának egyik fontos területéről – mai szemmel

1. Szeretek Verseghyvel foglalkozni. Mindenekelőtt azért, mert korának rendkívül művelt és sokoldalú nyelvtudósa, írója, költője volt. Az elmúlt hónapokban, hetekben ismét csak csodálni tudtam, mennyire ismerte a korabeli német, francia, olasz, angol szakmunkákat, és mennyire otthon volt a különböző nyelvű szépirodalmakban. Vonzóvá teszi továbbá, hogy ritkán tapasztalt következetességgel és határozottsággal az élő nyelven alapuló szinkrón rendszert dolgozott ki, akkor, amikor – és még sokáig – a diakrónia, a történetiség volt az úr. Az is rokonszenves jellemzője, hogy vizsgálatában átfogta szinte a teljes nyelvi életet, a filozófiai alapoktól a leíró nyelvtanon, a beszélt nyelven, a nyelvművelésen, a nyelvi sztenderden, a stilisztikán, valamint az esztétikán át egészen a költészetig, vers és dallam összefüggéséig, a zenéig. Végül pedig nem feledkezhetünk meg sajátos, tántoríthatatlan s ilyenformán példamutató egyéniségéről sem.

Az már csak eggyel több ok az életművével való foglalkozásra, hogy mint Éder Zoltán „Verseghy Ferenc nyelvtudománya és az utókor” c. alapos és szép dolgozatában /Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László Bp., 1991. 144-150/ kifejtette, bár az utóbbi fél évszázad alatt lényegeset változott a Verseghy-oeuvre feltárása, mérlegre tétele, megismertetése, még mindig sok a törlesztendőnk.

2. Mire kívántam utalni mostani előadásom címével, amikor Verseghy stilisztikájának egy fontos területéről: a hangtani és verstani jelenségekkel, ill. a zeneiséggel kapcsolatos tanításairól szólok, mégpedig a ma szemével?

a/ Verseghy stilisztikáját egy viszonylag hosszabb tanulmányban, „Verseghy, a stilisztikus” címen húsz évvel ezelőtt jellemeztem /Irodalom és felvilágosodás. Szerk.: Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 901-927/. Ebből emlékeztetek néhány olyan gondolatra, amelyek szükségesek jelen témánk megértéséhez. Először is Verseghy külön stilisztikát tulajdonképpen nem írt, ez egyébként akkor még nem is önállósodott. Stilisztikai nézetei, megjegyzései hármasszerűen mutatnak: részei az általa kialakított nyelvfilozófiai, továbbá esztétikai /benne nyelvestétikai, retorikai és poétikai/ rendszerek, valamint egész nyelvművelő programjának. Mint ismeretes, Verseghy kiterjedt nyelvtudományi munkásságát „Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae” c., három részből álló hatalmas művében foglalta össze, minden korábnál részletesebben és egységes rendszerben. /Pars I. Etimológia Linguae Hungaricae. Buda, 1816. XXXII., 474, 64; Pars II. Syntaxis Linguae Hungaricae. Buda, 1817. XXXII, 446, 65; Pars III. Usus Aestheticus Linguae Hungaricae. Buda, 1817. XXX, 1138 és Index: 49/. Az „Analytica” tehát egyrészt grammatika /benne leíró magyar nyelvtan, történeti és egyéb nyelvészeti vonatkozásokkal/, továbbá esztétika /retorikai, poétikai, stilisztikai, valamint verstani vonatkozásokkal/, másrészt a szerző nyelvtudományi, nyelvművelő nézeteinek a kifejtése. Célja kettős: egyrészt határozott és egyszerű szabályok segítségével a helyes nyelvhasználatra tanítani, másrészt a rendhagyóságok és felesleges változatok lenyészésével – közösen, de mindenekelőtt az írók és a tanítók közreműködésére támaszkodva – nyelvünket magasabb szintre emelni/ 1. Analyticae – a továbbiakban így rövidítem: An. – 23-24;

ez azt jelenti, hogy Verseggy művét a szolnoki munkaközösség fordításában, a Szurmay Ernő szerkesztette és 1972-től megjelentetett füzetekből idézem/. – Grammatika és esztétika összefüggése pedig egyenesen következik Verseggy nyelvfilozófiai felfogásából. Eszerint – a dolgot leegyszerűsítve – a nyelv feladata a „valóságos nemzeti csinosodás, avagy cultura” /Magyar Grammatika... Budán, 1818. 3./ terjesztése, s ennek érdekében a nyelv „egyedül csak az észt és a szívet ügyeli” /uo. 4/. Viszont „Hogy a nyelv, a csinosításnak egyetlen egy eszköze, az észt oktathassa, s a szívet megnemesíthesse, két fő tulajdonsággal kell szükségképpen bírnia, amellyeknek egyike az értelmesség, a másika pedig az érzékenység. A nyelvnek értelmességére ügyel a Szónyomozás /Etymologia/ és a Szókötés /Syntaxis/; érzékenységére pedig az Érzéstudomány /Aethetica/ s az erre épített Ékesenszóllásnak /Rhetorica/ és Költésnek /Poetica/ szép mesterségei.” /Uo. 4./ Vagyis a nyelvtudománynak része a grammatika, amely az „értelmes beszéd” szabályait állapítja meg és az esztétika, amely meg „az érzékeny előadás /usus aestheticus linguae/” törvényeit rögzíti.

Ez utóbbi az „Analyticae” harmadik, szintén terjedelmes részének a közelebbi tárgya. Az „Usus Aestheticus Linguae Hungaricae” tehát nem stilisztika, hanem esztétika, közelebről inkább nyelvészeti, benne a magyar művészi nyelv /azaz: szépirodalmi stílus/ sajátosságainak, továbbá nyelvünk retorikai, poétikai /benne műfajelméleti/ és metrikai kérdéseinek a tárgyalásával. Ilyenformán számos stílári jelenségről esik itt szó, csak nem stilisztikai rendszerezésben.

b/ Miért jeleztem fontos területnek – összefoglalóan – a hangtan stilisztikáját? Azért, mert Verseggy az élőbeszédet vizsgálta; mert az ékesszólást, a szónoklatot igen lényeges kulturális eszköznek tartotta; mert a jóhangzást, az eufóniát a középpontba állította: mert zeneértő nyelvtudós volt, aki a versben és egyáltalán a beszédben mindig a zene nyomait kereste, és aki nagy akarással fürkészte a prozódiai törvényszerűségeket, amelyek ebben a korban számos egyéb – a helyesírással, a nyelvi sztenderddel, a normával stb. kapcsolatos – kérdést is feleleltek /vö. Balázs János: Magyar deákság. Bp., 1980. 563/.

És a ma felől nézve gondoljunk arra is, hogy az utóbbi időben pl. Fónagy Ivánnak számos idevágó munkája látott napvilágot; hogy 1987-ben megjelent Vértés O. Andrásnak az összefoglalása „Bevezetés a magyar hangstilisztikába” címen /Nytud. Ért. 124. sz. Bp., 1987. 711./; hogy megindultak a megalapozottabb élőnyelvi, valamint szövegfonetikai kutatások; stb.

c/ És mire utal előadásom címének harmadik eleme: a „mai szemmel”? Ismeretes, hogy a tudománytörténet a vizsgált kort, jelenséget mindig a mindenkori ma szemével teszi mérlegre, persze úgy, hogy visszahelyezi ugyanakkor saját korába. Ami most már a mai stilisztikát illeti, ez a diszciplína mintha válságba jutott volna. Erre utal például a Helikon c. folyóirat stilisztikának szentelt, 1988. évi 3-4. száma. A szerkesztő Vigh Árpádnak „A stilisztika útjai és lehetőségei” c. bevezető tanulmánya ugyanis a következő – mondhatnánk: orientáló – alapállásból indul ki: „Ettől az ... egy-két évtizeddel ezelőtt még széles körben művelt, nyelvészeti és irodalmi alaptudománynak számító, bár az említett két szakágazat »határmezsgyéjén kallódó« stilisztikától a hatvanas évektől kezdve fokozatosan elfordult a kutatás. » A stilisztikát nagyjából halottnak tekinthetjük « – jelentette be a Langue française című tekintélyes folyóirat 1969. szeptemberi, egyébként Stilisztika címet viselő számának szerkesztői előszava. /293./ És hozzátehetjük, a tanulmány szerzője nem is igen lát kiutat ebből a válságból. Szerencsénkre – ezt már én teszem hozzá – a jelzett bevezető tanulmányt követik az angol, a csehszlovák, a québeci, a franciaországi és belgiumi stb. stilisztikai kutatásokról szóló alapos felmérések, beszámolók. Nos, az én számomra ezek a dolgozatok a stilisztikának egyáltalán nem a haláláról tanúskodnak, hanem éppen

arról, hogy – ugyan nemegyszer a poétikába stb. ágyazva, tehát nem stilisztikai címszó alatt – egy sereg /részben/ új diszciplínának /a kiteljesedett szemantikának, a kommunikációelméletnek, a szemiotikának, a szövegtannak, a szociolingvisztikának, a beszédaktus-elméletnek, a pragmatikának stb./ a bevonásával inkább fellendült, és hogy az egyes országokban így szinte sajátos arculatot kapott.

Magam egyébként a Saussure-tanítvány Bally által megalapozott, ún. funkcionális stilisztika alapján álllok. Eszerint – leegyszerűsítve a dolgot – a kommunikációban elkülöníthetjük a nyelvet, a beszédet, a stílust és a szöveget. Ebben a felfogásban a nyelv valójában anyagraktár: hangoknak, szavaknak és kifejezéseknek, valamint alak-, mondat- és szövegtani jelenségeknek, továbbá ezek használati szabályának az összessége. Aki most már közölni akar valamit, a kommunikációs tényezőktől függően ezekből válogat. Így jön létre a beszéd. A beszéd pedig – a kifejezés hogyan? -jára, vagyis a kifejezés módjára téve a hangsúlyt, más szóval pragmatikai szempontból – egyúttal stílus. A stílus tehát a kommunikációs helyzetnek megfelelő beszédmód. És tegyük hozzá: a kommunikáció mindig szövegben megy végbe. /L. részletesebben: Szathmári István: MNy. 88: 272-279./ Megemlítem még a következő alapvető, a Verseggy stilisztikája miatt is fontos dolgot: a nyelv azért tud megfelelni a különböző kommunikációs helyzeteknek, azért tud stílussá lenni, mert a nyelvi szintekhez tartozó és valójában szinonimasorokba rendező eszközöknek, nyelvi variánsoknak van, pontosabban lehet stílusértéke, illetve ilyen értéket kaphatnak a beszédben, a szövegben. /L. még Szathmári István: MNy. 83: 284-297./

Egyébként mint idézett Verseggy-dolgozatomban utaltam rá, /szerzőnk/ nem jelentéktelen lépéseket tett a funkcionális stilisztika felé /pl. a stílus adekvátsága, a szinonimák fontossága, bizonyos stílusrétegek, pl. a hivatalos stílus jellemzése és -mint meglátjuk- a jóhangzás bemutatása; /i. h. 917-922/.

A mai szemléletet emlegetve szinte nem tudom megállni, hogy ne soroljam fel – és mindez mostanában vált igazán világossá számomra: Verseggy milyen sok – elméleti, módszertani stb. – vonatkozásban mutat napjaink felé. Kiss Jenő „A magyar nyelv történeti nyelvtana” két kötetének igen alapos ismertetésében /MNy. 89: 257-280/ többek között mint fontos szemléleti-módszerbeli változást említi, hogy ebben a munkában „a szinkronikus elv a diakronikussal mintegy egyenrangúvá vált, erősítve a funkcionális szemléletet és a rendszerszemléletet” /261/. Nos, Verseggy a szinkroniát már akkor diadalra vitte. Aztán a Verseggy-oeuvre-t tanulmányozva szintén elcsodálkoztam, hogy ez a kiváló nyelvész a szófajokat már a mondattan felől tárgyalta, és az igéket vonzataik szerint csoportosította. Továbbá: Szörényi László Verseggynek „Értekezés a Szentírás magyar fordításáról” c. munkájával /kiadva Szolnokon, 1987./ kapcsolatban ezt „kénytelen” megállapítani: ... a Biblia hermeneutikai magyarázatában a legkorszerűbb elveket követi” /VIII/, továbbá: „Az érthetőség és a minden ponton hűséges, filológiai magyarázat elvéhez tűzön-vízen át ragaszkodott” /uo./. És még folytathatnám a sort.

3. Rátérve most már közvetlenül jelen témámra, a következő Verseggy-munkákat tekintetem át: az „Analyticae”-t, teljes tüzetességgel természetesen a harmadik részét, az „Usus Aestheticus”-t /elsősorban a már jelzett fordításokban/, az 1805-ös „Tiszta magyarság”-ot és az 1821-es „Magyar Grammatiká”-t.

Kérdés: mi tartozik a hangtan stilisztikája körébe? Magam 1987-ben egy egyetemi magyar stilisztikai tankönyvtervezetbe ilyen címen a következő

jelenségeket vettem fel: a/ A hangos beszéd akusztikai eszközei: a hangok, hangkapcsolatok szerepe /a jó-és rosszhangzás/; mondat- és szövegfonetikai eszközök: hangsúly, hanglejtés, szünet, tempó stb.; társalgás, felolvasás; stb. – b/ Az /elsősorban/ művészi stílus zenei eszközei: hangutánzás, hangfestés, hangszimbolika; verstani eszközök: versforma, ritmus, rím, alliteráció, vers és próza. /A hangos beszéd jelenségeinek írott nyelvi megjelölésére ezúttal nem térek ki./

Lényegében hasonló módon járt el J. Soltész Katalin Babits nyelvének hangtani jelenségeit tárgyalván /Babits Mihály költői nyelve. Bp., 1965. 7-72/ és Vértes O. András a magyar hangstiliztikát foglalván össze /i. m./. Csak az előbbi szerző a jelzett művészi stílusról, az utóbbi pedig csupán a beszélt nyelvről szólt.

Verseghynél ilyen fejezetet hiába keresünk, jóllehet vizsgált munkáiban a felsorolt jelenségekről kisebb-nagyobb mértékben szó esik. Megtalálható viszont nála – szinte főkategóriaként – a „jóhangzás”, „széphangzás” – valójában szűkebb – jelentésű eufónia kifejezés. Az ókori retorika – mint Fónagy Iván utal rá /Világirodalmi Lexikon II.: 1286/ – az eufóniát az irodalmi mű egyik nélkülözhetetlen alapsajátságának tekintette, és igyekezett a jóhangzás feltételeit is megszabni. Egyébként maga a szakszó szinte napjainkig megmaradt, felvettem pl. magam is „A magyar stilisztika útja” lexikonába, megtalálható a Nyelvművelő Kézikönyvben, és valójában Fónagy is e címszó alatt tárgyalja – modern módon – a hangtan teljes stilisztikáját /i. h. 1286-1295/.

4. Az „eufónia” hol helyezkedik el Verseghy koncepciójában, és mit jelöl, pontosabban mi mindent ölel fel?

Verseghy a nyelvművelő programját szolgáló, az élőnyelv-használatot középpontba állító és a normát a közszokásban megjelölő nyelveírásában három fogalomra épít: az analógiára, az etimológiára és az eufóniára: „... a töllem kidolgozott Magyar Nyelvtudományt, nem az egymással ellenkező Könyvszerzőknek tétovázó tekinteteire, sem az Országnak többféle részeiben uralkodó különböző szövegtételekre, vagy akárminémű rideg szokásokra, hanem az etymológiának, és euphoniának segédelmével kinyomozott analógiának törvényeire építettem...” írja 1821-es grammatikájában /45/; a továbbiakban: MGr. Az „Analyticae” első részében pedig /16/ ezt olvashatjuk: „... a közszokást, ami a szavak képzésében, ragozásában és összetételében érvényesül, könnyen megleti a nyelvész az analógia, az etimológia és az eufónia törvényeiben, amelyeknek a nyelv általában alá van vetve.” Az analógia – egy helyen az „egyformaság”-gal teszi egyenlővé /MGr. VIII/ – valójában az általános alak- és mondattani szabályokat jelenti /An. 16, 55; MGr. VIII/. Ennek van alárendelve aztán az etimológia /vagy „szónyomozás”, MGr. VIII/, a szavak, szóalakok, mondatok felépítését kutató és azokat rendszerező tudományág/l. An. 17/. De az analógiát szolgálja az eufónia is.

Az eufónia Verseghynél – mint általában – a hangok harmóniáját, a kellemes hangzást jelenti. „A nyelvek széphangzása és az emberi ének – írja mindjárt az „Analyticae” elején/18-19/ – ugyanegy forrásból fakad, abból a vonzalomból ugyanis, amellyel a hangok harmóniája, a nagyon is igazi szépség iránt viseltetünk.” Majd felsorol olyan eljárásokat /a hang megnyújtása vagy megrövidítése; a hangok cseréje, illetve betoldása és elhagyása; a mássalhangzó-torlódás megszüntetése; stb./, amelyek az egyes nyelvekben hozzájárultak a dallamosság emeléséhez. És rámutat arra is, hogy az eufónia hogyan függ össze az analógiával: „A széphangzás, amely az analógia törvényeinek ugyanúgy engedelmeskedik, mint az etimológia, akkora jelentőséggel bír a magyar nyelvben,

hogy ráépülnek, mint valami alapra, a képzés és ragozás szabályai is.” /Uo. 19./ Ennek megfelelően a hangrend és illeszkedés – mint az eufónia fő megnyilvánulása – alapjává, fő rendezőelvé válik Verseghy nyelvleírásának, közli is ezután a szóképzés és a ragozás eszerinti reguláit, idevonva még a szófajokat is /l. An. 32-366 és passim; MGr. 64 kk./.

És megvédi nyelvünket a fentiekkel együtt járó egyhangúságtól is. „...nem tagadható, hogy a magánhangzók eme rendjében bizonyos fajta természetes zene található. Bár a foglalatoságoknak ... szóban egyesek valami lusta nyújtottságot sejtene, a zeneileg művelt fül azonban bizonyára érzékeli a szomszédos hangszínek kölcsönösen kedves áradását, amelyet más nyelvekben a magas és mély hangok keveredése állandóan megbont, mint pl. ebben a szóban: Erkundigungen.” /An. 35./

Nos, az egyik fő különbség Verseghy és mások eufónia-felfogásában éppen e jelenségnek mintegy grammatikai rangra való emelésében rejlik. Persze Fónagy Iván szintén utal arra, hogy „Számos nyelvben grammatikai törvények biztosítják a hangszín-eufóniát, a hangtulajdonságok rekurrenciáját /a ragok magánhangzója a tő vokalizmusához igazodik például a finnugor nyelvekben./” /Világirodalmi Lexikon 2: 1294./

És hozzáteszi, hogy – mivel mindezt az eufóniának a költői stílusbeli szerepével kapcsolatban vizsgálja – „A költői mű tehát a nyelvben eleve meglévő harmóniatörekvéseket juttatja érvényre.” /Uo./

Említhetünk még egy különbséget. Verseghy az eufóniát mindenki másnál közelebb hozza a zenéhez, az énekhez. A magánhangzókat szinte zeneileg „értelmezi”: „A mély magánhangzók a basszus legmélyebb hangzatait, a középsők a tenort, a magasak az altot, az éles magánhangzók pedig a szopránt juttatják eszünkbe valami módon. A szótagokat ugyanezekbe az osztályokba soroljuk, aszerint, hogy milyen magánhangzót tartalmaznak.” /An. 33./

Sőt még tovább is megy: „A magyar magánhangzók olyan elhelyezése ugyanis, hogy a mélyeket magasabb övezetek kövessék természetes rendben, a kromatikushoz hasonló zenei hangsort /skálát/ hoz létre:

ú, u, ó, o, ő, ö, ű, ü, a, á, e, é, i, í.

Ezek a magánhangzók tehát csaknem ugyanannyi félhang, vagy legalább zenei szakasz jellegével bírnak.” /Usus Aestheticus – a továbbiakban: Us. – 390; l. még MGr. 53-54./

Az éneknek, zenének ott kell lennie a mindennapi beszédben /ezt írja többek között: „Szabályul állítható, hogy az egyes szavak ejtése annál nagyobb esztétikai hatással bír, minél inkább megközelíti az emberi éneket.” Us. 39/, és még inkább a költészetben /a lírával kapcsolatban például megjegyzi: „Különben a lírai költeményben mind az előadásmódnak, mind a versformának olyan mértékben kell a jóhangzást uralomra segítenie, hogy szembetűnően éneklésre csábítson.” Us. 751/.

Különösen a költészet, a verselés /mindenekelőtt a ritmus/ és a költői műfajok jellemzésében találkozunk mindig sűrűn a zenére, az énekre, a táncra való hivatkozással – de ez külön előadást igényelne. Hozzátehetem: ebben a külön előadásban /vagy talán előadássorozatban/ ki kellene térni arra is, hogy Verseghy reális érzékkel – azaz az élőnyelv felől, a korábbi tudományos eredmények felhasználása mellett a saját következtetéseire, tapasztalataira is támaszkodva – részletesen – és ezek következtében ma is tanulságos módon tárgyalja a prozódiai jelenségeket.

További különbség, illetve nagyon is a ma felé mutató jellemzője Verseghy eufónia-tárgyalásának az a tény, hogy részletesen foglalkozik a hangzó – benne a szónoki és a színészi – beszédnek, valamint a versek előadásmódjának a sajátosságaival, az általa kívánatosnak tartott formájával, mai szakkifejezéssel: a szövegfonetika eszközeivel. Wacha Imre megfogalmazása szerint azoknak „az

akusztikus, »zenei« jeleknek és elemeknek a készlete és összessége tartozik ide, melyek a beszéd folyamat egésze során a szöveghez valamilyen információbeli többletet adnak, amelyeknek kollektív használatuk, s a nyelvet beszélő közösség számára azonos jelentésük vagy kollektív információs értékük van...” /A rádióbemondó beszéde. Szerk.: Wacha Imre. Bp., 1973. 115-116/. Majd azt is hozzáfűzi, hogy ezek felhasználását az egyén orgánuma teszi lehetővé. Beszélhetünk tehát szöveghangsúlyról, szöveghanglejtésről, szövegtempóról, stb., röviden szöveginformációról. Számolnunk kell azonban még egy új dologgal: a szöveg hangnemével. Ezt mint szövegsemantikai sajátosságot és fontos kohéziós eszközt Károly Sándor „szemantikai-hangulati egyneműség”-nek nevezi /l. példakkal: MNyTK. 154. sz. 30-31/, de nyilvánvalóan ez a hangnem szabja meg a beszélő, szövegmondó hangvételt, amely érvényesül a szöveg teljes elmondása, interpretálása alatt. Wacha egyébként „a beszélés szövegfonetikai eszközeinek rendszerében” a következő jelenségeket tárgyalja: hangszínezet, hangterjedelem, hangerő, beszédtempó és szünet /i. m. 141-169/.

Megjegyzem, ez is külön tanulmányt érdemelne. Ezúttal csupán két példával illusztrálom Verseghy idevágó tárgyalásmódját. Ezt írja a tónusról, a hangnemről: „... az előadó vagy szónok, avagy színész, akinek a birtokában van az előadóművészet, hangjának egyedüli tónusával és erejével képes bennünket átvinni egy tetszés szerinti lelki állapotba: megnyugtat bennünket, vagy vizsgálódásra készké tesz, felvidít, gyengéddé tesz, elszomorít, nyugtalanít, félenkké, vakmerővé vagy szorongóvá tesz tetszés szerint. Ha tehát azon erő, mely a hang tónusában és erejében jelen van, azonkívül még a szavak jelentésével is megegyezik, az a beszéd olyan hatásos lesz, melynek nem lehet ellenállni.” /Us. 995./ És így szól a beszélő hangorgánumáról: „Hogy a hangszín az egyik embernél kellemesebb, mint a másiknál, a mindennapi gyakorlat tanítja: ezt könnyebb inkább érezni, mint az okát megmagyarázni. Itt tehát a szónoklat iránt érdeklődő számára semmilyen más szabály nincs előírva, mint hogy hangja hibáit, minden lehetőséget megpróbálva, igyekezzék kijavítani, és ha ezt semmi módon nem lehet elérni, akkor inkább tartózkodjon a szónoklattól. Bármilyen gondosan elkészített, hatásos és szép dolgokat mond is a szónok vagy a színész, kellemetlen hangja bizonyára mindenkinek a fülét megüti és elriasztja a meghallgatástól.” /Us. 992./ De meg kellene szívlelni mindezt a rádióban, a televízióban és általában a nyilvánosan megszólalóknak!

5. Verseghy természetesen, ha nem is egymás utáni fejezetekben, hanem egy-egy esztétikai, stilisztikai, verstani és prozódiai jelenség tárgyalása során szól az „Usus Aestheticus” több mint ezer lapján az eufóniának a következő szokványos vagy szokványosabb megnyilvánulásairól is: az egyes hangok, hangkapcsolatok esztétikai értéke; a hangok eloszlása és gyakorisága; hangutánzó és hangfestő szavak; egyhangúság és változatosság a szavak és a mondatok, illetve a szöveg hangalak felépítésében; az ismétlés és idevágó fajtái; a verstani eszközök /metrum, verssor, versfajta stb./ hangzásbeli értékei; a hangzó beszéd szupraszegmentális vagy más szempontból: szövegfonetikai eszközeinek a helyes és hatásos használata, stb.

Hogy egynéhány példát is mondjak, Verseghy kiáll a zárt *ë*, továbbá az *ö* és *ü* státusa mellett. Az *-e* kérdőszócskáról megjegyzi: „*e?* a kérdés jele, mely némelyektől accentussal szokott megélesítettetni. A rövid *ë* szebb és jobb. A musikának princípiumai szerint tudniillik annál kellemetesebb a hang, mennél alacsonyabb... De azonkívül a sok hosszú silaba csúszónak mászónak is teszi a nyelvet...” /Tiszta magyarság 91./ Helyesnek tartja mind a felett, mind a fölött változatot /MGr. 354-355/, de pl. a megett, megé, megül csak így *e*-vel szerepel nála /MGr. 358-359/. Az *ö*-vel és *ü*-vel kapcsolatban meg ezt olvashatjuk: „...bírálja el

maga az olvasó, hogy vajon az itt ö és ü nélkül alább közölt rövid szövegben megtalálható-e a hangoknak az a kedves és természetes harmóniája, amely a magyar nyelvnek annyira sajátja, hogy annak veleszületett jellegét alkotja.

Vulkánus legényei a mihelybe bémenvén, levévék a szegekrél imegeiket, és tizet gyűjtottak. Fistelgett már a mihely kirtéje, erésen verték az ilén pérelyekkel a vasat, mikor a földmivesek ekreikkel a mezékre indultak.

Sokkal kellemesebben, és valóban magyarosan hangzik ez a szöveg az ö és ü magánhangzók jogaikba való visszaállításával:

Vulkánus legényei a műhelybe bemenvén, levevék a szögekrül ümögeiket, és tüzet gyűjtottak. Füstölgött már a műhely kürtője, erősen verték az ülönn pórólyökkel a vasat, amikor a földművesek ökreikkel a mezőkre indultak." /An. 391./

Hogy Versegthy sokat adott a hangok minőségére, azt igazolja Benkő Loránd következtetése is: „... Versegthy ... és megannyi igényesebb író szigorúan megkövetelte, hogy műveit kifogástalan ékezésű betűanyaggal nyomtassák.” /FelvIr. 165./

6. Előadásomat annak a hangsúlyozásával zárom, hogy Versegthy ugyanúgy látta nyelvünk értékeit, mint ahogy Bárczi Géza kiemelte őket „Anyanyelvünk magyarsága” című emlékezetes tanulmányában /Nyr. 80: 1-14/.

Álljon itt Versegthy talpigazságai egyikének egy jellemző részlete: „A mi nyelvünk mind a két prozódiaira /értsd: a klasszikus és a nyugat-európai verselésre/ alkalmas, eredeti szavai kellemetesebbek, mivel a hangzó betűk a mássalhangzókat minduntalan és szépen felváltják, kifejezései, ha a régiekhez a helyesen alkotott, vagy az idegenektől kölcsönözött, és helyesen megmagyarosított újakat oda függesztyük, untig elegendők arra, hogy a szükséges igazságokat és tudományokat értelmesen előadhassák, a szívnek pedig legnemesebb érzéseit és indulattyait érzékenyen lerajzolhassák, csak tudgyunk vélek helyesen élni...” /MGr. 25./ A végszót megismétlem némi változtatással: „Csak tudnánk!”

Notheisz János: Képköltési sajátosságok Verseghy költészetében

(Képek Horatius nyomán és ellenére „általizzadásig”)

Korreferátumom eredeti címe túl nagyigényű vállalkozást sejtet. Az alcím jelöli a tulajdonképpeni témát, mert nem vizsgálom Verseghy teljes életművét a megadott szempontból, s egy szűk versanyagban belül sem szólok a képköltési sajátosságok teljes köréről. Voltaképpen a Horatiusból átültetett ódák némelyikének néhány soráról lesz szó csupán.

A továbbiakban meg kellene mondanom, milyen értelemben használom a „kép” fogalmát, mit értek képköltésen. Alighanem igazuk van azoknak a stilisztikusoknak, akik szerint a kép műszó szemantikailag túlterhelt.⁴⁰ S ha jelentését csupán az irodalom területére szűkítjük, és a belső szemlélethez szóló képszerűségről beszélünk, akkor is számba kell vennünk a horatiusi „ut pictura poesis” elvéből kiindulva is (jórészt Verseghy is ebből indul ki) egy igen tág „irodalomtudományi” képfelfogást, mely szerint a képszerűség az érzéki megjelenítés, az érzéki szemléletes forma szinonimája, és szűkítőbb értelmezéseket, egészen addig, amelyik „stíluskép”, „szóképp”, „kettős kép” értelemben használja a fogalmat.

Dolgozatomban hol ilyen, hol olyan, többnyire tágabb értelmében szerepel, jórészt Verseghy szempontrendszeréből kiindulva, ahogy azt az *Analytica III.* részének különböző helyein megfogalmazza. Némiképp tehát Verseghy versalkotási elveit is szembevetném saját költői praxisával néhány – a Magyar Agglájában megjelent – Horatiusból magyarított ódát vizsgálva.

Verseghy az érzéki megjelenítés, az érzéki szemléletes forma szükségességéről mint a nyelvi műalkotás egyik elengedhetetlen feltételéről több helyen ír az *Analyticában*. A következőket a festői nyelv című fejezetből idézem (a szolnoki kiadás magyar fordításában): „... a festőiség a képzeletet mint a műalkotásoknak a lélekre ható szinte egyetlen módját, amely tevékenységet fakaszthat – törekszik felcsigázni... A szabad művészeteknek ugyanis, amelyek között a szónoklás és a költészet az első helyet foglalja el, nem célja, hogy az ember értelmét igazságokról meggyőzze, amint ezt a tudományok teszik, hanem a lelkeket az érzékenység segítségével – amely leginkább a képzelőerőtől függ – jóra vezetni, a rossztól elfordítani. Szükséges ezért, hogy bármilyen jelentősebb eszmét, különösen ha elvont vagy általános, bármilyen ítéletet, sőt a meggyőzést szolgáló érvelést is érzékletes művészi képekké, az ember képzelete számára egyedül megragadható tárggyá átformáljon.”⁴¹

Jellemző, hogy a költő Verseghy ezt a teóriát is átteszi érzékletes formába. A Lafontaine nyomán írt *Aténabeliek* című versében (Magyar Agglája 158.1.) bemutatja a szónokot, aki hiába biztatja cselekvésre honfitársait, míg eszébe nem jut, hogy egy példát, mesét mondjon:

⁴⁰ Zalabai Zsigmond: *Tűnődés a trópusokon*. Bp. 1986, Szépirodalmi K. 25-26. l.

⁴¹ Verseghy Ferenc: *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars III. Usus Aestheticus Linguae Hungaricae*. Buda, 1817. A magyar nyelv törvényeinek elemzése. III. rész. Szerk.: Szurmay Ernő. Szolnok, 1980. 1. füzet. 31-32. l. (A továbbiakban *Analytica*)

„Mennyei gondviselőnk, úgymond, Ceres asszony elindult
még mikor e földön oktatta ekézni az embert
egy friss fecskével s egy gyors kígyóval az útra.
Félnapi járat után egy széles vízre akadtak.
Késedelem nélkül nekiment a szőke folyónak
a sziszegő állat, s a túlsó partra kiúszott,
még amaz átevezett lebegő szárnyával az égenn.”
„Hát Ceresünk?” Úgymond, kívántt figyelemre ocsódván
a zibogó gyűlés; „Ceresünk átment e utánok?
vagy mit tett egyebet?” – „Szitkát öntötte reátok,”
mondgya viszont amaz, „látván már akkor üdőtlen
szíveteket, melly bábörömért meg tudgya veszélyét
vetni Hazájának, s gyermek viadalra nevetet,
még Fülöp a Görögök földgyére berontani készül.”
Így a csélcsap eszű népet figyelemre ocsítván
a mese-hüvelyező, könnyen közlötte tanácsit,
s a felüdültt sereget Fülöp ellen harczra vezette.
Ilyen az emberi szív még most is. Mondgy neki százszor
fontos igazságot, szavadot mind szélnek eresztí.
Ámde viszont mély rejtekeit megnyitva örömmel
a meseképeknek, s mindaddig apollya eszével
tündér púpjaikat mellyekkel rakva szüületnek,
Még az igazságnak méltóságára emelvén,
kész az okossággal harcokra kikelni miattok.”

A költeményben közölt gondolati tartalom érzékletes formáját, a képes beszédet, a vers szcenikáját főként a következőkkel véli megteremthetőnek Verseghy: példázat, hasonlat, különbözőség, allegória, fabula vagy parabola (Az Aténabeliek című költemény erre példa). A szóképeket és alakzatokat, valamint a körmondatot pedig főként az olvasó figyelmének ébrentartására véli alkalmasnak.⁴²

A képek forrásai szerinte főként az élettelen természet, a műalkotások, az élőlények jellemvonásai, az emberek szokásai, a történelem, a mitológia és az élettelen dolgok megszemélyesítése.⁴³ Az Analyticában több helyen ajánlja minden költőnek ezek aprólékos tanulmányozását, hogy képalkotásuk pontos legyen.

Saját költeményeiben is fellelhető ez az igyekezet, hol erőteljes képi hatást eredményezve, hol pedig – akár ugyanabban a versben is – megmosolyogtató tudálékosság látszatát keltve, mint például az Emberség c. műben.

„Nézd meg amott a nyájak után lappangani termett
farkasnak ékes eszközt!
Messze kicsúcsosodó agyarával földre teríti
a legmerészebb tulkokot,
s majd csupa bél-vályú lévén, soha meg nem elégszik,
bár meddig oltsa vággyait.
Nállad az inycsontok nem dűlnek előre fejedbűl,
s függősen álló termeted a buta barmoktól megválaszt.”

⁴² Analyticae. III. rész I. füzet. 15-31. l.

⁴³ Analyticae. III. rész I. füzet. 34-35. l.

Vagy egy felemelően esetlen másik részlet ugyanebből a versből, bevallom, egyik kedvencem, a „magzatozás” szó miatt, meg amiatt is, ahogy az ókoriaktól eltanult „hajó”, „vitorla” képet alkalmazza más környezetben:

„Nállad az éhségnek s a magzatozásnak üdönkint
felfel hevülő vágyai
létedet őrizvén, csak szentebb célra vezérlő
s bölcs fékre fűzött eszközök;
emberi sorsodnak vizeinn csak szolgál vitorlák,
mellyek hajódot sürgetik.”

Verseghy a lírai műfajok közül kétségtelenül az ódát tartja a leginkább „költőpróbálónak”. Bár a költészet minden formájára jellemzőnek véli, hogy a poéta „mindent élénkebben idéz föl magának és fest meg, mint más emberek; túlradó képzelete élettelen dolgoknak életet tulajdonít..., lelke a mű kidolgozása folyamán rendkívüli legyen”.⁴⁴ Ez szerinte merész szóképek és alakzatok felhasználásával, szokatlan szórenddel, erőteljesebb, a közönséges beszédmódtól eltérő szavak alkalmazásával érhető el.⁴⁵ Mindez fokozottan érvényes az ódaköltőre, hiszen „amit mond, költőiebben mondja, élénkebb vonásokkal festi, szokatlan árnyalatokkal adja elő, végül elevenebb indulattal rajzolja meg, egyszóval a beszéd szokásos módjától minden tekintetben messzebbre távolodik, mint más költő”.⁴⁶

Verseghy a Magyar Aglájában megjelent költeményei közül az Analyticában felsorolja azokat az ódáit, amelyek Horatius szabad utánzásának eredményei, illetve azokat, amelyek „emlékezete szerint” eredetiek. (Jórészt Császár Elemér is ebből a felsorolásból indul ki Horatius és Verseghy című tanulmányában.)⁴⁷

A Horatius-imitációk különböző mértékben szabad átültetések.⁴⁸ Az eredetitől mindegyik különbözik abban, hogy Verseghy következetesen megszabadul a mitológiai utalásoktól. Ahogy írja: „A görög istenségek szobrai, vagy az ókori mitológiából vett képek a mi kertjeinkben és házainkban valahogy úgy illenek hozzánk, mint az indiaiak lenge selyemruhái a hidegtől didergő lappokhoz.”⁴⁹ Verseiben nem zúg tehát Boreas, mint Berzsenyinél, hanem „al szelekenn” érkezik például a zöld tavasz. Az „al szél” déli szelet jelent a Császár-Madarász-féle kiadás jegyzetei szerint, tény azonban, hogy furcsa asszociációkra is lehetőséget ad. (Az eredetiben egyébként Favoniusról, az Itáliában februártól nyírt hozó nyugati szélről van szó. Carm. 1/4. Ad Sestium)

Császár Elemér többnyire megdicséri Verseghyt magyarításaiért, amiért „kiszélesíti a horatiusi rajzot”, megtoldja egy vagy két versszakkal az eredetit.⁵⁰ Megítélésem szerint viszont minél hívebben követi a magyar költő antik mesterét, annál egységesebb a vers szerkezete. Ilyen (egységesebb szerkezetű) például a Középszerűség, a Licinius Murenához című, talán legismertebb Horatius-óda fordítása (Carm. 11/10.), vagy a Klárikához (Cloéhoz, Carm. 1/23).

⁴⁴ Analyticae. III. rész 5. füzet. 477. l.

⁴⁵ Analyticae. III. rész 5. füzet 477-478. l.

⁴⁶ Analyticae. III. rész 7. füzet. 755. l.

⁴⁷ Analytica. III. rész 7. füzet. 765-766. l., Császár Elemér: Horatius és Verseghy, Itk. 1899.

⁴⁸ Verseghy Sulzer nyomán kifejtett fordítási elveiről itt azért nem szólok, mert foglalkozott már vele egy korábbi dolgozatom a Thaliarchoshoz című Horatius-mű Verseghy-féle magyarítását elemezve. Szolgai és szabad utánzás. = In memoriam Verseghy Ferenc. Szerk.: Szurmay Ernő. Szolnok, 1973. 97-125. l.

⁴⁹ Analyticae. III. rész I. füzet. 69. l.

⁵⁰ Császár Elemér: i. m. 284. l.

Az előbbi Horatius-ódát (Licinius Murenához) elemzi is Verseghy az *Analytica*-ban. Ezeket írja róla: „A II. könyv 10. ódája csak az az igen ismert tanítás, amely a bölcs embert óvja attól, hogy a szerencse csalfa reményében nagy és veszélyekkel teli vállalkozásokba sodródjék, és hogy a balsorsban kétségbeessék. Ezt így alakítja ódává a költő. Megszólítja egy barátját, akinek hatékony és forró hangon vési elméjébe ezt az intelmet, elsősorban élénk színekkel festett allegória segítségével:

Rectius vives, Licini, neque altum
semper urgendo, neque, dum procellas
cautus horrescis, nimium premendo
litus iniquum⁵¹⁵²

Verseghy Horatius-elemzése így folytatódik: „Azután a józan mértéktartás révén boldog élet szenvedélyes dicséretébe tör ki röviden, amit egy-egy vonással, szinte felvázolva domborít ki:

Auream quisquis mediocritatem
diliget, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.”⁵³⁵⁴

„E két első szakasz elegendő volna az óda kitöltésére” – írja tovább Verseghy –, „ámde hogy barátját a tanítás nagyszerűségéről teljesebben meggyőzze, ugyanilyen érzelmű fűtötte hangon mutat rá a nyugtalanságra és a veszélyekre, amelyek a magas ranggal járnak együtt:

Saepius ventis agitur ingens
pinus, et celsae graviore casu
decidunt turres feriuntque summos
fulgura montis.”⁵⁵⁵⁶

A Horatius-mű minden szerkezeti finomságát nyilván nem lehet számon kérni a fordításon. Nem csupán Verseghyén, újabb, modernebb átültetéseken sem. Verseghy magyar szövege jórészt megtartja az eredeti tartópilléreit, „sentencia” és „Pictura” törekeny egységét. Hatásosan fordítja a verskezdő képet is:

⁵¹ Jobban jársz, Liciniusom, ha nem törsz
folyton a nyílt tengerek ostromába,
s gyors szelektől tartva nem óvakodsz a
parti hegyekhez. (Szabó Lőrinc fordítása)

⁵² *Analyticae*. III. rész 7. füzet. 769. l.

⁵³ Akinek szívében arany közép tart
súlyegyent, azt nem nyomorítja rozzant
putri szennye, nem nyomorítja a bántó
udvari pompa. (Szabó Lőrinc fordítása)

⁵⁴ *Analyticae*. III. rész 7. füzet. 770. l.

⁵⁵ Égverő fenyvek sudarát sűrűbben
rázza fürgeteg, recsegőbb robajjal
dől a nagy torony, s a hegyek leg
sújtja villám.

(Szabó Lőrinc fordítása)

⁵⁶ *Analyticae*. uo.

„Boldogabb leszel, ha sem a magosra
szüntelen nem törsz, sem az ál-sekélyenn
nem maradsz, féltvén dagadó haboktól
gyenge hajódot.”

A felütés: „Boldogabb leszel” – némileg pontosabb, mint Szabó Lőrincnél a „jobban jársz”, hiszen – miként eredetiben a „rectius vives” – előlegezi a mű egyik legfontosabb üzenetét. Kétségtelen, a versszak második felében Verseghy szövege kevesebb képi és hangzásbeli hatáselemet tartalmaz, mint a latin, az „ál-sekélyenn nem maradsz” kissé körülményes is, de a „dagadó hab”, „gyenge hajó” ellentéte kifejező. (Igaz, a horatiusi „procellas ...horrescis” sokkal erőteljesebb, mint a „dagadó hab”.

Verseghy a második versszak fordításakor is megtartja az eredeti legfontosabb ellentétező képeit:

„Mentt az agg bútúl az arany középszer,
Melly irígylendő palotákra nem vágy,
Sem magát fösvény födelű szugolyban
fel nem emészti.”

Az „aurea mediocritas” magyar megfelelőjeként az általánosan elterjedt „arany középszer” kifejezés tehát nem Gyulai Páltól származik, mint azt többen feltételezték, hanem Verseghytől.⁵⁷

A versszak képi tartópillérei a latinban: „invidenda aula” – „obsoleti sordibus tecti”, a magyar szövegben: „irígylendő paloták” – „fösvény födelű szugoly”. Ez utóbbi alliterációval is megerősített hatásos kép, amelyben a „fösvény” megszemélyesítő metaforikus jelző vesz át valamit a horatiusi „sordibus” tágabb jelentésköréből. (Ezzel a fordítással persze elvész az eredetiben latens módon meglévő „auream – sordibus” szembeállítás. Szabó Lőrinc átültetésében ez látszik fontosabbnak.)

A harmadik versszakban követi talán legpontosabban Verseghy Horatius szövegét:

„Többször ingattyák szelek a magos fát;
a kevély tornyok nehezebbet esnek,
s a sebes mennykő szeret a negédes
bérczre lecsapni.”

Az átvitt jelentésű párhuzamos képeket kétségtelenül erőteljesebb együttesé formálja Szabó Lőrinc már idézett (kevésbé szövegű) fordítása, mint Verseghyé. Különösen az akusztikus hatásokat – a spiránsokét és a tremulánsokét – adja jól vissza. („Saepius ventis agitur ingens pinus” – „Égverő fenyvek sudarát sűrűbben rázza fürgeteg”; „celsae graviore casu decidunt turres” – „recsegőbb robajjal dől a nagy torony”; „feriuntque summos fulgura montis” – „a hegyek legormát sújtja a villám”.) Verseghy magyarítására inkább az jellemző, hogy a „magasság”, „nagyság” különféle jelentéseit megszemélyesítő metaforikus jelzőkkel érzékelteti, s ezzel a versszakon belül többször felvillantja kép és fogalmi jelentés kapcsolatát. Ilyen a „kevély tornyok” szintagma a „celsae turres” magyar megfelelőjeként és a „negédes bércz” (a latinban: „summos montis”). (A „negédes”

⁵⁷ V. ö. pl. N. Horváth Margit – Dr. Nagy Ferenc: Latin nyelvkönyv a gimnázium IV. osztálya számára. Bp. 1990, Tk. 94. l.

szó itt nem a ma használatos „magakellettő”, „kényeskedő”, hanem „büszke”, „fennhéjázó” jelentésében értendő.)⁵⁸

Verseghy elemzése szerint a Horatius-ódában a továbbiakban a „költő emlékezteti barátját: a bölcs ember mindig tudatában van az akár kedvező, akár baljóslatú sors állhatatlanságának, ebből levonja a balsorsból is mindig elősugárzó jobb sors reményét.”⁵⁹

„Sperat infestis, metuit secundis
alteram sortem bene praeparatum
pectus: informis hiemes reducit
Iuppiter, idem

Submovet; non, si male nunc, et olim
sic érit: quondam cithara tacentum
suscitat Musam, neque semper arcum
tendit Apolló.”⁶⁰

Verseghy itt fordít a leghababban, hiszen (idézett elveinek megfelelően) elhagyja a mitológiai utalásokat, s ezeket a részeket saját képeivel pótolja:

„Jól reméli a Bölcs beborult ügyében,
s vészeket sajdít, mikor a szerencse
rá nevet. Jönnek teleink időnkint
s megmeg enyésznek.

Hogyha most szenvedsz, ezután nem így leszel,
nem dörög mindég az Egek haragja,
s a setét szélvészt ragyogó derülés
szokta követni.”

A szakaszt kezdő részben a latin szöveg tömörségét, az egyes soron belül is villogó ellentéteket („sperat – metuit”, „infestis – secundis”) aligha lehet magyarul pontosan visszaadni. Verseghy a Horatius-vers képei közül – Juppiter nevének említése nélkül – megtartja az évszakok változékonyságát idézőt („Jönnek teleink... s enyésznek”), s ennek logikája szerint helyettesíti a mitológiai utalást egy közhelyesebb, de hatásosan fogalmazott „borúra – derű” képpel. Mindezt az első két sor fogalmi közlésébe illesztett metafora: „beborult ügyében” és a „vészeket sajdít” szintagma készíti elő és igyekszik egységessé szervezni.

⁵⁸ V. ö. Verseghy Ferenc: Tiszta Magyarság. Buda, 1905. 139. l.

⁵⁹ Analyticae. III. rész 7. füzet. 771. l.

⁶⁰ Jót remél a vészben, a jóban ismét
fordulattól tart az előrelátó
szív. Ahogy meghozza a tél haragját
Juppiter, éppúgy

Úzi is. Nem lesz, ami rossz ma, nem lesz
folyton az. Ha hallgat a Múza, olykor
lanttal ébreszti, s nyilait nem ontja
mindig Apolló.

Az utolsó versszakban Horatius bátorságra biztat a bajban, majd a zárlatban a visszatérő verskezdő „vitorla”-, „hajó”-kép segítségével óv újra az elbizakodottságtól, s teszi ezzel kerekké, lezárttá a kompozíciót.

„Rebus angustis animosus atque
fortis adpere, sapienter idem
contrahes vento nimium secundo
turgida vela.”⁶¹

Verseghy szándéka szerint itt is Horatiust követi, s ezzel ő is megteremti verse képi kompozíciós egységét.

„Légy erős szívű, mikor elborítnak
a bal ínségek, s vonogasd fel
önkint a vitorlákot, ha kegyes szelekkel
nagyra dagadnak.”

Ha részleteket nézzük, a versszak első felének fordítása talán kissé erőtlen, de a lényegét visszaadja. A zárlatban a „vonogasd fel” jelentheti éppen a vitorlák összetekeresét is, de – mert nem hangsúlyos az ellentét a két rész közötti (Horatius az „idem” kötőszót használja, Verseghy a kapcsolatos viszonyra utaló „s”-t), mert hiányzik a „nimium”-nak megfelelő jelentés a magyarban (kegyes szelekkel dagadnak nagyra a vitorlák) – az is lehet, Verseghy félreérti némileg mesterét.

Azokban az óda-magyarításokban, amelyek Verseghyt valóban szabad utánzónak mutatják, gyakran bomlik meg a horatiusi vers kényes egyensúlya, válik önállóvá egy-egy amúgy esetenként erőteljesen megformált kép, dagályossá egy elszabadult gondolatmenet. Verseghy képalkotási sajátosságairól szólva mégis ezek a tanulságosabb művek. Ilyenek például a Tavasz (Ad Sestium, Carm. 1/4), az Őrszikéhez (Ad Pyrrham, Carm. 1/5.) és a Tél (Ad Thaliarchum, Carm. 1/19.).

Általában megfigyelhető, hogy amikor a mitológiai képeket helyettesíti Verseghy, gyakran és szívesen rajzol életképszerű jeleneteket. Míg azonban Horatius néhány elemből alkotja meg a képet, sok a szemantikailag kitöltetlen hely, az utalás, amit az olvasói tudat rak össze; a mi poétánk már-már a naturalisztikus szemléletig aprólékosan részletező, amint egy-egy táncmulatságból vagy majálisról vett jelenetet fest.

A Sestiushoz című Horatius-óda például a kezdődő tavasz képét néhány elemből építi fel: lágyszél, olvadás, hajókat húznak a vízre, nem marad ólban a jószág, sem a pór a tűzhely melegénél. Venus táncba viszi a nimfákat és a gráciákat a holdfényben, lábuk alatt dobog a föld, Vulcanus begyűjtja a kohót. Most lehet mirtuszkoszorút fonni, a felengedő földből fakadt virágot szedni, gidát vagy bárányt áldozni Faunusnak a hús ligetben.

Verseghy ehhez képest roppant mozgalmas képet fest, erőteljes a jelzőhasználat, expresszívek a igék:

⁶¹ „Álld helyed bátran, ha szorít a sors, és
légy szilárd; viszont okosan magad vond
össze, hogyha kedvez a szél, túllontúl
büszke vitorlád.”

„Érkezik al szelekenn a zöld tavasz;
olvad a komor tél,
s nyílt folyókonn dúzs hajók lebegnek
Omlik az ablakokból a víg barom;
elsiet tűzétül
a lombtalan rétekre a parasztság.

A falunak kaczagó szépségei
friss cziczákra gyűlnek
a holdvilágnál, s a kevély suhanczok
tölgyfa tekét vernek; mig pöröllye
a serény kovácsnak
a vasdorongot nyögve vékonyította.

Most szedegess ifjú nefelejcsket
a szabad mezőkön
hú Klórisoddal. Most derítsd fel olykor
ágbogas ernyek alatt langy szívedet
esti társaságban
a gondokot jó borba mártogatván.

Most telepedgy le setét árnyékiban
a hűvös ligetnek,
hol párossan sétálgat a szerelmes,
hol zomok asztalokonn gyomrát tömi
a garázda polgár,
s a szomjazó tisztcske sert haboztat.”

Helyenként megkapó részletek, kifejező metaforák (pl.: „derítsd fel szívedet... a gondokot jó borba mártogatván”), a képi együttes egésze azonban túlnövesztett, egyes elemei anakronisztikusak (pl.: „zomok asztalokonn gyomrát tömi a garázda polgár”).

Horatius versében a tavaszt idéző képek után, a költemény középpontjában fogalmazódik meg a szentencia:

„Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
regumque turris. O beate Sesti,
vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam,
Iam te premet nox fabulaeque Manes
et domus exilis Plutonia;”⁶²

Verseghy kénytelen erősen működtetni fantáziáját, hogy a korábbi mozgalmas képsor után súlya legyen a jó tanácsnak. Horatiusnál kopogtat a halál („pulsat”), ezt erősítik a „p” alliterációk is, Verseghynél belől a kapun, erőteljes képekben halálhörgés hallatszik, temetés idéződik fel:

„A tornyos kapukonn szintúgy behat
a halálnak íjjá,
mint ajtajánn a senyvedő szegénynek;
S lengeteg életünknek rövidebb kora,

⁶² „Ívókirálynak kocka már ki nem vet,
szép Lycidast se csodálhatod ott, akiért ma ég megannyi
fiú, s kiért holnap szüzek hevülnek.”

hogysem el lehessen
későbbre bölcsen hagyni kényeinket.

Téged is elhíznak hörgései
a hideg halálnak
a czintermeknek gödrös udvarába;
Hol setét sírodba szorulsz,..."

A Horatius-óda zárata ugyancsak néhány utalással figyelmeztet arra, hogy mit nem élvezhetünk a halál után:

„(...quo simul mearis)
nec regna vini sortiere talis,
nec tenerum Lycidan mirabere, quo calet iuventus
nunc omnis, et mox virgines tepebunt.”⁶³

Verseghy a halálhörgés felidézése után olyan erőteljesen vág bele egy mulatozás és egy lakodalom ábrázolásába, s ezt olyan részletező módon festi, hogy ezzel végképp egyensúlyát veszti a képszerkezet:

„... soha
nyájas asztaloknál
híres Tokajnak híg aranya mellett

nem fogsz énekeket harsantani,
sem zomok karoddal,
a czimbalomnak pelypegése mellett
víg lakodalmakban nem forgatod
általizzadásig
a vőlegénnyel pillogó menyasszonyt.”

Dolgozatom alcímének utolsó szava innen származik, mert ezt a felemelően esetlen fordulatot, hogy „általizzadásig” forgatja „a vőlegénnyel pillogó menyasszonyt”, rendkívül jellemzőnek tartom a Horatiust „szabadon” utánzó Verseghy képalkotó fantáziájára.

Az I. k. 5. ódájáról (Ad Pyrrham) csupán a következőket írja Verseghy az Analyticában: „mindössze a nők szerelembeli állhatatlanságának elmarasztalásában merül ki”.⁶⁴

Az Örzsikéhez című versében alaposan át is dolgozza. Horatius költeménye mindössze négy versszak. A beszélő pozíciója: megszabadult már a csélcsap nő kötelékeiből. A verskezdet azonban erről mit sem árul el, a költő a légyottra készülődő Pyrrhát szólítja meg:

⁶³ „Egyformán bezörög kalyibáknak az ajtain s királyi
kapun a sápasztó Halál. Szerencsés
Sestiusom nem hagy messzebb rövid életünk remélni,
reádborul az éj, holtak árnya,
vár a sivár vak hon. Pluto laka,”

(Justus Pál fordítása)

⁶⁴ Analyticae. III. rész. 7. füzet. 773. l.

„Quis multa gracilis te puer in rosa
perfusus liquidis urget odoribus,
grato, Pyrrha, sub antro?⁶⁵

cui flavam religas comam
simplex munditiis?”⁶⁶

Verseghy egy pillanatra sem hagyja kétségben az olvasót. Kerek pereg kijelenti, hogy a megszólított Örszike csapodár, nem fontos számára a férfi, akivel légyottra készül, ugyanis „szüntelen ásítván” várja. Ami Horatiusnál egy versszak, az Verseghy költeményében három. Itt nemcsak egy találka képe idéződik fel, hanem az ifjú és a csélcsap nő „együtt járnak”:

„Kit vársz ablakodonn Örszike! szüntelen
ásítván? Kit akarsz csalfa szerelmeid
által jégre vezetni
megmeg nőtelenink közül?

Eggy karcsú ifiút látok enyelgeni
óránként aranyos tűköreid között;
látlak czifra ruhákban
kint szállongani karjainn.

A tánczos palotánn csak vele szédelegsz,
játékhelyekenn csak neki pillogatsz.”

A magyar költő buzgó fantáziája különböző helyzetekben láttatja a szerelmeseket, ráadásul a felidézett képeket rövidre is zárja a fogalmi közlés:

„Ő most kedvesed, ő most,
látom, mindened egykorig.”

Ezek után nehéz elhiteni, hogy a magyar versben is kiheverte már az Örszihez szóló a szerelmi kalandot.

Horatiusnál a költemény folytatásában erőteljes a váltás (indulatszó vezet be), és a dikció elegáns átmenettel csúszik át metaforikus képbe, előkészítve a könnyed, sejtető verszárlatot: .

„... Heu quotiens fidem
mutatosque deos flebit et aspera
nigris aequora ventis
emirabitur insolens,

qui nunc te fruitur credulus aurea,
qui semper vacuum, semper amabilem

⁶⁵ „Mely szép természetű és illatozó fiú
sürget, Pyrrha, ha sok rózsaszírom között,
barlang kellemes árnyékánn?

⁶⁶ Szőke hajkoronát kiért
Kötsz szép egyszerűen?”

sperat, nescius aurae
fallacis. Miseri, quibus
intemptata nites..."⁶⁷

Verseghy hosszasan, szenvedélyesen ecseteli a szerelmi csalódást, ami a tapasztalatlan ifjúra vár:

„Hányszor fogja szegény sírva panaszlani,
hogy mint a recsegő szélanya, változik
szíved szüntelen, és hogy
első kellemetid helyett,

Mint a dőre hajós, kit nevető szelek
a majdmajd habozó mélyre kicsaltanak,
komos fellegeket lát.
Hányszor fogja sóhajtani,

látván úttyaiban friss szeretőidet,
hogy rablánczaidot rólla lefejtegeds,
mellyek kénynei ellen
még hozzád lebilincsezik;

vagy kétes kezedet, régi szavad szerint,
nászgyűlések előtt férjfikezébe tett.
Óh melly boldogok, a kik
álnok szívedet ösmerik,

S titkos tőreidet, mézbe takartt halál,
gyilkos lépfa gyanánt messze kerülhetik;"

Horatius szövegéből részben átveszi a sötét szelektől vad tengereket bámuló ifjú rajzát („aspera nigris aequora ventis emirabitur insolens”), hiszen ez készíti elő a vers zárlatát, és egy hasonlattal kibővíti. Egyéb képei önállóak (vagy máshonnan vette őket, nem Horatiustól). Akadnak köztük közhelyesek („rablánczaidat...mellyek... lebilincsezik”), erőteljesek, de a képzavar érzetét keltők („recsegő szélanya” módjára változik Örszike szíve) és igen hatásosak is („kétes kezed”, „boldogok, a kik...titkos tőreidet, mézbe takartt halál, gyilkos lépfa gyanánt messze kerülhetik”).

E részletben is, a mű egészében is jellemző különbség, hogy a Horatius-vers beszélője nagyobb távolságot tart, Verseghynél viszont – miközben szenvedelmesen ecseteli a tapasztalatlan ifjúra váró csalódásokat – szinte újra átéli saját szerelme kudarcait.

⁶⁷ Hej, panaszolja még
megfordult szíved és isteneit, s a vad
tengert szörnyű viharban
megbámulja a zöldfülű,

könnyen bízva ki most kedvedet élvezi,
és mindig szabadot, mindig ölelhető
vár, nem tudva, hogy álnok
szélként lengesz. Nyomorult, kinek
új még fénysugarad!

(Orbán Endre fordítása)

Ez a különbség megfigyelhető a befejező versszakban is, ahol mindkettejük hangja személyessé válik. Horatius a szerelemtől való megmenekülést konstatálja, felidézve a szokást, hogy a hajótörést túlélők valamelyik isten templomában fejezték ki hálájukat, elhelyezve ott az eseményt megörökítő feliratot, és ruhájukat, amelyben túléltek a katasztrófát:

„me tabula sacer
votiva paries indicat uvida
suspendisse potenti
vestimenta maris deo.”⁶⁸

Verseghy viszont magát a cselekvést ábrázolja, a menekülés képét vetíti elének:

(boldogok...) „kik vészes öledbűl,
mint én, sok habozás után,
legfőbb kincseiket csalfa vizek közé
elhányván szaporán, egy darab ágasonn
a már régen óhajtott
partot jókor elérhetik.”

Bár a kép egésze kissé részletező, a „vészes öledbűl” kitűnő metafora, bárki megirigyelheti. Egyszerre utal a hetéra szerelmének veszélyeire és a tengeri viharra, miként a „csalfa vizek” megszemélyesítő jelzője is kapcsolatot teremt a két sík között.

A Verseghy életmű egy szűk szeletének néhány képét vizsgálva végül is ahhoz a – Kazinczy megítélése óta közhelyszerű – sommás megállapításhoz juthatunk, hogy költészete egyenetlen színvonalú.

Remélem, azt sikerült érzékeltetni, hogy azért ebben az egyenetlenségben sok az érték, amelyek miatt érdemes néha verseit elővenni, nemcsak évfordulókra készülve. S bizonyára „hibái” miatt is. Mert képi sutaságaiban (talán lehet ezt mondani: barokkos erőlködéseiben) annyi a báj, olyannyira érződik – olykor ugyan az „általizzadásig” – a küzdelem a nyelv festői lehetőségeinek megragadásáért, hogy ezek a hibák is tanulságosak. Szeretni is lehet őket.

⁶⁸ „Templomi fal, kegyes
táblán hirdeti, hogy vízitatott ruhám
függ már, mit felajánltam
neked, tenger erős ura.”

Éder Zoltán: Verseghy magyar-német összevető nyelvtana⁶⁹

1. Verseghy nyelvtanainak elemzéséről

Verseghy nyelvtanainak tüzetes elemzésére mindeztideig nem kerítettek sort a szakirodalom művelői. Helyette vagy csupán sommás jellemzését adták egy-egy nyelvtanának, vagy általánosságban vázolták nyelvtani felfogását, illusztrációként használva fel ehhez munkáinak adalékait. Leggyakrabban pedig összefüggéseiből kiszakítva tárgyalták azokat a nyelvi-nyelvtani jelenségeket, amelyek a Révaival folytatott tollharc főbb tételeit alkották. Ezzel az eljárással szükségképpen részleges –erősebb szóval élve –, hamis fogalmat alakítottak ki nyelvtani rendszeréről, nem kevésbé megtévesztő képet festve Verseghy munkásságának utóéletéről. Az egyoldalú szembeállítás során Verseghy többnyire alulmaradt Révaival szemben. A részkérdések felnagyítása mellett ugyanis homályba borult Verseghy nyelvtani rendszerének egésze, benne alapvető újításai, amelyeknek jelentős részét – másfél századon át – értékesítette a nyelvtanirodalom.

2. A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre értékeléséről

Grammatikái közül is különösen mostohán bánt a szakirodalom első rendszeres leíró nyelvtanával, a Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre-vel, amely pedig címében is joggal hívja föl a figyelmet „újfajta” mivoltára. Lássuk először is, hogyan értékelte a szakirodalom.

A régebbi szakírók közül Riedl Frigyes, Császár Elemér és Pintér Jenő szólt róla. Mindhármuk írásaira az említett sommás megállapítások a jellemzők.

Riedl Frigyes, aki az első összefoglaló szakcikket írta Verseghy nyelvtudományi munkásságáról, csupán futólag és felületesen érintette ezt a munkáját: /A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre/ „Elsősorban a praktikus használat számára készült. Verseghy maga mondja el az előszóban, hogy a mű eredeti alakjában, mind a rendszeres, tudományos fejtegetésekkel együtt 60 ívre rúgott, úgyhogy a kiadó nem akarta elfogadni. Syntaxisa azonban ezen csonkított alakjában is becses. E grammatika fontosabb új tételeit Verseghy „A tiszta magyarság” művében is fejtegeti. A 267-289-ik lapokon magyar idiotizmusok vannak összegyűjtve, melyek valóban figyelemre méltók.” /Magyar Nyelvőr 9, 1880, 497-8. 1./

Érdemben még leginkább Császár Elemér jellemezte a Sprachlehrét, bár az elmélyült elemzéssel ő is adós maradt, s alaposan tévedett azt állítván, hogy amikor e munka korábbi kéziratot változatát Verseghy lerövidítette, akkor „megfosztotta tudományos jellegétől, és praktikus szellemben dolgozta át. A rövidített népszerű /;/ kiadás elnyomta a tudományos, amely a maga egészében sohasem jelent meg..” /Császár E.: Verseghy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 181. l./ Ez a megnyilatkozás a századfordulón – s még később is – uralkodó grammatikaszemléletet tükrözi, amely szembeállította a tudományost a gyakorlatival, s a leíró nyelvtantól megtagadta a tudományos rangot. Összefoglalóan így írta le Császár a művet:

⁶⁹ A téma kutatását az OTKA finanszírozta.

„A Spachlehre rendszeres nyelvtan. Az alaktan a beszéd részei szerint tárgyalja a nyelvi tényeket, legtöbb gonddal természetesen a főnevet és igét. Az előbbinek ragozását declinációnak nevezi, s a tőhangzó különfélesége szerint négyet különböztet meg, mindegyikben a ragoknak megfelelőleg sok esetet, de nem mulasztja el kiemelni, hogy a magyarban tulajdonképpen sem esetek, sem declinatio nincs, s mind a két elnevezéssel csak könnyítés kedvéért él. Az utóbbi, az ige ragozása, ad neki alkalmat, hogy az ikes ragozás ellen küzdjön. A mondatban azután az egyes nyelvtani alakok használatára ad szabályt, egészen azon a fonalon haladva, amelyet az alaktanban is használt, az egyes beszédrészek mondatnani funkcióit állapítja meg. Az összetett mondattal röviden végez a kötőszókkal kapcsolatban.” /I. m. 181-2. l./

Pintér Jenő, aki egyébként az elsők közt méltatta jelentőségéhez mérten Verseghy munkásságát, erről a művéről csak érintőlegesen, a Révaival folytatott vita kapcsán szól: „A József nádornak ajánlott munka gyakorlati szellemben írt rendszeres magyar nyelvtan, amelyben az igeragozás ismertetése alkalmával küzdött az ikes ragozás ellen.” /Magyar Nyelvőr 40, 1911, 436. l. és uő.: A magyar irodalom története Bessenyei felléptétől Kazinczy Ferenc haláláig /1772-1831/. Bp. 1913. 1. köt. 96. l./

Pintér kézikönyvének megjelenése után több mint félévszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Verseghy német nyelvtanával valaki foglalkozzék. Még itt Szolnokon, a Verseghy emlékére rendezett első három ülészen /1957, 1972, 1982/ sem esett róla szó. Ezért biztatónak ígérkezett e tekintetben a negyedik ülészen /1987-ben/ Szabó G. Zoltánnak „Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok” című, „Verseghy és Vörösmarty német nyelvű magyar nyelvkönyvei” alcímű, előadása /”In Memoriam Verseghy Ferenc” 3. Szerk. Szurmay Ernő. Szolnok. 1988. 60-67. l./.

Amikor az előadást hallgatva, most pedig szövegét olvasva csalódás vett-vesz erőt rajtunk. Mégpedig azért, mert világossá válik: Verseghy Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre-jét Vörösmartynek negyedszázaddal később, egészen más tudománytörténeti körülmények közt megjelent Kurzgefaßte Ungrische Sprachlehre für Deutsche című kötetével nem szerencsés párhuzamba állítani. Terjedelmük és kidolgozásuk olyannyira eltérő volta miatt sem alkalmasak az összevetésre: Verseghy részletesen kimunkált, teljes leíró nyelvtan 300 lapon, Vörösmarty a nyelvtan vázlatos foglalata 30 lapon, s ha hihetünk a szerzőnek, az 1832-ben közreadott Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai-nak német nyelvű változata: „Kisebb-nagyobb eltérésekkel annak rendjét követi”, s „az egész műre a táblázatszerűség jellemző”. Szabó G. cikke egyébként Verseghy grammatikájáról nem öregbíti ismereteinket, s ha szemet hunyunk is több téves vagy pontatlan kijelentése fölött, az ilyen megállapítást akkor sem tekinthetjük tudományos nyereségnek: „Verseghy körültekintő és körülményes /?/ magyarázatai inkább egy kézikönyv igényével íródtak, mintsem gyakorlati nyelvkönyvként.” Amit viszont valóban érdemes lett volna megvizsgálni az összevetés során, hogy tudniillik mit vett át Vörösmarty elődjének nyelvtani rendszeréből, arra a szerző ügyet sem vetett.

3. A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre tematikája és felépítése

Lássuk most már közelebbről – amennyire a jelen keretek lehetővé teszik - Verseghy nyelvtanát, amelyet a továbbiakban Grammatikája néven fogok nevezni, ebben is követvén őt, aki A Tiszta Magyarság-ban mindannyiszor mint Grammatikám-ra hivatkozik rá.

Először is olvassuk el címlapját, barokkosan részletező szövege önmagában is érdemi tájékoztatást nyújt. Így szól:

Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem

morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet, mit den deutschen Redensarten zusammengehalten, und durch Beispiele erläutert werden.

Mit einem Anhang, worin eine Sammlung der zum Sprechen nöthigsten Wörter, und der gewöhnlichsten Redensarten des sittlichen Umgangs; dann einige Gespräche. Erzählungen, Briefe, und Gedichte enthalten sind.

Bearbeitet von Franz Verseghy, Priester des Graner Erzsprengels, Doctor der freyen Künste und der Weltweisheit, Lehrer der Gnädigen Comtesse Leopoldine von Szápáry.

Pesth, bey Joseph Eggenberger. 1805.

/Újfajta (vagy: Újra alkotott) magyar nyelvtan, amely röviden bemutatja a magyar nyelv sajátos beszéd- és írásmódját, egyszersmind kifejti a napkeleti nyelvszerkezetből eredő szabályokat, a német szólásmóddal összevetve és példák által megvilágosítva.

Függelékkel, amely a beszédhez való legszükségesebb szavak, valamint az illendő társas érintkezés leggyakoribb szólásmódjainak gyűjteményét, továbbá néhány beszélgetést, történetet, levelet és költeményt foglal magában.

Írta Verseghy Ferenc, az esztergomi érsekegyházmegye papja, a szépmesterségeknek és a filozófiának doktora, Szápáry Leopoldina méltóságos grófkisasszony tanítója.

Pest, Eggenberger Józsefnél, 1805./

A címleírásnak Grammatikájára vonatkozó részéből kiindulva, három téma köré csoportosítom mondanivalómat:

- Annak nyomán, hogy bemutatja a magyar nyelv sajátos beszéd- és írásmódját: Grammatikájának jelentőségéről szólok.

- Azzal kapcsolatban, hogy kifejti a napkeleti nyelvszerkezetből eredő szabályokat: a magyar nyelv idiomatizmusainak Grammatikájában előadott fejtegetéseiről számolok be.

- Abból az utalásából, hogy a magyar beszédmódot összeveti a német szólásmódokkal, kontrasztív Grammatikájából nyújtok ízelítőt.

Mielőtt azonban mondandóm velejére rátérnék, a kötet felépítését ismertetem.

Grammatikája a József nádornak szóló ajánlás /4 sztl. l./, egy rövid előszó /4 sztl. l./, valamint a tartalomjegyzék /4 sztl. l./ után három nagy részre oszlik. Az első kettő a tulajdonképpeni nyelvtan, mégpedig az első rész, I. Theil. Von der Wortforschung, Verseghy műszavával a Szónyomozás, latinul Etymologia tizennyolc fejezetben /1-14. l./; a második rész, II. Theil. Von der Wortfügung, vagyis a Szókötés, más szóval a Syntaxis ugyancsak tizennyolc fejezetben /141-303. l./, e részben a XVIII. fejezet, Von der ungarischen Verskunst /289-303. l./ rövid magyar verstant ad; és végül a harmadik rész, III. Theil. Übungen der Sprache /303-433. l./, amelyet nyelvgyakorlatnak szánt. A három rész terjedelmileg arányosan van elosztva. Figyelemre méltó, hogy Verseghy azonos terjedelmet szentel az etymológiának és a syntaxisnak, szemben számos korábbi – s majdan későbbi – nyelvtanítóval, akik a hosszadalmas etymológiai vagy alaktani rész mellett kurtára fogták a syntaxist, a későbbi mondattant. /Egyik legkiválóbb elődje, Gyarmathi Sámuel például a nyelvtan első részét 396 lapon, a másodikat pedig csupán 172 lapon tárgyalta./ Verseghy a Szókötést – előszava tanúsága szerint –

Grammatikája fontosabb részének tartotta: „die Syntax, als der zweyte und wichtigere Theil meiner Grammatik“ /sztl. 11. 1./.

4. A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre jelentősége

Grammatikájának keletkezésével és nyelvtanai közt elfoglalt helyével már korábban foglalkoztam, és vizsgálódásaim eredményét a következőkben foglaltam össze:

„Verseghy Ferenc alapvető nyelvtani művei, a német nyelvű Sprachlehre, a latin nyelvű Analyticae /I. és II. kötet/, valamint a hazai nyelven írt Magyar Grammatika, egy tőről fakadnak, egységes szemléletet tükröznek, azonos elvekre s lényegében azonos szabályrendszerre épülnek. Egy eredetileg nagy terjedelmű, az elméleti alapokat is taglaló leíró nyelvtannak, amely azután az Analyticae köteteként latinul jelent meg, más-más szempontú rövidített változata egyrészt a Sprachlehre /A Tiszta Magyarság szorosan hozzátartozó, elméleti jellegű kötetével együtt/, másrészt az elméleti és leíró részeket szerencsésen ötvöző Magyar Grammatika. Mindebből természetesen következik, hogy ami újat hozott Verseghy a nyelvtanírásban, az lényegében megtalálható már a Sprachlehrében.” /Tőlem: Verseghy Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására. Magyar Nyelvőr 112, 1988,66. 1./

Az idézett dolgozatban azt is fejtegettem, mi újat hozott Verseghy a nyelvleírásban. Most röviden annyit ismétel meg, hogy mind a névragozásban, mind az igeragozásban két alapvető újítást vezetett be. A névragozást illetően ő volt az első, aki a kevés esetű rendszerről a sok esetű rendszerre tért át, s ennek során a főnévragozásban tisztázta a birtokos eset valódi -nak, -nek ragját. Ez utóbbi felismeréshez jellegzetesen leíró, szinte strukturalista megközelítéssel jutott el, azáltal tudniillik, hogy a képzőnek és a ragnak a magyar nyelvben betöltött szerepét, illetőleg ennek megfelelő formális viselkedését szétválasztotta. Az igeragozás rendszerezésében ismertebb kezdeményezése az, hogy az ikes ragozás kategóriáját elvetette, és a rendszertanilag lényegesebb, kétféle határozatlan-határozott igeragozás kategóriáiban helyezte el. Kevésbé ismeretes, hogy a -lak, -lek személyragos alakot, amelyet felléptéig a grammatikusok a határozatlan igeragozás kategóriájába osztottak be, Verseghy a határozott igeragozás paradigmái közt helyezte el.

5. A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre az idiomatizmusokról

Verseghy nyelvészeti munkálkodásának egyik fő törekvése, hogy a magyar nyelvnek mint úgynevezett „napkeleti” nyelvnek a leírását kiszabadítsa a latin nyelv grammatikájának a jármából, megszabadítsa a „deákmajmozás”-tól. Ebben a törekvésében nagy figyelmet szentel a magyar nyelv idiomatizmusainak összegyűjtésére, leírására és rendszerezésére. Grammatikájában számos példa van arra, amit később „nemzeti tulajdonság”-nak nevezett. Gyűjteményéből az egyik csokrot Syntaxisa VII. fejezetében találjuk, ahol a birtokos személyjelek használatában megnyilvánuló sajátos formákat sorolja fel – fordításomban – a következőképpen /220-223. 1./:

a/ magyar minden birtokos esetnél Suffixum possessivum-ot használ: a bíró háza; das Haus des Richters; des Richters sein Haus.

b/ Idő- és mértéknevek, mert bennük birtokos eset van elrejtve: két esztendeje már /tudniillik: annak/, hogy nem láttam: es sind /diessen/ zwey Jahre

daß ich ihn nicht gesehen hab. Egy forintot adtam fontyáért /tudniillik: annak vagy ennek/: ich habe fürs /dessen/ Pfund einen Gulden gegeben.

c/ Ha vor okot jelöl, akkor az utána következő főnévhez a megfelelő személyű birtokos személyjel határozóraggal ellátva járul: Sír örömeben: er weint vor Freude. Ijedtünkben majd meghaltunk: wir sind vor Schrecken fast gestorben.

d/ Más német prepozíciókat is birtokos személyjel helyettesíti, ha az birtokot jelöl és birtokos névmással adható vissza: Ennyi volt az ő része, az én részem pedig ennyi: er hatte so viel für /zu/ seinem Antheil und ich für /zu/ meinem soviel. Önnön magának gyilkosa lett: er ist ein Mörder an sich selbst /sein eigener Mörder/ geworden.

e/ Az Úr: Herr és az Asszony: Frau tiszteletneveknél szokásos a Suffixum possessivum primae singularis használata: Hídd el Vajda Uramot ebédre: rufe den Herrn /meinen Herrn/ Vajda zum Mittagmahl. Előfordul azonban, hogy elmarad ez a Suffixum: Hídd el Vajda Urat stb.

f/ A közép- és felsőfoknál is nagyon használatos ez a Suffixum. Add nekem a szébbikét a szébbikét helyett: gib mir das schönere. Ugyanígy minden kérdő és határozatlan névmásnál, amelyek az egész fajból egyetlen individuumra utalnak, következésképp comparatiót foglalnak magukban: mélylikét akarja az Úr? R. ëggyikét sem: Welches wollen Sie Haben? R. keines, ehelyett: mélylikét, ëggyikét. Ilyen esetekben mindig egy rejtett birtokos eset van, amit ki is lehet fejezni: add nekem ezëknek a szébbikét; ezëknek mélylikét akarja az Úr R. ezeknek ëggyikét sem./.../

g/ A német személyes névmás helyett is ezt a Suffixum-ot használjuk, ha azt a németben Possessivo conjunctivo lehet visszaadni: Vágd el a szárnyát: stutze ihm die Flügel. Ugyanígy az adós: schuldig szónál és a pénz nevénel: száz forintommal adós: er ist mir hundert Gulden schuldig, szó szerint: er ist mit meinen hundert Gulden schuldig. Három forintomban telt: es hat mich drey Gulden gekostet, szó szerint: es hat mein drey Gulden gekostet.

h/ A van, lëssz, lëhet: es ist, es wird, es kann seyn igéknél, ha ezek a német haben activumával vannak kifejezve, és impersonaliter alkalmazva, a birtok nevéhez a megfelelő Suffixum possessivumnak kell járulnia: van pénze: er hat Geld; lessz pénzünk: wir werden Geld haben. Egyes esetekben még egy egész, haben-nel alkotott Phrasis-t is vissza lehet adni a birtokos személyjellel. Keveset végzettél, nagy erődre nézve: du hast in Ansehung der großen Kräfte, die du hast, wenig angerichtet.

i/ Egy egészen sajátos idiomatizmus az, hogy a harmadik személyű felkiáltásokban, különösen ha az ember dorgál vagy szid valakit, midőn egy múlt idejű melléknévi igenév, vagy egy melléknév, vagy pedig egy melléknévként álló kijelentő mód egyes szám harmadik személyű múlt idő előzi meg, az utána következő főnév mindig egyes harmadik személyű Suffixum-mal jár: ëb a híre gyönyörű fattya! daß dich doch! wie schön der Fratze ist, szó szerint: Ein Ruhm ist ein Hund! sein schöner Fratz! Eb születte bottya! der verzweifelte Stock! szó szerint: der Stock eines jemanden, den der Hund geboren hat. Isten adta gyerméke! hogy nem hagy békét! der Bube, der! /den Gott gegeben hat/ das er nicht Fried geben kann.

Amikor Verseggy kitért az idiomatizmusok, köztük is a sajátos magyar nyelvtani szerkezetek tárgyalására, különös tekintettel volt az idegen ajkú magyarnyelv-tanulóra. Manapság, a magyar mint idegen nyelv tanulása iránt megnövekedett érdeklődés évadján válik igazán időszerűvé ezeknek a jellegzetességeknek a tanulmányozása. Éppen ezért Grammatikájának erre vonatkozó lapjait nagy haszonnal forgathatjuk, és napfényre hozott adalékait szervesen beépíthetjük az oktatás menetébe és anyagába.

6. A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre mint összevető nyelvtan

A/ Az idiomatizmusok iménti tárgyalása során egyúttal már ízelítőt adtam abból is, hogyan veti össze Verseggy a magyar nyelvi jelenségeket a német nyelviakkal.

Az összevető szemlélet áthatja egész Grammatikáját, különösen Syntaxisát, amelyben a kontrasztivitás a részletek kifejtésének mintegy rendező elve. Eljárása abból a nézőpontból fakad, amelyből a magyar nyelv szerkezeti felépítését megközelítette. Grammatikája előszavában a következőket adja elő ebben a vonatkozásban, Syntaxisa kidolgozásáról szólván: „verlegte ich mich auf das Studium der französischen, italienischen und englischen Sprache, überzeugt, daß die Kenntniß der in meiner Jugend erlernten lateinischen, griechischen und hebraischen, demjenigen, der die ungarische allén übrigen lebendigen, bereits auf dem Gipfel der Kultur schimmernden Sprachen, an die Seite zu heben strebt, nicht hinreichen genug sind. Ich verglich die syntactischen Regeln der bewährtesten und ausführlichsten Grammatiken dieser Sprachen einzeln mit der ungarischen, und zeichnete sie nach der Buchstabenordnung sorgfältig auf: aus welchen Materialien dann die Syntax, als der zweite und wichtigere Theil meiner Grammatik hervorgieng“. /Vorrede, 10-11. sztl. 1./ Vagyis: „belefogtam a francia, olasz és angol nyelv tanulmányozásába, miután meggyőződtem arról, hogy az ifjúságomban elsajátított latin, görög és héber ismerete nem elegendő olyasvalaki számára, aki a magyart a többi élő, a kultúra csúcán fénylő nyelvvel egy szintre akarja emelni. E nyelvek legjobban bevált és legrészletesebb grammatikáinak szintaktikai szabályait egyenként összehasonlítottam a magyarral, és ezeket betűrendben gondosan feljegyeztem: ebből az anyagból keletkezett azután a syntaxis, grammatikám második és fontosabb része.”

Ez a nyilatkozat igen jelentős, legalább két szempontból. Egyfelől ugyanis felismerve a holt nyelvek, köztük a latin nyújtotta ismeretek elégtelenségét, Verseggy tudatosan szakít a latin grammatikai hagyománnyal, és a kiművelt élő nyelvek szintaxisát, illetőleg az azok nyomán kialakítható rendszerszerűséget állítja a magyar nyelvleírás elé modellnek. Másfelől korunkat megelőzve megfogalmazza és alkalmazza a funkcionális nyelvhasonlítás elvét, azét a nyelvhasonlításét, amely nem genetikai alapon a rokon nyelveket, hanem funkcionális szempontból az egymással nem rokon nyelvek szerkezetét veti össze. /L. erre: Péter Mihály: Jegyzetek a funkcionális nyelvhasonlításról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 12. 1978. 221-231. 1./ Ez a felfogás helyet kap terminológiájában, mert megjelenik nemcsak a lebendigen Sprachen /idézet Előszó és 109. lap/ hanem az abendländischen Sprachen /46., 48. és 141. 1./ kifejezés is. Az Előszóban kifejtettekkel összhangban Syntaxisa ezzel a mondattal kezdődik:

„Die meisten abendländischen Sprachen als die französische, englische, deutsche und italienische, haben nur wenige Beugendungen, welche die Fälle der Nennwörter, und die Arten, Zeiten, Zahlen, und Personen der Zeitwörter unterschieden.“ /141. 1./ Azaz: A legtöbb nyugati nyelv, mint a francia, angol,

német és olasz csupán kevés végződéssel rendelkezik, amely a névszók eseteit és az igék módját, idejét, számát és személyét megkülönbözteti.

Ennek a szemléletnek és módszernek alapján dolgozta ki az akkori igényeknek és szükségletnek leginkább megfelelő, magyar-német összevető Grammatikáját.

B/ A funkcionális nyelvhasználat egyik kedvelt kutatási területe az ún. tiszteleti formák összevetése. Syntaxisában Verseggy több fejezetet szentel e témának. Lássuk most ezek közül a Der Gebrauch der allgemeinen Ehrenwörter című alapfejezetet /177-178. l./, amely fordításomban így hangzik:

Az általános tiszteletnevek használata

Először. A magyar akkor beszél udvariasan, ha az ige egyes szám harmadik személyű alakját használja, egyúttal azonban a német Sie névmás helyett a következő tiszteletneveket a megfelelő esetben ismétli: az Ur: der Herr: az Asszony: die Frau: az Úrfi: der junge Herr: a Kisasszony: das Fräulein: a Leányasszony: die Jungfer. Mint van az Ur? wie befinden Sie sich? szó szerint: Wie ist der Herr? Mivel mulattya magát az Asszony? Womit unterhalten Sie sich? szó szerint: womit unterhält sich die Frau?

Másodszor. Távollévő személyekről szólva az Úr-hoz és az Asszony-hoz az egyes első személyű birtokos személyjelet szoktuk hozzátenni: Hídd el Rófi Uramot ebédre: rufe den /meinen/ Herrn von Rófi zum Essen. A többi tiszteletnévénél ezt a Suffixum-ot a távollévőkkel kapcsolatban nem, de a jelenlévőkkel kapcsolatban igenis használjuk: Balati Kisasszonynál voltam: ich war bey der Fräulein Balati; ezzel ellentétben, különösen a kicsinyítő képzős alaknál: kedves Kisasszonykám! mein liebes Fräulein stb. A maga: er selbst jelenlévőkkel szemben kisvárosi és goromba: hát maga mint van? ehelyett: hát az Ur mint van? wie befinden Sie sich?

Harmadszor. Az alacsonyabb rendűekkel szemben, akiket nem akarunk az Úr, Asszony stb. névvel megtisztelni, de tegezni mégsem akarunk, a következő tiszteletneveket használjuk: Kegyelmed és Kigyelmed, Kelmed, Kend és Ked. Az utóbbi három rövidítésből keletkezett, amelyeket az íródeákok a Kegyelmed-ből deine Gnade alakítottak ki. A Kegyelmed, Kigyelmed és Kelmed azokkal szemben használatos, akiknek a német der Herr-t, die Frau-t mondanánk; a Kend és a Ked azonban azokhoz szól, akiknek a német Er-t és Ihr-t mondjuk. Hol volt Kelmed? wo war der Herr, oder die Frau? Mennyen Kend /vagy Ked/ a mezőre: geht aufs Feld! vagy gehe er /gehe sie/ aufs Feld.

Negyedszer. A tegezés a magyarban egyáltalán nem lekezelő. Egyenlők közt általános. A fiatalabbaknak az Öcsém! mein jüngerer Bruder! és Húgom! meine jüngere Schwester! elnevezés járja, amely a jó módú embereknél, magában a nemesség körében is, igen általános, a fiatalabbak viszont az idősebbekkel szemben a Bátyám Uram! mein älterer Herr Bruder! a Néném Asszony! meine ältere Frau Schwester! vagy még udvariasabban: az Uram Bátyám, Asszonyom Néném kifejezéseket az ige harmadik személyű alakjával kísérve használják. Végül az egyszerű emberek a magasabb rangú személyektől a Kend-nél és a Ked-nél szívesebben veszik a te-t, ha ezt az Öcsém, Bácsi vagy Bátya, Húgom, Néne vagy Apjok: Väterchen! Annyok: Mütterchen! megszólítással kapcsolják össze.

Verseggy a funkcionális összehasonlítás során nyelvészeti tényekkel is számolt, elmondhatjuk tehát, hogy – mai elnevezéssel – a szociolingvisztikában is jeleskedett.

C/ Több mint egy évtizeddel később a Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány című, tanításait magyarul összefoglaló kézikönyvében külön felhívta a figyelmet kontrasztív Grammatikájának egyik fejezetére és annak egyik felhasználási módjára, amikor ezt jegyezte meg:

„A' ki a' Németbűl Magyarra fordít, nem kis hasznát veheti annak, a mit Pestenn 1805. eszt. kiadott Grammaticában a 154. és köv. old. írtam.” /i. m. 337. l./ Útmutatása nyomán – befejezésül – olvassuk el az ajánlott fejezetet, jobb híján az én fordításomban:

Szabályok az eggy határozatlan névelő használatára

Először. Ahol a német nem alkalmaz névelőt, ott a magyar még kevésbé használ határozatlan névelőt. Ez többnyire akkor fordul elő, amikor egy egészből meghatározatlan rész vagy egy fajtából az egyednek meghatározatlan száma kerül kifejezésre. Ád ő a szegényeknek minden héten kényeret, bort, húst, és ruhát: er giebt den Armen alle Wochen Brodt, Wein, Fleisch, und Kleider.

Másodszor. A német ein, einé-t a magyarban szükségszerűen eggy-gyel kell visszaadni:

a/ Ha az ein, eine számnévként áll, következésképp egy nagyobb mennyiséggel van szembeállítva. Ebben az esetben az ein, eine szó elé a nur határozószót lehet kitenni vagy az einzig szóval megvilágítani. Csak eggy embert látok a heggyenn: ich sehe nur einen Menschen auf der Berge. A tagadó mondatokban ilyen esetekben az ein, eine elé az einmal határozószót lehet kitenni: eggy fillérje sincs: er hat nicht /einmal/ einen /einzig/ Heller.

Ha azonban az ein, einé-re nem esik nyomaték és az egység amúgy is könnyen érthető, akkor a magyar az állító mondatokban nem teszi ki a névelőt: embert látok a heggyenn: ich sehe einen Menschen /vagyis valakit/ auf dem Berge. Tagadás esetén, úgy tűnik nekem, hogy a nyomaték szükségképp az ein, einé-re esik; ezért fillérje sincs nem lenne helyes, olyan lenne, mintha azt akarnám mondani: pénzei közt egyetlen egy darab sincs azokból az érmékből, amit fillérnek neveznek.

b/ Akkor is az eggy-gyel kell visszaadni az ein, einé-t, ha a magyar más esetekben az utána következő főnevet kollektíve tudja alkalmazni, itt azonban ezen csupán egyetlen egyedet ért. Adgyon az Úr nekem eggy csérésnyét: geben Sie mir eine Kirsche; mert névelő nélkül ez a kollektívum többes számot jelent: adgyon nekem az Úr csérésnyét: geben Sie mir Kirschen. Ugyanez kell, hogy történjék azon névszók esetében, amelyek a magyarban az egészből csupán egy részt jelenthetnek: adgyon nekem az Úr eggy dinnyét: geben Sie mir eine Melone; mert névelő nélkül azt jelenti, adgyon neki az Úr dinnyét: Geben Sie mir einen Theil von der Melone.

c/ Épp így minden, edényt jelentő név előtt eggy-nek kell állnia, amely határozatlan vagy határozott mennyiséget, illetőleg valamely dologból egy mértéket foglal magába, és ha egy egységre akar utalni: igyon az Úr eggy pohár bort: trinken Sie ein Glas Wein. Ugyanígy a gyűjtőnevek előtt: eggy pár kesztyűt vettem: ich habe ein Paar Handschuhe gekauft.

d/ Végül eggy-gyel kell visszaadni az ein, ein-t, ha ezek a szavak, mindkét nyelvben, egy utána következő főnévvel vagy melléknévvvel Pronomen

indefinitum-ot alkotnak, mint: csak ëggy kis vizet tölts reá: gieße nur ein wenig Wasser darauf.

Harmadszor. A német ein, einé-t a magyarban nem tesszük ki

a/ ha a beszédnek olyan a tárgya, amit nem szokás vagy nem lehet megszámlálni: Jó reggelt kívánok az Úrnak: ich wünsche Ihnen einen guten Morgen. Nagy szégyénységét találtam ebben a házban: ich habe in diesem Hause eine große Armuth gefunden.

b/ Még a megszámlálható dolgok esetében sem fordítjuk le az ein, einé-t, ha a németben nem mint számnév van szembeállítva egy nagyobb számmal, vagy ha az ugyan számnév, de nincs rajta nyomaték. Ezt mély eszű embernek mondgyák: diesen giebt man für einen tiefdenkenden Mann aus.

c/ A létezést vagy nemlétezést jelentő igék esetében, szükségszerűen elmarad az ëggy, a tárgy akár megszámlálható, akár nem, és a van: es ist akár ki van téve, akár nincs. Ez derék bor: das ist ein treflicher Wein. Még ma szép üdő lehet: Heute kann noch ein schönes Wetter werden. Ugyanígy akkor is, ha ezeket az igéket impersonaliter használjuk; mint: jó szíve van: er hat ein gutes Herz.

Kivétel. Csupán ha az ein, eine számnév, és különös nyomaték van rajta, kell a magyarban ezen igék mellett is az ëggy-et kitenni. Ő magában csak ëggy ember: er ist in /für/ sich nur ein /einziger/ Mensch. Ezenfelül nagyon általános, ha az ember a beszédnek igen nagy nyomatékot akar adni, akár megszámlálhatók, akár megszámlálhatatlanok a tárgyak, különösen akkor, ha az ember dicsér vagy korhol, ha az ëggy-et, mint a németben a van ige mellett, kitesszük, de úgy, hogy az a melléknév és annak főneve közé kerüljön, mint: az ő sógora böcsületes ëggy ember: sein Schwager ist ein ehrlicher Mann. Ez fínom ëggy gondolat! das ist ein feiner Gedanke. Végül amikor az ember belekezd, hogy valamit megmagyarázzon, megesik, hogy germanizmussal fejezi ki magát: az alázatosság /ëggy/ olyan erkölcs, mély stb. Die Demuth ist eine solche Tugend, die u.s.w.

d/ Az olyan, mintegy a lényegét kifejező igék esetében, mint: hisz: er glaubt, tart: er hält, mond: er spricht, íté: er urtheilt, választ: er wählt, üz: er treibt, csinál: er macht, hí: er ruft, nevez: er nennt, látszik und tetszik: er scheint, mutat: er zeigt, stb. a vonzatnak – amely az üz és csinál mellett accusativus, a többi mellett pedig rendszerint dativus – a német sajtásággal ellentétben, névelő nélkül kell állnia: böcsületes embernek tartom, vallom, stb.: ich halte, ich erkenne ihn für einen ehrlichen Mann. Bírónak választották: man hat ihn zu einem Richter erwählt. Jó asszonynak látszik: sie scheint ein gutes Weib zu seyn. Bolondot üz vagy csinál belőle: er macht aus ihm einen Narren.

e/ Soha: nie, niemals után elmarad az ëggy, ha a beszéd tagadó: soha király nagyobb szívű nem volt, mint ő: nie war ein König großmüthiger als er. Ha viszont állító a kifejezés, és a német a kein, keiné-t a je, jemals-szal használja, akkor az ëggy sem Pronomen indefinitum-ot együtt kell kitenni: soha ëggy király sëm volt nagyobb szívű, mint ő: kein König war je großmüthiger, als er.

Negyedszer. A magyar sok esetben definite, következésképp az, a névelővel fejezi ki magát, a német viszont szívesen él határozatlan névelő nélkül vagy határozatlan névelővel. Nevezetesen:

a/ Ha egy-egy fajtáról em mint egyetlen, hanem minden egyes, de mégis határozatlan Individuumról gondolkodunk, akkor mindkét számban definite az-t

vagy a-t kell kitenni, akár megszámlálhatók, akár megszámlálhatatlanok a dolgok. Az atyának szeretni kell minden gyermekét: ein Vater muß alle seine Kinder lieben. Úgy szaladozik, mint a bolond: er läuft herum, wie ein Narr. Ezekben az esetekben az ein helyett a németben jeder-t és a magyarban minden-t lehet mondani.

b/ Az olyan szerkezetben, amelynek genitivusa van, a magyarban ki kell tenni a határozott névelőt, mint: ez igen nagy észnek a jele: das ist ein Zeichen von vielem Verstande. Ha a genitivus utána áll, akkor a határozott névelő elmarad a főesetről, mint: ez jele /vagy jele ez/ az igen nagy észnek, vagy mindkettő határozott névelővel jár, de az előbbi szórenddel: ez az igen nagy észnek a jele.

c/ Ha a német az ein, einé-t a sein, seiné-vel tudja kifejezni, a magyar a sein-t az, a névelővel vagy Suffixum possessivummal adja vissza, mint: er traut weder einem Freunde, noch einem Feinde: nem hisz ő sēm a jó barátoknak, sēm ellenségnek, vagy: sem jó barátjának, sem ellenségének. Sőt ebben az esetben minden névelő nélkül is tud szólni: sem jó barátoknak, sem ellenségnek.

d/ Amikor a német névelő nélkül, de úgy beszél, hogy beszédét a der, die, das-szal vagy pronomine possessivo conjunctivo kell kifejezni, ott a magyar vagy kiteszi az a, az névelőt, vagy Suffixum possessivum-mal él. Weder /die/ Sanftmuth, noch /die/ Strenge kann mit ihm etwas ausrichten: sem az édesgetés, sem a keménység nem fog rajta. Weder /sein/ Vater noch /seine/ Mutter können ihn dazu bewegen: sem az atya, sem az anyja nem veheti rá.

Megjegyzés. Mivel a névelőnek rendszerint a melléknév előtt kell állnia, azért ezt a helyét megtartja akkor is, amikor egyetlen melléknév helyett több szó szűkíti a főnév jelentését, mint: a sűrű fákból álló erdő: der aus dichten Bäumen bestehende Wald. Egy mennykővel már messzéről fenyegető mennydörgés: ein mit Donnerkeilen schon von weiten drohendes Wetter.

* * *

Mit tehetünk még mindehhez hozzá; talán legfőképpen azt, hogy joggal hivatkozott Verseggy Grammatikájának erre a fejezetére, mert a magyar-német összevető leírásnak valóban mintaszerű darabja. Egyúttal jól érzékelteti, milyen eredményeket lehet elérni a kontrasztív elemzéssel. A határozatlan névelő használatának bonyolult kérdésében ma is tanulságos szempontokat és szabályokat tár föl.

7. Kitekintés

Idézett cikke konklúziójaként Szabó G. Zoltán, egy közhelynek számító feltevésre építve, alaposan leszállította Verseggy Grammatikájának és egész nyelvtani munkásságának értékét, amikor a következőket állította: „Tudjuk, hogy a nyelvi vitában végül Révai felfogása győzött, de ebben Vörösmartynak is jelentős szerepe volt, kis részben a Kurzgefasste ungarische Sprachlehre révén. Noha a két nyelvkönyv közül a Verseggyé a teljesebb, a kidolgozottabb, mégis ekkorra /1832-ben/ már a Révai-Vörösmarty-Czuczor-féle felfogásnak volt döntő hatása. Nagy kár azonban, hogy az együttműködés helyett a pártoskodás, az intolerancia a különbözőséget erősítette, s Verseggy tiszteletreméltó és hatalmas gondolati építménye végül nem vált részévé a későbbi akadémiai szintézisnek.” /I. h. 67. l./

A valóság azonban egészen más. A közhiedelemmel ellentétben Verseghy eredményei javarészt igenis részévé váltak az említett akadémiai szintézisnek, vagyis a Magyar Tudós Társaság égisze alatt közrebocsátott A magyar nyelv rendszeré-nek. S hogy részévé váltak, ebben is szerepe volt Vörösmartynak, mégpedig mind a Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai, mind pedig a Kurzgefaßte Ungrische Sprachlehre für Deutsche kidolgozása révén. Ám ennek fejtegetése egy másik előadás, s – ha megérjük – egy másik ülészak tárgyát alkothatja majd.

Pápay Lászlóné:

A Verseggy nyelvművelő verseny tanulságos története

A Verseggy-kultuszról, a szolnoki polgárok Verseggy személyiségéhez fűződő tiszteletadásáról, s ennek napjainkig húzódó történetéről Szurmay Ernő és Kaposvári Gyula szövegezték elöttem. Most az én tisztem beszámolni arról: hogyan váltak a gyerekek is e szép hagyomány ápolóivá – immár közel két évtizede.

Könyvtárunk, a Verseggy Könyvtár – névadójának szellemi örököséiként – tevélegesen is részt kívánt venni a felnövekvő nemzedékek nyelvi műveltségének gyarapításában, szerepet vállalni anyanyelvünk tudatos használatára, a pontos, szép beszédre nevelésben – s létrehozta a Verseggy nyelvművelő versenyt.

„Íze szerint s szabadon bánják nyelvével akárki” – ez, a nyelvtudós költő ma is különösen időszerű követelése volt számunkra a legfőbb üzenet, amikor elhatároztuk: a nyelvi ismeretterjesztésnek olyan módját, új formáját alakítjuk ki, amely a gyerekek számára anyanyelvünk örömteli felfedezését jelenti, s eltér az iskolai órák megszokott gyakorlatától. Ezzel a – ma is alkalmazott – kettős alapelvvel hirdettük meg a Verseggy nyelvművelő versenyünket először 1976-ban. Akkor – és most is – a felsős általános iskolásoknak alkalmat kínáltunk, hogy – írásbeli és szóbeli feladatok megoldásával – bizonyítást tegyenek arról, mennyire gazdag és élő megszerzett szókincsük, kifejezőmódjuk változatos-e, milyen a beszédkultúrájuk. A versennyel felkelteni és fokozni szerettük volna, s szeretnénk ma is, anyanyelv iránti érdeklődésüket, erősíteni bennük nyelvünk szeretetét, tiszteletét.

Az egyes fordulókön, amint az előbb említettem, nem a nyelvtanórákon szerzett tudást kértük számon, hanem ismereteik megbízhatóságát tettük próbára: új helyzetben „vizsgáltuk” a velük való bánni tudás képességét, azaz a tanultak alkotó-gyakorlati alkalmazására nyújtottunk lehetőséget a változatos anyagú „próbákkal”. Mindezt életkori sajátosságaiknak megfelelően, kedvük és hajlamaik szerinti módszerrel: a nyelvi anyagot a gyerekek érdeklődése szerint állítottuk össze.

S hogy ez sikerült (hiszen ezt bizonyítják a magyartanárok évek óta számossá vált levelei és a versenyek hangulata – légköre) feltehetően a legtöbb értetlenkedést, csodálkozást kiváltó ténynek köszönhető, annak, hogy könyvtár a gazdája a gyerekek nyelvművelésének. A könyvtárban ugyanis a kis olvasók nyitottabbak, közlékenyebbek, mint bárhol máshol (iskolában, otthon). Éppen ezért könnyebben megismerhetők, s a róluk szerzett tudás is igazabb, őszinte, valós. Témánkhoz visszatérve: azt tapasztaltuk, hogy a legifjabbak anyanyelvi érdeklődésének területei nem egészen azonosak az iskolai tananyagban leírtakkal. Szélesebbek: már a 10-12 évesek is szívesen böngésztek (akkor, 1976-ban, amikor még nem kellett használniuk az iskolában!) az akadémiai egynyelvű szótárakat, vagy próbálták megfejteni az elmúlt századokban írt szövegek üzeneteit. S mindezt oly módon, mintha a felnőttek titkait lenék el. A szócikkek szakirodalmi megfogalmazását vagy a régi, veretes szövegezést feloldva, nem ritkán játékká formálva „szelídítették magukhoz”.

A másik felismerés. Olvasóink a könyvtárban szívesen megnyíltak, beszélgettek napjaikról, élményeikről, gondjaikról, családjukról, olvasmányaikról,

de mindezt „sajátos módon” közölték: a nehezen talált szavakat gesztusokkal, mimikával s az igen változatos hangutánzó „szókincsből” válogatva helyettesítették. Ez a kettős, egymásnak ellentmondó ismeret – a gyerekek természetes anyanyelv iránti kíváncsisága és a nyelvhasználatuk közötti szembetűnő ellentét – készítetett bennünket arra, hogy mozgalmat indítsunk nyelvük – nyelvünk – jobbításáért, gazdagításáért. Természetesen, közelítve hozzájuk, tehát az általunk megismert, igaz érdeklődésükre építve.

Hogy milyen feladatsorokat, játékokat állítottunk össze számukra, nem részletezem, megtettük már három alkalommal a Verseghy nyelv művelő verseny füzetében⁷⁰, csak általánosságban szólnék róluk.

A feladatsorok szerkesztésekor fontosnak tartottuk, hogy különböző nyelvi játékokkal hívjuk fel a versenyzők figyelmét nyelvünk finomságaira, vizsgáztassuk szókincsiüket, kedvező alkalmat adjunk a kreatív nyelvhasználatra, s a nyelvrontás terén: segítsünk nekik felismerni a sajtóban, rádióban, tévében felbukkanó nyelvi hibákat, pongyolaságokat; s hogy megtanulják, legyen igényük helyettesíteni az idegen szavakat: szebb nyelvi fordulatokra cserélni az általuk tisztelt, beszédben mintát adó felnőttek (riporterek, riportalanyok, politikusok, gyakran miniszterek) elkoptatott kifejezéseit, célszerűen egyszerűsíteni bonyolult mondataikat stb. Gyakori tehát a „hibavadászat”. Hol a rádiót, hol a televíziót kellett figyelniük (egy meghatározott műsort), hol a helyi lap adott számát böngészni, hogy „éber szemmel-füllel” felfedezzék a javítandót. Sétát is tettek a városban a cégtáblákat, reklámokat és egyéb feliratokat figyelve. Az érthetetlen idegen nevek, szavak és kifejezések példatárát összeállítva, a magyarázatra is javaslatot téve, a polgármesternek fogalmaztak levelet. Feltűnő volt, hogy amilyen szemfülesek az angol stb. kifejezések felfedezésében, a sajtónyelvi gyűjtésben már kevésbé jeleskedtek: gazdag gyűjteményük zömmel sajtóhibákat, bakikat tartalmazott. Nyelvérzékük nem vizsgázott jelesre: a nyelvi vétségre még nem elég érzékeny ez a korosztály, illetve a médiumok nagyon elrontották őket. És sajnos, szüleiket, tanáraikat is!

A feladatlapokon mindig nagy számú a szókinccsel kapcsolatos kérdés: a szóértelmezési játék, a rokon értelmű szavak hangulatát, stílusértékét megismertető feladvány. A kérdésfeltevés formájára egy jellemző példát ismertettek: nem szinonimák felsorolását kérjük a versenyzőktől, hanem pl. a járásmódok körülírásához Kosztolányi Dezső gyűjtését, a 73 szóból álló válogatást adjuk a kezükbe, s ebből kell megadott szempontok szerint csoportosítaniuk: először a mód szerint (szaporán, gyorsan megy; céltalanul járkal stb.), majd a lelkiállapotnak, jellemnek megfelelően (hogyan „jár” a jó kedvű, a megszegyenült, az alattomos stb.). Ezt ábrák követik – járművek, egy-egy állat – „melyik hogyan megy?” kérdéssel, amelyre már saját ismereteik alapján is könnyen válaszolhatnak. Nem vizsgáztatunk tehát, csak gondolkodásukat serkentjük, s így szorongás nélkül, több sikerrel oldják meg a feladatot. S közben a maguk tapasztalatával meg is tanulják: a szinonimák ismerete mennyire szolgálja a változatos, árnyalt kifejezést, s hogy ez a védekezés az egyszavúság ellen.

⁷⁰ 1. Verseghy nyelv művelő verseny. Szerk.: Pápayné Kemenczey Judit. Szolnok, 1989. 131 p.

2. Verseghy nyelv művelő verseny. Munkafüzet. Szerk.: Lengyel Klára és Horváth Károly. Szolnok, 1990. 185 p.

3. Verseghy nyelv művelő verseny. Nyelv művelő feladatok és játékok. Szerk.: Pápayné Kemenczey Judit. Szolnok, 1992. 159 p.

Mindig ügyelünk arra, hogy a feladatlapról ne hiányozzanak a szólások, közmondások. De a nyelvi műveltség más területeire is kiterjed a figyelmünk (pl. ki volt a „haza bölcse”, hol található a „felkelő nap országa” stb.).

A költői nyelv sok humoros, játékos elemet, továbbjátszható ötletet tartalmaz. A zsúrit mindig meglepi, hogy a gyerekek milyen színesen, szellemes találékonysággal és gazdag fantáziával folytatják vagy alakítják át neves költőink témáit. Úgy vélem, nem kell külön magyaráznom, hogy ezek sem öncélú játékok, sokkal inkább a biztos, könnyed, az érzelmileg, tartalmilag pontos nyelvhasználat egyfajta vizsgálói. A gyerekek verszenei, szövegformáló képességét mozgósítják, próbára teszik stílusérzéküket.

Gyakori feladat (költőink régi, kedvelt játéka) megadott rímzavakkal – ritmikái, tartalmi megkötöttség nélkül – verset írni. Beleélő készségükre, fantáziájukra példaként két gyerek versét idézem egy megjegyzéssel: hogy a megoldás nem jelentett különösebb nehézséget számukra, bizonyítja, a feladatlapon (piszkozat nélkül) egyetlen szó javítás sem volt, így születtek a versek.

Halkan lépek rá a földre,
nem zavarom meg a csöndet.

Kérdezem, hogy hányan látták,
hogyan intenek a nyárfák.

Továbbmegyek, s a fákon túl
egy ismerős harang kondul.

Udvarunkon szénaboglya.
Áll, mint édesanyám kontya.

*

Kékpalástos éjszaka száll a földre,
Érintetlenül hagyva a csöndet.
Azt, hogy megjött, mindannyian látták
De megőrizték a titkot a nyárfák.

És ott: messze, a fákon túl.
Egy kis harang néha megkondul.
És itt: a réten áll a boglya.
Szőke fürtű kalászból a kontya.

Kedvelt feladat a népi találás kérdések mintájára fogalmazott egyéni „állatleírás”. Ugyancsak könnyedén, javítás nélkül oldják meg.

Az eredeti minta:

„Elől olyan, mint egy alma,
a dereka gombócforma,
hátról hosszú, hegyes nyárs,
négy kis bunkósboton mász.
Mi az? A macska”

A gyerekmunkákból:

Barna teste nagyon nagy.
Mancsa, talpa hatalmas.
A mézet szereti,
De a málnát sem veti.
- meg(fejtés: a medve).

*

Fekete a szeme, szürke a kabátja.
A macska nem igaz barátja.
Lakóhelye telt kamra,
S csak a szegény jár templomba.
Mi az? Az egér.

*

Földig ér a szoknyája,
nyáját terel a pusztában:
(a puli)

Gyerekkönyvtári (olvasásismereti) tapasztalatainkból tudjuk: a 10-12 évesek állatok iránti vonzódása, odaadó szeretete jellemző életkori sajátosság. Magától értetődő tehát, hogy gyakori az állatok életmódjához, az állattartáshoz stb. kapcsolódó feladvány. Még az állathangokkal is foglalkoztunk: egy felsorolásból (amelyben külön szerepeltek az állatok és külön a hangok) 20 madárhoz kellett kiválasztaniuk a megfelelő hangot, a hangjukat (melyik: csiripel, csivitel, csörög, éneket, fuvolázik, kityeg, krúgat, pereg, zakatol stb.). Érdeklődéssel, de tévedéssel oldották meg. Ezt előre tudtuk. De azt is: hazamenvén megkeresik azt a (nem nyelvi, hanem az állattanban található) könyvet, amelyben a helyes válasz és a madarokról sok más – gyakran nyelvi – ismeret, érdekesség található.

Természetes kötelességünknek tartjuk a nyelvi ismeretterjesztést. Örömmel látjuk: a versenyzők mindig rácsodálkoznak, milyen kifejezőek a nyelvjárási szavak, mennyi titkot árulnak el a személy- és a földrajzi nevek mögött rejtőző eredeti jelentések. Élénk érdeklődéssel ízelgetik a régi magyar szövegeket – s közben megismerik a tartalom közvetítette régi szokásokat is. És megtanulják a szótárak használatát (táj, földrajzi, etimológiai stb.).

Mind a tájnyelvi, mind a nyelvtörténeti, mind az előző példában említett madarak hangját utánozó szavak „felfedeztetése” a gyerekek érdeklődésének kielégítése mellett más ismeretek iránt is felkelthetik kíváncsiságukat. És tanáraik figyelmét is új területek felé irányíthatják!

Ennyit a versenylapok feladatainak sokszínűségéről, változatosságáról. A feladványok megoldásán kívül írásban és szóban összefüggően is kell a résztvevőknek fogalmazniuk. Eleinte ez bizonyult a legnehezebbnek: írásban többnyire az egyéni hangot mellőző, sematikus munkák születtek, szóban pedig: a felkészülési idő alatt leírt szövegeket olvasták (volna) fel legszívesebben. Az elmúlt évek során a legtöbb tanulságot számunkra is ez nyújtotta: milyen nehéz megtalálni a hozzájuk közel álló témát. Nem kevés – és csakis ezt – gyermeklélektani ismeretet kell birtokolnunk ahhoz, hogy érdeklődésüknek megfelelő címet találjunk, amelynek kifejtésekor saját magukat adják, egyéni gondolataikat rögzítik papírra, saját hangjukon szólalnak meg.

Az időbeli és terjedelmi megkötöttségek miatt csupán vázlatpontokban foglalom össze a verseny 18 évének nyelvpedagógiai – és pedagógiai – tapasztalatait, tanulságait.

1. Igen nehéz még ma is elfogadtatni a tanárok egy részével, hogy nem kötődünk a tananyaghoz, az egyes évfolyamokban tanított ismeretekhez. Lehet például, hogy 5. osztályban még nem tanulták a riport műfaji sajátosságait, de naponta látják, hallják a televízióban. Miért ne kaphatnának nálunk ilyen fogalmazási feladatot? Vagy: bár a felső tagozat kezdetén történelemből még nem tananyag Mátyás és kora, ám az alsó tagozaton megismerkedtek jeles királyunkkal. Sokat olvastak és a tévében meséket is láttak róla, ismereteik elegendők ahhoz, hogy egy fogalmazásban bemutassák „az Igazságot”. Közhely, de nehezen elfogadott: a gyerekek nem csak az iskolában tanulják a nyelvet, műveltségük sem csupán innen gyarapodik. Mi a versenyünkkel arra vagyunk kíváncsiak: milyen és mit tükröz ennek a korosztálynak a családi és a társadalmi környezet hatására kialakult – élő nyelve.

2. Valamennyiünket meglepett, hogy a gyerekek mennyivel könnyebben boldogulnak a százéves vagy ennél is öregebb szövegekkel, mint a század íróinak nyelvvel. Gárdonyi, Móra, de még Weöres, Kormos István olvastán is sok a számukra ismeretlen jelentésű szó, ám itt nem keresik, mint a régi szövegeknél, önként a megfejtést. „Rákérdező feladataink” a bizonyosságok erre. Gárdonyi Géza A gyerekek c. novellájának rövidített közléséből (1/2 oldalnyi) 20 szóra kérdeztünk rá. A gyerekek többsége ezeket nem ismerte, aki igen, azok is más jelentést tulajdonítottak neki: pl. írka = papír, palatábla; kisbíró = dobos gyerek; káplár = csósz, ör stb. Weöres Sándor óvodáskoruktól mondogatott verseiből a fakutya = kutyák húzta szánkó; a márc /a csöbörben/ = március; a „szekér polyva” = a szekér ponyvája; Kormos István „boglyas lompos, loncsos” medvéje: „bolyhos, görnyedt, nagy” stb.

Kérdésem: vajon az irodalom és nyelvtanórákon a szemelvények felolvasásakor a tanárok megállnak-e faggatva tanítványaikat, s ha szükséges, értelmezik-e a szavakat?

3. Amennyire javult az évek során a szólásismeretük, a fogalmazásuk, szövegszerkesztésük, annyira rosszabbodott helyesírásuk. Nem egy-egy iskola vagy település tanulóié, hanem országosan! Alig van fülük a hosszú és a rövid hangzók megkülönböztetésére. Nem tudnak szótagolni, tehát hemzseg az elválasztási hibáktól a feladatlap. Enyhén szólva bizonytalanok az egybe-, illetve a különírásban. Nem tudják, mikor kell kötőjel, mikor írjuk egybe vagy külön a szavakat. A toldalékolással megváltozott szavak leírása, az igék ragozása csak találmányra sikerül. Példaként az edzd helyett: eddzd, illetve az edded helyett: edzed, edzjed, edzded, edzdd variációk!).

Jó lenne a gyakorlatban is érvényesíteni azt az elvileg senki által sem vitatott tételt, hogy szabatosan fogalmazni, szépen beszélni, helyesen írni nem csupán a magyarórákon illenék. Miért mondom mindezt? Mert a földrajzi neveket is (akár toldalékolással, akár önállóan) csak véletlenszerűen írják le helyesen. A matematika is ide sorolható. (Ismét példa, egy mondatban a 3 C°-kal, 3 °C-al; Ék. helyett: ék.; a Ft, cm, kg, után pontot tesznek stb.).

Nem részletezem: óriási listánk van az országosan tipikus hibákból.

Az eddig elmondottakhoz egy kívánság. Jó lenne – és tanulságos! –, ha a verseny 18 évének feladatlapjait feldolgozásra vállalná valamelyik főiskola. Bizton állítom: következtetésük anyanyelvtanításunk jobbítását szolgálná.

4. Megszívlelendők a fogalmazások lélektani, társadalmi – távolabbról: általános pedagógiai tanulságai is.

A gyerekek számára a legártatlanabb képből is sugárzik az agresszió. Egy kedves novella folytatása előbb-utóbb vérfürdőbe fullad. A minket körülvevő világot és a tv-ben, videón látottakat tükrözik vissza. S hogy mindezek mennyire feldolgozatlanok bennük, erről a szövegeikből áradó félelmeik, szorongásaik tanúskodnak.

Az üzenet, a tanulság mindannyiunk számára: nemcsak a gyerekek nyelvéért, de a lelkükért, a személyiségükért is felelősek vagyunk. Tegyük meg értük mindent: a szépen beszélő, kiegyensúlyozott jövőnkéért. Amíg nem késő.

Rékasy Ildikó:

A készülő Verseggy-bibliográfiáról

Szabadkozással kezdem mondandómat: tudom, hogy témám meglehetősen száraz. Természetesen a bibliográfiai munkának is megvannak a sajátos örömei, napi kis szenzációi: ha váratlan adatra bukkanunk, ha kézbe vehetjük a nehezen megszerzett dokumentumot, vagy sikerül kibogozni a források rejtélyes ellentmondásait. Az eredmény azonban hallgat az előtörténetről, észrevétlenül illeszkedik az adatok sorába. Így egyedül hallgatóim megkülönböztető szellemi beállítottságában bízom, hiszen ebben a körben Verseggy életművének kutatói, más részről elkötelezett tisztelői foglalnak helyet. Reményeim szerint olyanok is, akik elkészült munkámat a későbbiekben hasznosítani fogják.

Más okból is mentegetőznöm kell. A megyei könyvtár még az idén szeretne volna névadója bibliográfiáját megjelentetni, s ezen a tanácskozáson bemutatni. Idei balesetem, sajnos, pár hónapos kiesést okozott. A leginkább időigényes, sok utazgatással is járó anyaggyűjtést befejeztem. S a bibliográfia, igaz, kisebb, de önmagában kész, mutatózott részét mégis átnyújthatjuk az érdeklődőknek az egész elképzelés megvilágítására.

Előadásomban az anyaggyűjtés és a válogatás szempontjairól beszélek, a szerkesztés kérdését csak röviden érintem. Legelőször szeretném hangsúlyozni, hogy a régi források újbóli átnézésének kötelezettségét teljesítve is milyen nagy segítséget, megbecsülhetetlen könnyítést jelentett Kókay György Magyar irodalomtörténeti bibliográfiájának használata. Nem is elsősorban a legfontosabb Verseggy-irodalom összegyűjtése miatt, hanem, mert az egész korszak áttekintését, szövevényes irodalmában a biztonságosabb mozgást tette lehetővé. Ezen kívül támaszkodhattam még Verseggy bibliográfiai kutatásának helybeli előzményeire is, Kardosné Benke Irén 1957-ben megjelent összeállítására, „Verseggy utóélete” című könyvészeti áttekintésére 1972-ből, valamint Deme Zoltán kéziratos irodalomjegyzékére, amelyet könyvtárunknak átengedett.

Tervezett bibliográfiám a nyomtatásban megjelent Verseggy-irodalmat rögzíti. Az egységes időrendbe foglalt fő részt kiegészíti a költő-tudós szolnoki utóéletét, kultuszának dokumentumait feldolgozó fejezet. Külön részt képez a levelezés is, egy sajátos, tételszámozott mutató, amely Verseggy leveleit, illetve a hozzá írtakat egyenként veszi számba, s a közlemény teljes leírására utal.

A fő rész időrendje évek szerinti, s az egy éven belüli közleményeket – római számmal jelölve – három csoportba sorolom. Az elsőbe tartoznak Verseggy művei: életében megjelent írásainak minden kiadása, fordításai, mindazon munkák, amelyek sajtó alá rendezésében közreműködött, gyűjteményes kötetei, továbbá posztumusz műveinek első kiadásai, beleértve a kisebb szövegközléseket is.

A római kettes számmal jelöltem a kizárólag vagy elsősorban Verseggyről szóló irodalmat. E két csoport esetében teljes körű anyagfeltárássra törekedtem.

Végül a III-as jelzésű csoport az irodalom egyéb Verseggy-vonatkozásait válogatva veszi számba: a forráskiadványokat, irodalomtörténeti munkákat, antológiákat, a korral, a kortársakkal, a műfajokkal foglalkozó monográfiákat, tanulmányokat jegyzi.

Igyekeztem a válogatás helyes szempontjait megtalálni, s – amennyire lehetséges – kiszűrni a szubjektivitást. Fokozott mértékben vettem figyelembe a korabeli irodalmat, úgy ítélve meg, hogy a kortársi megnyilatkozásokat, azok első

megjelenését a bibliográfiában is illik számon tartani. Ilyen megfontolásból vettem fel például Bajza „Az epigramma teóriája” c. tanulmányát, amelyben Verseghyt nem is tárgyalja a szerző, de éppen e mellőzés – egy lábjegyzetben kifejtett – indoklása tarthat számot az érdeklődésre. Hasonló okból került az összeállításba Sándor István Magyar Könyvesháza, mivel Verseghy életében jelent meg, s így más elbírálás alá esik, mint a Petrik-kötetek; az utóbbiakat természetesen csak a források közt sorolom fel.

Ugyanakkor nem dolgoztam fel egészében a kortársak levelezésének Verseghy-vonatkozásait, mert a gyűjtési kör túlságos kitágítását jelentette volna. A legjellemzőbb megnyilatkozások a Váczy János gondozásában megjelent Kazinczy-levelezés kötetekben egyébként is benne vannak. De a huszonhárom kötetet sem írom le egyenként, csak Verseghy leveleit és a Kazinczy Magyar Aglája-bírálatához hasonló érdekű dokumentumokat emelem ki külön, az egész sorozatról együttes címfelvételt készítek az első kötet megjelenési événél. A kortársi levelezés köréből Horvát István és Ferenczy János levélváltásának 1990-ben megjelent kiadását vettem még fel.

Különbséget tettem Verseghy életében és halála után kiadott művei között is. Az életében megjelent közléseket mind regisztráltam, ha több kiadás volt is, míg a halála utáni részközléseket csak válogatva. A korszakot bemutató összeállításokat vagy a „Hét évszázad magyar versei”-hez hasonló reprezentatív antológiákat igen, ám nyugodt szívvel hagytam ki több kisebb, érdektelen válogatást, ha szerepel is bennük Verseghy egyik-másik verse.

A kézikönyvek, irodalomtörténetek nagy száma, a kor életére, irodalmára vonatkozó sokféle közlemény hasonló gondokat okozott. Fő iránytűnek a szakirodalmi hivatkozásokat tekintetem, igyekezvén minél több olyan tényezőt megőrizni, amelyet a Verseghy-kutatás eddig fontosnak ítélt és számon tartott.

Az időrendről még annyit, hogy a többször megjelent művek későbbi kiadásait az első megjelenés événél sorolom fel, ugyanitt regisztrálva az egykorú ismertetéseket. Ha a recenzió önálló tanulmánynak tekinthető (mint például a Sággy Sándor Verseghy-életrajzára reflektáló nyelvészeti értekezések), úgy utalásszerűen az ismertetéseknél is szerepel. Teljesebb leírása azonban a Verseghyről szóló tanulmányok közé kerül. Technikai okokból is ez tűnt járható útnak, hiszen például Kazinczy híres bírálatának több kiadása, a szövegváltozatok jelölésével együtt, megbillentette volna az arányokat a Magyar Agláját leíró tétel végén.

A címfelvétel technikai megoldásával nem kívánom az időt tölteni. A legfontosabb tudnivalók elolvashatók a mutatványhoz írt rövid bevezetőben. A címleírásokhoz a legtöbb esetben annotációt is fűztem, ha a címben közölt információt továbbiakkal is ki tudtam egészíteni. Gyűjteményes köteteknél, összefoglaló műveknél a tartalom részletesebb feltárására, belső címek feltüntetésére nyílt lehetőség. Máskor pontos oldalszámokkal jelöltem a közlemények Verseghy-vonatkozásait, utalva ezek mibenlétére is. Ha a kötetnek névmutatója van, ezt a tényleges információkra szűkítettem. Más művekből – ha saját mutató nem készült – magam kerestem ki a hivatkozások oldalszámait. Az annotációhoz összegyűjtött információkat is hasznosítom a mutatóban, amely közös betűrendbe sorolt nevek, címek és tárgyszók tételszámaira utal.

Utoljára hagytam néhány konkrét dilemmát a bibliográfia már elkészült részével kapcsolatban. Az 1869-es évvel zártam le, fél évszázaddal Verseghy halála után, amikor a kortársak helyét átveszi az utókor, megváltozik az irodalomtudomány karaktere, sorra alapítják a rangos irodalomtörténeti, nyelvészeti folyóiratokat, s megszorodnak a Verseghyvel kapcsolatos publikációk is. Minthogy az első időszak foglalja magába a Verseghy életében

megjelent műveket, lényegében ez a bibliográfia legizgalmasabb része. El kellett döntenem, hogy a korábbi bibliográfiai forrásokhoz képest mit hagyok ki, illetve veszek fel a Verseglynek tulajdonítható munkákból.

Szinnyei életrajzi lexikonában a Keresztény ájtatosságok című gyűjteménnyel és a Dusch: Erkölcsi levelek második részének fordításával kezdődik Versegly műveinek felsorolása. Minthogy ezek a munkák annak idején kéziratban maradtak, később, megjelenésük événél kerülnek be a bibliográfiába.

Elhagytam „A Magyar Henriásról” című költeményt és a bécsi Magyar Musa 1787-es évfolyamában V. F. jelzéssel megjelent többi verset, amelyeket a korai irodalomtörténet-írás még Versegly első publikációiként tartott számon, de a kutatás később kimutatta, hogy nem az ő művei.

Petriknél és Szinnyeinél is szerepel egy Kolozsvárott megjelent alkalmi költemény 1786-ból. Címe (rövidítve idézem): „Emlékeztető oszlop, mellyet néhai igen kedves... élete párjának, baronissa / Hadadi Vesselényi Máriának áldott emlékezetére... emelt gróf Széki Teleki Ádám”. A költeményt Petrik tévedésből tulajdoníthatta Verseglynek, Szinnyei pedig valószínűleg Petrik nyomán. A tévedés oka bizonyára a hasonló szavakkal kezdődő másik cím: „Emlékeztető Oszlop azoknak a hazafiaknak tiszteletére, akik az ország előtt júniusnak 11-dik és 12-dik napjain 1790 a haza-nyelvnek bevétele mellett szólottanak”. Felvetésemet alátámasztja, hogy ez a második, Versegly nevével hitelesített, életében négyszer is megjelent költemény se Petriknél, se Szinnyeinél nem szerepel. Az 1790. évi kiadásait (önállóan és az Orpheusban is megjelent) Petrik az említett alkalmi költemény megjelenési adatai között sorolja fel.

Nem vettem fel Toldy Ferenc 1840-ben megjelent magyar helyesírástankönyvét sem, mert a kutatás nem igazolta, hogy Versegly Magyar Ortographiájának átdolgozása volna.

Bibliográfiám legkorábbi adata 1773-ból való. Ez Versegly bölcsészeti vizsgatételeit tartalmazza, azzal a két latin nyelvű könyvvel együtt, amelyekhez hozzákötve megjelent. Könyvészeti leírására a Bibliographia Hungaria egyik pótkötetében akadtam rá, s megtaláltam az Országos Széchényi Könyvtárban is. A néhány oldalas közlemény érdekessége, hogy a cím a hosszú ajánlással négy lapot tölt meg.

Felvettem Ányos Pál névtelen énekes könyvét is, illetve azt a kilenc miseéneket belőle, amelyek azonos szöveggel szerepelnek Versegly Keresztény Ájtatosságok című kéziratában. Az énekek szerzőségét a szakirodalom sokat vitatta, szövegüket függelékben közli a Császár-Madarász-féle kiadás is.

Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára 1784-es kiadásának Toldalékát saját kezű feljegyzésben Versegly vallja a magáénak. Forrásom Deme Zoltán, aki az említett autográf könyvtári összeírást „Versegly könyvtára” című művében rögzítette.

A Magyar Könyvszemle 1897-es évfolyamában Illésy János adta közre Verseglynek egy 1822-ben kelt, az egyetemi nyomdához intézett levelét. A cikk címe: Versegly és az egyetemi nyomda. E levél függelékében Versegly tételesen felsorolja a nyomda részére húsz év alatt végzett munkáit. Illésy meg is jegyzi: „Versegly bibliográfiájához nem egy új adattal járul ez a jegyzék, mely saját kezűleg és hivatalos használatra lévén írva, hitelesnek és teljesnek mondható.” Versegly nem közöl kiadási évet, címjelölése is hozzávetőlegesek. A Petrik-kötetek, az OSZK katalógusa és Baloghy István: „A m. kir. Egyetemi Nyomda címjegyzéke 1777-1877” című összeállítása alapján azonban, egy kivétellel, sikerült a műveket, illetve kiadásokat azonosítani. (A „Gradus ad parnassum...”-nak nem találtam Versegly idejébe illő kiadását.) A feljegyzésben Versegly közreműködése mibenlétét is megjelölte, így az azonosított kiadványokat felvehettem.

Köztük szerepel Bene Ferenc: Rövid oktatás a mentő himlőről című művének 2. meg bővített kiadása is. Erről a Czako Elemér szerkesztésében 1927-ben megjelent „A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577-1927” című könyv egyik jegyzetében is olvasható, hogy Verseghy fordította magyarra. Bene Ferenc előszava, a kiadások évszáma és Szinnyi Benéről írt szócikke alapján pontosíthatjuk a közlést: a magyar nyelvű eredet fordította le a helytartó tanács német, tót, román, horvát nyelvre és latinra, Verseghy tehát az idegen nyelvű fordítások vagy ezek valamelyikének készítésében működött közre.

Bibliográfiám további két tételével kapcsolatban merültek még fel problémák. A Mindenes Gyűjtemény és a Magyar Museum 1789-es évfolyama csaknem egy időben közli Johann Jakob Engel: „Der Philosoph für die Welt” című elbeszélésének magyar fordítását „Az antipárosi barlang”, illetve „Antipáros barlangja” címen. A kassai Magyar Museumban megjelent fordítást Verseghy névvel jegyezte. A másik, névtelen fordítást is teljes bizonyossággal Verseghynek tulajdonítja R. Hutás Magdolna egy nyelvészeti tanulmányában, címe: Az ikes ragozás állapota Révai Miklós korában. A szakirodalomban más adat a feltevést nem támasztja alá, s mindenképp kérdéses, miért készített Verseghy egy időben két különböző fordítást, az egyiket szignálva, a másikat nem. A közleményt ezért kérdőjelesen vettem fel Verseghy munkái közé.

Ellentmondó utalást találtam a forrásokban a Hadi és Más Nevezetes Történetek egyik cikkéről is, amely először ad hírt Millot világtörténetének fordításáról. Kókay György írja „A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei”-ben Verseghy és a lap kapcsolatáról: „...először 1790. március 12-én írtak róla, anélkül, hogy a nevét közölték volna. Egy Abaúj vármegyei Tudós Hazafiról tudósítottak...” Császár monográfiájának 68. oldalán ugyanerre a cikkre hivatkozva viszont ez olvasható: „Verseghyn kívül egy ismeretlen abaúji hazafi is hozzáfogott a fordításhoz...” Törtem a fejemet, mi köze lehet Verseghynek Abaúj megyéhez? Talán, mert a kassai Magyar Museumban publikált először, ezért gondolhatták a szerkesztők, hogy odavalósi. Ez valószínűbbnek tűnt számomra, mint egy ismeretlen másik fordító.

Végül felvettem pár soros közleményeket is, ha információértékük más összefüggésben jelentős, így a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1791-es számaiban megjelent hivatkozások és a könyvkötőknek adott utasítás igazolják Busa Margit sajtóbibliográfiájának közlését, miszerint Verseghy Rövid értekezések a muzsikáról című tanulmánya, s a hozzátartozó énekek közül az első négy a lap mellékleteként is megjelent, hangjegyekkel. Sőt a fentiek az 5. és 6. ének megjelenését is bizonyítják, amelyekkel Busa sem találkozott; úgy látszik, a mellékletek elvesztek.

A rendelkezésemre álló időt ki is merítettem az első száz év anyagát feldolgozó, nagyjából 200 tételes mutatóval ismertetésével. A teljes bibliográfia a levelezéssel együtt körülbelül 1200 tételes lesz, s remélhetőleg most már hamarosan elkészül.

Szurmay Ernő: Helyi szerzők Verseggy-képe

A szolnoki vagy e városban dolgozó, a hazai irodalommal, a magyar nyelvvel hivatásszerűen vagy éppen kedvtelésből foglalkozó szerzők írásban is megmutatkozó figyelme a múlt század utolsó évtizedeiben fordult először a város tudós szülőtte, Verseggy Ferenc felé. A róla ill. műveiről szóló, helyi szerzők tollából származó tanulmányok, cikkek azóta is búvópatakként időnként felszínre kerültek a folyóiratok, időszaki kiadványok hasábjain, esetenként önálló könyv formájában is, hogy aztán mintegy két évtizede ha nem is bővizű, de állandó szintű folyóvá szélesedjenek.

Előadásomban ezekről az írásokról szólok jellegük, nem pedig tartalmi értékük szerint csoportosítva őket.

Verseggy életéről, munkásságáról átfogóan szóló írások sorát Vértés József: Verseggy emlékezete c.⁷¹ 1901-ben megjelent könyve nyitja meg. A szerző ezzel is a Szolnokon állítandó Verseggy-emlékmű javát kívánta szolgálni. A 30 oldalas kiadvány bevezetőjét az a Nógrádi László gimnáziumi tanár írta, aki szolnoki tanársága idején ennek a szép szándéknak valóra váltásáért munkálkodott. A bevezető tudatos pedagógiai célzattal főleg Verseggy állhatatosságát, munkaszeretetét, szorgalmát emeli ki, hiszen a művet „ a minden nemes ügyért lelkesedő magyar ifjúságnak” ajánlja.

Vértés, aki maga is szolnoki diák volt, könyvének Verseggy életét ismertető első részét egy Eötvös-idézettel kezdi: „Minden ember a legszerényebb körben töltötte bár életét, egyszer magára vonja embertársai figyelmét, s e pillanat az, melyben eltemetik.”

Verseggy nyelvészeti munkásságáról szólva főleg Riedl Frigyes megállapításaira támaszkodik. Kiemeli Verseggy érdemeit a szóalkotásban, helyeslőleg utal az ikes igék ügyében elfoglalt álláspontjára, és igyekszik felmenteni őt a fonetikus helyesírás abszolutizálásának vádjá alól. Verseggy nyelvfilozófiáját pedig az ismert idézettel fogadtatja el: „Tanuljunk Európa műveltebb nemzeteitől, és ha szárnyunkban elszórva idegen tollakat is találhatni: a földolog az, hogy repüljünk.”

E fejezet zárásaként érdekes összevetést végez Verseggy és Vörösmarty között. Mindketten válságos időben élvén Verseggy a Marseillaise-zel akarja forrongásba hozni nemzetét – mondja, Vörösmarty pedig a Szózáttal teszi ezt. Míg Verseggy tapogatózik a nemzeti költészet körül, Vörösmarty megteremti azt. Verseggy sokoldalúan dolgozik, sok mindenbe belekap, de gyakran kellő műgond nélkül, Vörösmarty önállóan alkot, s alkotásait művészi tökélyre emeli.

A könyvecske harmadik fejezete Verseggy költői működését taglalja. Epikájáról szólva Rikóti Mátyásnak a maga korában képviselt értékeit emeli ki, míg kisebb versei közül a dalok kapják a legjobb minősítést. Négyesi László tanulmányára építve a versújítót, a vers zeneiségét őrző, a rímes időmértékes vers meghonosítóját ismeri el Verseggy munkásságában.

⁷¹ Vértés József: Verseggy Ferenc emlékezete. Szolnok, 1901.

Az erősen forrásaira támaszkodó Vértes József érdeme, hogy helyi viszonylatban évtizedekig az ő könyve az egyetlen alapozó Verseghy-tanulmány.

Az 1922 óta a költőnk nevét viselő gimnázium érdemes magyartanára, Valent István⁷² az iskola 1936/37. évi majd az 1943/44. iskolai évről kiadott közös értesítőjében emlékezik meg – csaknem azonos tartalommal – Verseghy Ferencről. A Császár Elemért nem szolgai módon követő tanulmány tömör, a tankönyvi elemzéshez hasonló összefoglalását adja Verseghy életművének.

A kecskeméti Hajnalodik c. folyóirat 1943. évi 5. számában jelent meg Kemény Lászlónak, a városi fiú felsőkereskedelmi iskola tanárának tanulmánya „A szolnoki hárfás”⁷³ címmel.

A költő halálának 120. évfordulója alkalmából íródott, szakszerűség és olvasmányosság szempontjából az átlagot jóval meghaladó dolgozat bevezetője a város és szülőtte közötti kapcsolat lényegére mutat rá mondván: „Verseghy jelenti Szolnok számára az irodalomtörténettel való eljegyzettséget.”

A részletes és tárgyilagos életrajzi ismertetés után Verseghy költészetének jellemző vonásait rajzolja meg. Kitér epikai alkotásaira, főleg a Rikótira, amelynek éppen ő volt az egyik sajtó alá rendezője. Végül a nem szakember számára is érthetően összefoglalja Verseghy nyelvtudományi elveit cím szerint is utalva jeles nyelvtudományi munkáira.

A dolgozat alábbi, befejező soraival aligha lehet vitába szállni: „Az irodalom világában vannak magas ormok, hegycsúcsok. De ki tagadhatná, hogy a csúcsokat egymással és a síksággal domb- és hegyhátaknak, gerinceknek kell összekötniük, így kell néznünk és látnunk Verseghy Ferencet, s akkor már irodalmi jelentősége is tisztán, világosan áll előttünk.”

Imre Lajos, a Petőfi-kutató irodalomtörténész, később a Megyei Könyvtár tragikus sorsú igazgatója A bolygó pap⁷⁴ címmel a Szolnok Megyei Néplap hasábjain értekezett Verseghyről. Ragyogó stílusú írásának a filológiai hűség mellett külön érdeme, hogy a helyiek közül elsőként mutat rá határozottan Verseghynek a polgárosodás irányában ható, műveiben is tükröződő törekvéseire.

A könyvtár időszaki kiadványában, az Együttben látott napvilágot Deme Zoltán, a fiatalon is változatos életpályát befutott irodalomtörténésznek Verseghy, a korán jött ember⁷⁵ c. és a tudós költő egész életútját, a feladat nagyságát látó, korát valóban sok vonatkozásban megelőző, éppen ezért mindig magányos ember arcát bemutató esszéje.

2.

Irodalomtörténeti ill. helytörténeti jelentőségüket nem vitatva nem térek ki most a Verseghy-kép teljességét közvetve szolgáló, kiegészítő jellegű tanulmányokra, így Deme Zoltánnak Verseghy könyvtáráról írt könyvére⁷⁶, Kaposvári Gyulának Újabb adatok Verseghy és szüleinek szolnoki éveire⁷⁷,

⁷² Valent István: Verseghy Ferenc. = A szolnoki Verseghy Ferenc Reálgimnázium Értesítője 1936/37.

⁷³ Kemény László: A „szolnoki hárfás”. = Hajnalodik, Kecskemét, 1943. 5. sz. 136-139. p.

⁷⁴ Imre Lajos: A bolygó pap. = Szolnok Megyei Néplap, 1966. ápr. 4. 7. p.

⁷⁵ Deme Zoltán: Verseghy, a korán jött ember. = Együtt, 1989.1-3. sz. 522 p.

⁷⁶ Deme Zoltán: Verseghy könyvtára. Bp. 1985. Akadémiai Kiadó.

⁷⁷ Kaposvári Gyula: Újabb adatok Verseghy és szüleinek szolnoki éveire. = In memoriam Verseghy Ferenc 2. 58-67. p.

Kardos Józsefné Verseghy utóélete⁷⁸ és Szurmay Ernőnek Verseghy szolnoki utóélete⁷⁹ ill. Újabb adatok Verseghy szolnoki utóéletéhez⁸⁰ c. írásaira. Szóljunk inkább azokról a helyi szerzők által írt tanulmányokról, amelyek behatóbban vizsgálják a Verseghy- életmű egyes részterületeit vagy éppen annak egy-egy darabját.

Két évtizede alakult kis munkaközösségünk korán örökre távozott tagja, Kovács Ferenc, a Verseghy nevét viselő gimnázium akkori igazgatóhelyettese Verseghy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége⁸¹ c. tanulmányában az alapvető forrásanyag célszerű felhasználásával tekinti át Verseghy egész nyelvészeti munkásságát. Rávilágít, hogyan dolgozza fel magában Verseghy Herder és Adelung hatását. Részletesen foglalkozik Verseghynek az irodalmi nyelvi norma megteremtésére irányuló törekvésével. Általános ismertsége miatt röviden érinti az élő nyelvszokás elsődlegességéért vívott harcát. Tanulmányát a szótáríró Verseghy méltatásával zárja. Az In memoriam... 3. kötetében jelent meg Kaposvári Gyulának – éppen a szótáríró Verseghy és Porthan finn professzor levelezését taglaló írása „Adalékok Verseghy nemzetközi nyelvészeti kapcsolataihoz”⁸² címmel.

A színház iránt érezhető rokonszenvet tanúsító Verseghy alakja két tanulmány megírására is ösztönözte Bartha Lászlónét.

Egyik A Szolnokienses ludi – Verseghy Diáknapok⁸³, a másik „Olyan színészeket óhajtok...” (A magyar színjátszás első évtizedeinek képe Verseghy Ferenc életművében).⁸⁴ Fordítói munkaközösségünk tagja az Analyticae fordítása közben bukkant rá arra a szövegrészre, amelyben Verseghy gyermek- ill. szolnoki iskolai éveire emlékezve a márc. 12-én szokásos nyilvános ünnepi játékokról beszél. Erről szólva utal többek között Verseghy drámaesztétikájának arra a jellegzetességére, hogy a népies iskolás játékokban is meglátja az értékeset, humanista felfogásába beleillőt.

Az irodalomtörténetben megjelent másik tanulmány szélesebb alapokon, gazdagabb forrásanyagot felhasználva, de főleg az Analyticae-re építve tesz érdekes megállapításokat. Úgy látja, a nagy műnek éppen a színészettel foglalkozó részében sikerül Verseghynek kibújni a tudományosság köntöséből és eredeti, szenvedélyes hangon megszólalnia. A mindvégig figyelmet lekötő írás valóban közel hozza az olvasóhoz a színházhoz, a drámaíráshoz ifjúkorától élte alkonyáig vonzó költőt.

Ugyancsak az Analyticae fordításának „mellékterméke” Bartha Lászlóné: Verseghy Ferenc retorikája⁸⁵ c. írása. Verseghy szónoklatról vallott felfogásának gondos elemzésén kívül feltárulnak előttünk az őt mozgató élmények, eszmék és azok a társadalmi korlátok is, amelyekkel a mérhetetlen műveltségi anyagot birtokló, de már megfáradt embernek meg kellett küzdenie.

⁷⁸ Kardos Józsefné: Verseghy utóélete. – In memoriam Verseghy Ferenc /1./ 145-154. p.

⁷⁹ Surmay Ernő: Verseghy Ferenc szolnoki utóélete. = In memoriam Verseghy Ferenc 2. 68-86. p.

⁸⁰ Surmay Ernő: Újabb adatok Verseghy szolnoki utóéletéhez. = In memoriam Verseghy Ferenc 3. 137-143. p.

⁸¹ Kovács Ferenc: Verseghy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége. = In memoriam Verseghy Ferenc. /!./ 33-47. p.

⁸² Kaposvári Gyula: Adalékok Verseghy nemzetközi kapcsolataihoz. = In memoriam Verseghy Ferenc 3. 128-136. p.

⁸³ Bartha Lászlóné: Szolnokienses ludi – Verseghy Diáknapok. = Jászkunság, 1972. 138-140. p.

⁸⁴ Bartha Lászlóné: „Oly színészeket óhajtok” (A magyar színjátszás első évtizedeinek képe Verseghy Ferenc életművében.) = Irodalomtörténet. 1980. 143-159. p.

⁸⁵ Bartha Lászlóné: Verseghy Ferenc retorikája. = In memoriam Verseghy Ferenc /1./ 85-96. p.

Talán nem véletlen, hogy a pedagógusnak is kiváló fordítónkat éppen az a két témakör ragadta meg az Analyticae-ból, amelyekben legegényibb hangon szólal meg Verseghy, s amelyekből legtisztábban sugárzik humánuma, az ember boldogságra vezérlésének a szolgálata.

3.

Költő tudósunk műfordítói tevékenységével munkaközösségünk két fiatal tagja foglalkozott. Notheisz Jánosné: Szerencsés nemzetesítés⁸⁶ címmel a Kacjalfalvi forrásairól értekezik. Rámutat azokra a tartalmi és formai változtatásokra, amelyeket Verseghy a forrásául szolgáló August von Lafontaine regényén „Der Naturmensch, oder Natur und Liebe” címűn végzett. Utal a nevek „beszélő” voltára, a Russel-család előtörténetének beillesztésére, a környezet magyarítására, a cselekmény esetenkénti szemérmesebbé tételére s nem utolsósorban az itt is Herder-hatást mutató hangsúlyelhelyezésekre.

Notheisz János: Szolgai és szabad utánzás⁸⁷ c. értekezésében egyetlen vers, Horatius: Ad Taliarchum c. ódájának Verseghy, Virág és Berzsenyi által történt fordításán-magyarításán keresztül fejt ki részletesen költőnk fordításelméletét. Kitérő verselemzése, a Verseghy-féle szabad utánzás szemléletes bemutatása az iskolai oktatásban is jól használható.

Deme Zoltán is egyetlen Verseghy-művet, a Rikóti Mátyást választja vizsgálódása tárgyául a „Verseghy vígeposzának életrajzi háttéréről”⁸⁸ írt munkájában. Az ITK-ban megjelent gazdag jegyzetanyaggal ellátott közlemény a vígeposzban nyomon követhető életrajzi vonatkozású motívumokat emeli ki. Adatokkal alátámasztott következtetései egyértelműek, de még feltételezései is jobbára elfogadhatóak, vonatkozzanak azok akár Verseghy legszemélyesebb élményeire, akár ellenfeleit: Alexovitsot, Kondét, Szaitzot, Riethallert idéző motívumokra.

4.

A fiatalabb helyi irodalomtörténész nemzedékből szintén Deme Zoltán foglalkozik behatóan Verseghy verstudományi munkásságával. A Verseghy és a jambusi kettős ritmus⁸⁹ c. tanulmányában számos példán érzékelteti, hogy a bimetrizálás Verseghy egész költői életművére jellemző. Verstani elemzései pedig megerősítik a már Négyesy László és Vértes József által is hangsúlyozott megállapítást, miszerint költőnk ritmuseszményének fokozatos kialakulásában milyen meghatározó szerepe volt a korabeli zenének.

Nyilván illetlenségnek tűnik, hogy Verseghy prozódijáról szólva Négyesy Lászlónak, a szolnoki m. kir. állami főgimnázium 1888/89. iskolai évről szóló értesítőjében első ízben megjelent Verseghy Ferenc mint versújító⁹⁰ c. tanulmányát e kérdéskör végére hagyjam. Szolgáljon mentségemül az említett munka ismertsége, hiszen a versújító Verseghyről szóló egyetlen írás sem nélkülözheti az akkor még szolnoki tanárként működő Négyesy László alapvető, Verseghy verstani felfogását folyamatában ábrázoló tanulmányát.

⁸⁶ Notheisz Jánosné: Szerencsés nemzetesítés. = In memoria Verseghy Ferenc /1./

⁸⁷ Notheisz János: Szolgai és szabad utánzás. = In memoria Verseghy Ferenc /1./

⁸⁸ Deme Zoltán: Verseghy vígeposzának életrajzi háttéréről = Irodalomtörténeti Közlemények. 1975. 46-53. p.

⁸⁹ Deme Zoltán: Verseghy és a jambusi kettős ritmus. = Studia Litteraria, 1973. 127-135. p.

⁹⁰ Négyesy László: Verseghy Ferenc mint versújító. = A szolnoki m. kir. áll. főgimnázium Értesítője az 1988/89. évre. 3-17. p.

Ezért csupán a kifejezetten a szolnokiakhoz intézett zárógondolatot tartom szükségesnek idézni, „Íme Verseghy működésének egy oldala, mely magában is méltán büszkévé tehetné a jeles író szülővárosát. Szolnok –, mely annyi hőst szült – a szellemi harc ama dicső gárdájába is ki tudta állítani jutalékát. De ha e város Verseghyvel megfizette adaját a nemzeti kultúra ügyének, egy adóval Verseghynek is tartozik. Az idegent, ki e városba jön, a legkisebb jel sem emlékezteti arra, hogy Verseghy Ferenc itt született. A szolnoki társadalom talán meg fogja érteni feladatát és akár Verseghy műveinek kiadásával s életrajza megíratásával, akár egy emlékjel felállításával le fogja róni tartozását Szolnok e nevezetes szülőtte emlékének.”

Mint szolnoki születésű szolnoki polgár jogos büszkeséggel mondhatom, hogy az idézett sorok megjelenése óta eltelt bő száz esztendő történései igazolják, hogy e város társadalma valóban megértette feladatát, s – Négyesi szavaival élve – megfizette s fizeti ma is adaját nevezetes szülőttének, Verseghy Ferencnek.

Porainak végső és méltó nyughelyét adott; mellszobra a város legszebb s éppen a róla elnevezett parkjának éke; nevét zászlajára író irodalmi kör a két háború között két évtizeden át szolgálta s a mai nappal újjászületve remélhetőleg még sokáig fogja szolgálni emlékének ápolását és a szolnokiak irodalmi műveltségét. Intézmények sora viseli nevét; kiadatlan vagy eddigelé a latin nyelv nehezen bontható burkában rejtező írásai közkézen forognak. Nevével fognak nemes versengésbe a Verseghy Diáknapok nagydiákjai s a kisiskolás nyelvművelők, s nem utolsó sorban a szülővárosában immár negyedszer zajló és a Verseghy-irodalmat mindannyiszor új kutatási eredményekkel gazdagító tudományos emlékülés újra meg újra igazolja sírfeliratának igazát:

A sors elfojtván zöld rügyét
Sírjában kezdi életét.

Kaposvári Gyula: Verseghy nyomában

Félévszázada is annak, hogy a budai vízivárosi temető felszámolásakor a Verseghy Kör és Szolnok városa hazahozatta hű fiának hamvait, hogy szülőhelye földjében végre nyugalmat leljen. 1931. november 8-án magam is ott voltam a Verseghy Gimnázium diákjai közt, hogy a vasútállomástól ünnepi menetben kísérik a szolnoki öregtemetőbe, az 1848-as honvédek sírjai közelében lévő díszsírhelyig. Zászlódíszben volt a Baross utca és a Szapáry utca, hiszen a Verseghy Kör Elnöksége felkérte a háztulajdonosokat, „hogy kegyeletük külső kifejezésre juttatása végett házaikat e napon fellobogózni szíveskedjenek.” A Templom utca ablakai teli virággal, égő gyertyákkal fogadták, a ferences templom előtt rendezett ünnepség keretében rövid beszédben köszöntötte a hazatért költőt Valent István, a gimnázium tanára, majd az ünnepi menet elérésekor a díszsírhelyet a szolnoki föld befogadta a költő hamvait.

Szülővárosának polgárai ekkor erkölcsi kötelességként vállalták emlékének további gondozását.

A Verseghy Ferenc Kör által kezdett, a Verseghy Könyvtár által vállalt és megvalósított munkáról az eddigi tudományos ülések már számot adtak. Előadásomban olyan részletekről kívánok beszélni, amelyek múzeumi munkám során nekem jutottak a Verseghy kutatásokból.

Az 50-as évek megnehezült társadalmi, politikai légkörében 1952-ben az egész országban Beloianiszról neveztek el utcákat, tereket, intézményeket, gyárakat. Ez a névadási hullám nem kerülte el városunkat sem. A vasútállomástól a város központjába vezető főutca, a Baross út nevét változtatták Beloianisz útra, s akkor változott a Verseghy Gimnázium neve is Beloianiszra.

Véletlenül szemtanúja voltam a jelenetnek, amikor a Verseghy Ferenc Gimnázium homlokzatáról verték le a patinás betűket. Az ifjúság nagy tömegét látván a gimnázium előtt, arra mentem.

Megdöbbenő látvány fogadott. Az épület homlokzatáról sorra hullottak alá a VERSEGHY FERENC GIMNÁZIUM felirat betűi. A magas létra körül állók kisebb csoportja fel-felujjongott, a többiek meg némán, hallgatagon figyelték. Önkéntelenül mormolni kezdtem: „Uram, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.”

Közben néhányan egy nagy festett táblát hoztak elő – Beloianisz Gimnázium -felirattal, és a bejárat fölé rögzítették. Véget ért a névadás, az ifjúság elszéledt, magam pedig a múzeum felé irányítottam lépteimet, töprengve a látottakon. Szolnokon nincs már Baross utca, Pesten pedig a Keleti előtt megvan a Baross tér, Szegeden a Fogadalmi templom előtti díszter neve változott Beloianiszra és nem lett belőle Pantheon tér vagy Dóm tér. Tudtam arról is, hogy Sopronban a várfal melletti körút XV. sz.-i nevét változtatták Beloianiszra.

Számomra mégis a Verseghy-név eltűnése volt a legfájdalmasabb. Tudtam, hogy nem egy középiskolát akartak még Beloianiszról elnevezni, mert akkor a Beloianisz úton lévő gépipari technikum kapta volna ezt a nevet, hiszen annak még nem volt neve, hanem inkább az egykori pálos szerzetes Verseghy nevét akarták eltörölni Szolnokon.

Sokan fájlalták a szolnoki születésű költő nevének eltűnését, s próbáltunk is ezen változtatni. Én magam azt az alkalmat ragadtam meg, amikor Dávid Ferenc, az MDF megyei első titkára egy külföldi delegációt hozott el a múzeumba, s alkalom nyílt arra, hogy városunk nagy szülöttének első kiadású könyveit is bemutassam, megemlítve azt is, hogy a Marseillaise magyarra fordításáért halálra ítélték, majd hosszú várfogságot szenvedett csaknem kilenc éven át. A látogatás

végén Dávid Ferencnek említettem azt is, hogy 1957-ben lesz Verseghy születésének 200 éves fordulója, amelyre nemcsak az ország, hanem Szolnok is készül, ahol a szülőháza közelében álló gimnázium már nem az ő nevét viseli. Dávid Ferenc mentegetőzött, hogy nem volt Szolnokon a névváltoztatáskor, amit egyébként politikai hibának tart, de újabb politikai hiba lenne, ha rögtön visszaváltoztatnák az iskola nevét. Javasolta, hogy később a HNF elnöksége írjon át a Városi Tanácsnak, s Verseghy érdemeire hivatkozva kérje a költő nevének visszahelyezését a gimnázium homlokzatára. Dávid Ferenc megjegyezte azt is, hogy amikor erre sor kerül, az különösebb ünneplés nélkül történjék.

Milyen nyoma van ennek Szolnok város jegyzőkönyveiben? 1954. dec. 21-én ünnepi tanácsülésre került sor a Debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. dec. 21-i megalakulásának 10. évfordulóján. „Pintér Dezső vb. elnök a jelenléti ív alapján megállapítja, hogy a 125 tanács tag közül 82, vagyis a Városi Tanács tagjainak több mint a fele megjelent, így a tanács határozatképes. A dísztanácsülést kultúrmműsor vezeti be. A Beloianisz Gimnázium tanulója szavalja Hajnal Gábor „Emlékezés a felszabadulásra” c. versét.”

Az 1955. február 4-én tartott következő tanácsülés 2/1955. (II. 4.) sz. határozata helyesbíti az elhamarkodott iskola-elnevezést: „A HNF Szolnok városi Bizottsága kezdeményezésére – a haladó hagyományok elvéből kiindulva – Szolnok Város Tanácsa indokoltnak tartja, hogy a szolnoki fiúgimnázium, amelyet most Beloianisznak hívnak, újra felvegye Verseghy Ferenc nevét, – minthogy a szolnoki születésű költő a 18. sz. végének egyik leghaladóbb szellemiségű alakja, akit az akkori uralkodó rendszer és a Habsburg-dinasztia elleni ténykedéséért, a Marseillaise magyarra fordításáért, forradalmi jellegű írásaiért és állásfoglalásáért halálra ítélték, majd kegyelemből 8 és 1/2 éven át Kufstein, Graz és Spielberg várbörtönében raboskodott.”

A történeti hitelesség teljessége megköveteli, hogy megmondjuk: a HNF városi elnöke akkor dr. Kemény László, a Közgazdasági Technikum igazgatója volt, a titkári tisztséget pedig Hegedűs Lajos főmérnök, a Cukorgyár műszaki vezetője töltötte be. Ők ketten voltak a Verseghy névadást kérő levél aláírói. De a kulturális intézmények ezt megelőzően sem voltak télenek.

A vezetékes rádióban, TIT-előadásokon Verseghyről elhangzó előadások mellett a Néplapban is jelentek meg írások, melyek közül legjelentősebb volt az 1955. jan. 1-i számban megjelent egész oldalas történeti összeállítás „Hazádnak rendületlenül...” címmel, amelyben a Lehel kürtje, Verseghy, Damjanich jelentősége kapott nagyobb hangsúlyt. A Jászkunságban 1954-ben megjelent Damjanich ábrázoláshoz hasonló méretű rajzot kértünk a Kufstein várbörtönében raboskodó Verseghyről, amelyet Chiovini Ferenc festőművész nagyszerűen megoldott. A szöveget hozzá Kisfaludi Sándor, a Verseghy Könyvtár igazgatója írta. Érdemes belőle idézni: „...Ő, aki az emberséges életért akart harcolni, vasra vert rabként megismerte a börtön embertelenségét; ő, aki szerette az embereket, megismerte a többéves magányt; ő, aki a világosságot hirdette, megismerte a kazamaták sötétségét.” A cikk záró bekezdése pedig így hangzott: „A börtön megtörte, de nem tette az eszmék árulójává. Kiszabadulása után egyedül a tudománynak és az irodalomnak élt. Szenvedélyes nyelvészeti vitákat folytatott kora nyelvtudósaival és sohasem szűnt meg harcolni a magyar nyelv jogaiért. Írt ezenkívül néhány regényt, tankönyvet és nem jelentéktelen költői munkássága sem.”

A lap alján Patay Mihály fametszetét helyeztük Verseghy „Külső Szolnok” c. versének illusztrálására, „hol remegő szemeibe az első napragyogás ötlött”. Így kezdte Szolnok városa újra megismerni Verseghy Ferencet. A Jászkunság dupla számát szántuk a folyóirat 1957. kezdetén megjelentetni. Az irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányok szerzőit Kisfaludi Sándor, a történeti bevezető

megírására Benda Kálmánt pedig én kértem fel. Elkészítettük az illusztrációk kliséit is 1956 végén. A megszerkesztett Verseghy-számot azonban nem lehetett 1957 januárjában nyomdába adni, mert minden folyóirat sajtóengedélyét bevonták.

A jó megoldásnak az látszott, hogy az összeállított anyag a Verseghy Könyvtár kiadványaként jelenjen meg, s mivel kapcsolatunk volt a gyomai Kner Nyomdával, a kézirat oda került. Így keletkezett egy nyomdászati ritkaság, hogy meg nem jelent évfolyamból különnyomat született Kisfaludi Sándor szerkesztésében.

Impresszumként ez jelent meg: „Verseghy Ferenc születésének 200 éves évfordulójára kiadta a Szolnok Megyei Tanács Könyvtára és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Szolnok Megyei Szervezete. Felelős kiadó: Vida Béla.” A borító hátlapján pedig Patay Mihály grafikusművész fametszete, Verseghy Könyvtár körirattal, közepén Verseghy portréjával, amelyet 1956-ban a Megyei Könyvtár emblémaként használt.

Ez a nyomdailag is sikerült kötet jelenti a könyvtárban a Verseghy-kutatás megindulását. 1958-ban a könyvtár és a múzeum Verseghy életéről diafilmet készített, kiadója a Magyar Diafilm Vállalat volt. A 48 képkockát felnagyítva három példányban Verseghy képeskönyvet állítottunk össze, egy példány a könyvtárba, a másik a múzeumba, a harmadik pedig a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. A képekből kiállítást is állítottunk össze a Verseghy Gimnázium számára.

Verseghy szolnoki utóéletével összefüggésben nem maradhat el a Verseghy Irodalmi Kör sem, amelynek lelke és főtítkára Kiss Gábor árvaszéki ülnök volt. 1962. május 2-án írt leveléből idézem: „Küldöm a Szolnoki hárfa c. versem kéziratát.... mert rímes is, időmértékes is, Verseghyről is szól, Szolnokról is szól, és szolnoki versfaragó követte is el, így bőségesen van szolnoki és Verseghy-vonatkozása is...”

Szolnoki hárfa

Hamva itthon már, hazajött Budáru,
Híre fennen száll, az időt lebírva,
S büszke szívnek szent tanúságot árul
Verseghy sírja.

Domborult hantját – honi városának
Ifja – ápodl, sírja elé kijárva,
S drága emlékét te fogadd Múzsának,
Szolnoki hárfa.

Kiss Gábor

A kötet szerzői

Benda Kálmán akadémikus
Bertalanné Kovács Piroska megyei könyvtárigazgató
Bíró Ferenc egyetemi tanár
Éder Zoltán tanszékvezető egyetemi docens
Fried István tanszékvezető egyetemi tanár
Kaposvári Gyula ny. megyei múzeumigazgató
Notheisz János főiskolai tanár
Pápay Lászlóné ny. megyei könyvtárigazgató-helyettes
Rékasy Ildikó főkönyvtáros
Szathmári István egyetemi tanár
Szurmay Ernő ny. megyei könyvtárigazgató

Bevezető	3
Bertalanné Kovács Piroska: Köszöntő	4
Benda Kálmán: A magyar jakobinusok és a hazai polgárosodás kezdetei	6
Bíró Ferenc: A fiatal Verseggy társadalom- és művészetszemléletének összefüggéseiről. Egy készülő korszakmonográfia Verseggy-fejezetének részlete	13
Fried István: „...Ki eszével végre megalkatván szívét...”	24
Szathmári István: Verseggy stilisztikájának egyik fontos területéről – mai szemmel .	32
Notheisz János: Képpalkotási sajátosságok Verseggy költészetében	39
Éder Zoltán: Verseggy magyar-német összevető nyelvtana	51
Pápay Lászlóné: A Verseggy nyelvművelő verseny tanulságos története	62
Rékasy Ildikó: A készülő Verseggy-bibliográfiáról	68
Szurmay Ernő: Helyi szerzők Verseggy-képe	72
Kaposvári Gyula: Verseggy nyomában	77
A kötet szerzői	80